

RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

PATIENTENZORG IN ZIEKENHUIZEN — ENKELE JURIDISCHE BESCHOUWINGEN M.B.T. NIEUWE GEDRAGSLIJNEN IN NEDERLAND

Ongeveer vijftien jaar geleden werden in Nederland de eerste Fouten, Ongevallen en Near-Accidents-commissies in ziekenhuizen geïnstalleerd. In de praktijk is gebleken dat het voornaamste doel bestaat uit het verbeteren van de kwaliteit van de patiëntenzorg; dat doel wordt nagestreefd middels het verstrekken van adviezen over preventieve maatregelen. Op vragen van schuld en aansprakelijkheid gaat de commissie nooit in. In feite is hierdoor een verschuiving opgetreden van fouten en ongevallen naar kwaliteitsbevordering. Verder is in de praktijk gebleken dat vele commissies niet of niet adequaat functioneerden, onder andere doordat over dat functioneren bij betrokkenen onduidelijkheid bestond. Recent zijn nieuwe gedragslijnen te dien aanzien gepubliceerd; tevens is de instelling van een FONA-commissie opgenomen in de erkenningseisen voor ziekenhuizen.

Het Besluit eisen voor erkenning ziekenhuizen¹ bevat de bepaling dat in een ziekenhuis een commissie dient te functioneren waaraan door de aan het ziekenhuis verbonden medewerkers fouten, ongevallen en near-accidents worden gemeld. Daarmee is de juridische grondslag van de commissie gelegd. De commissie is op bevordering van kwaliteit gericht². In de toelichting op het Besluit wordt vermeld dat over doelstelling, inhoud en werkwijze niet overal hetzelfde wordt gedacht. Dat beeld blijkt ook uit de literatuur en uit de diverse rapporten die aan de problematiek van Fouten, Ongevallen en Near-Accidents (FONA) zijn gewijd. De indruk ontstaat dat de commissie zich allengs ontwikkeld heeft tot een meldingscommissie die in kwaliteitsbevordering van de patiëntenzorg haar doelstelling vindt, meer dan in behandeling van klachten. De formulering in het Besluit en in de Gedragslijnen³ laten voor de individuele instelling

geen ruimte open om recht te doen aan hun specifieke wensen en karakter⁴. Overigens behoeft het instellen van een dergelijke commissie niet beperkt te blijven tot ziekenhuizen; zij kan voor alle categorieën van instellingen in de gezondheidszorg van belang zijn⁵. De commissies die sedert het begin van de zeventiger jaren zijn ingesteld hebben niet allemaal adequaat gefunctioneerd, soms zelfs helemaal niet⁶. De oorzaken die de ontwikkeling van een procedure in de weg hebben gestaan zijn met name misverstanden, wantrouwen en verkeerd gebruik⁷.

Overigens ontbreken cijfers over het functioneren van deze commissies nagenoeg geheel. En voor zover die cijfers er al zijn, roepen zij een beeld op dat welhaast onbegrijpelijk lijkt. Zo heeft het Nijmeegse Radboudziekenhuis (destijds ruim 950 bedden) gepubliceerd dat over de jaren 1977 tot 1980 het aantal meldingen gestadig afnam van 132 tot 85⁸. Over de periode 1 januari 1981 tot 1 juli 1983 zijn de cijfers gepubliceerd van de commissie in het psychogeriatrisch verpleeghuis Mariahoeve in Den Haag (242 bewoners). Binnen vermelde periode bereikten 3.677 (!) meldingen de commissie⁹. In beide instellingen was als uitgangspunt gekozen voor de begin zeventiger jaren gepubliceerde rapporten ten aanzien van fouten en ongevallen in ziekeninrichtingen. Over het aantal fouten, ongevallen en near-accidents dat in Nederlandse ziekenhuizen plaatsvindt zijn we eveneens nauwelijks geïnformeerd¹⁰.

Over de heekkundige afdeling van enkele Haagse ziekenhuizen werd in 1963 gepubliceerd¹¹ dat bij ongeveer twintig

⁴ Roscam Abbing, 1985, p. 499.

⁵ Staatscourant, 29 november 1984, nr. 234, Toelichting op Besluit.

⁶ Roscam Abbing, 1985, p. 499; Gedragsregels, 1985, p. 144; Korteling, 1983, p. 196.

⁷ Gedragsregels, 1985, p. 144.

⁸ Korteling, 1981, p. 888 e.v.

⁹ Hoozemans, 1984, p. 154.

¹⁰ Korteling, 1983, p. 195.

¹¹ Kuijjer, 1963, p. 1256 e.v. en p. 1268 e.v.

¹ Staatscourant, 29 november 1984, nr. 234; Gedragsregels, 1985, p. 144.

² Roscam Abbing, 1985, p. 498; Staatscourant, 29 november 1984, nr. 234, Toelichting.

³ Gedragsregels, 1985, p. 144 e.v.

tig procent van de overleden patiënten ernstige fouten werden ontdekt. In 1972 werd gesteld¹² dat er jaarlijks in Nederland zeker tweehonderd patiënten sterven als direct gevolg van anesthesiefouten. In de Verenigde Staten van Noord Amerika zijn betrouwbare cijfers voorhanden. Als men die omrekent naar de Nederlandse situatie¹³ ziet men jaarlijks 127.000 verpleegongevallen waarvan 500 ernstig en 50 dodelijk. Het aantal ongevallen dat in statussen wordt beschreven bedraagt dan 185.000, waarvan 50.000 met ernstige en 800 met dodelijke afloop. Uit Amerikaanse onderzoeken is voorts gebleken dat ruim zeventig procent van de fouten in ziekenhuizen het gevolg is van menselijk falen¹⁴. Het terugdringen van deze aantallen zal primair moeten staan bij het functioneren van de Commissie Fouten, Ongevallen en Near-Accidents, of — beter, waarover aanstonds — de Meldingscommissie Kwaliteitsbevordering Patiëntenzorg. Naast deze commissie waaraan — verplicht — nader te begrenzen handelen of nalaten gemeld moet worden, bestaan er andere instanties binnen het ziekenhuis die zich bezighouden met, wat — globaal — aangeduid kan worden als het ongenoegen van de patiënt. Vermeld zij de klachten- en intercollegiale toetsingscommissies. Naast melding aan de kwaliteitsbevorderingscommissie is het in een aantal gevallen noodzakelijk dat degene die betrokken is bij een fout of ongeval een aantal andere personen en instanties op de hoogte stelt van het gebeurde. Het gaat daarbij met name om de directie die, op haar beurt, de Officier van Justitie en de Inspecteur van de Volksgezondheid kan inschakelen. Hiernaast zal de patiënt zelf, zijn vertegenwoordiger of nabestaanden geïnformeerd moeten worden. Hetzelfde geldt voor de huisarts van de patiënt en het hoofd van de afdeling waar het handelen of nalaten plaatsvond. De directie zal in voorkomende gevallen voorts contact op moeten nemen met de verzekeraar tegen wettelijke aansprakelijkheid¹⁵. Dit alles staat los van de melding aan de commissie kwaliteitsbevordering en moet daarvan dan ook goed worden onderscheiden. Thans is uitsluitend de problematiek van de meldingen aan de orde. Nagegaan wordt hoe de ontwikkeling in de afgelopen vijftien jaar is geweest, welke knelpunten er zijn en op welke wijze de meldingen een zinvolle bijdrage kunnen leveren aan de kwaliteitsbevordering van de hulpverlening, waarbij met gerechtvaardigde verlangens van alle betrokkenen zoveel mogelijk rekening wordt gehouden.

Opzet en beperkingen

Gekozen is voor een sterk juridisch getinte benadering. Naast deze juridische aspecten zijn er andere die van belang zijn voor het optimaliseren van het functioneren van de commissie. Om die aspecten te leren kennen is een breed opgezet retrospectief onderzoek naar het (dis)functioneren van de FONA-commissies noodzakelijk. De mogelijkheden daartoe ontbraken mij, zodat ik mij beperkt heb tot de juridische aspecten. Verder heb ik gekozen voor een opzet waarbij procedurele, organisatorische, inhoudelijke en juri-

dische aspecten per aandachtspunt gezamenlijk zijn behandeld. Die aandachtspunten zijn — achtereenvolgens — voorgeschiedenis, begripsomschrijving, naam, doel, taak, plaats binnen de organisatie, te melden voorvallen, onderzoeksrapport en advies, melders en wijze van melden, meldingsplicht, schuldvraag, meewerken aan eigen veroordeling, geheimhouding, informatie aan patiënt, pers en justitie, samenstelling van de commissie en — tot slot — de conclusie.

De problematiek van de kwaliteitsbevordering is veelzijdig. Er zijn binnen de intramurale gezondheidszorg tal van instrumenten die daaraan een bijdrage leveren. Eén daarvan is de FONA- of kwaliteitsbevorderingscommissie. De onderlinge relatie tussen deze onderscheiden instrumenten is niet altijd duidelijk, niet in het minst doordat de meldingscommissie nog geen volgroeide loot aan de boom van de kwaliteitsbevordering is. De onderlinge relatie heb ik niet besproken; wel heb ik taak en functioneren strak afgegrensd, waardoor ik heb nagestreefd de verhouding van deze commissie ten opzichte van de overige instrumenten te verhelderen. Het feit dat de hier aan de orde zijnde problematiek nog volop in ontwikkeling is, noopt tot een open benadering. Bij een sterk juridisch getinte beschouwing levert dat echter het gevaar op dat de behandeling weinig concreet wordt. Voor de praktijk is dat, zeker in een beginstadium van een ontwikkeling, naar ik meen niet wenselijk. Dat is de reden waarom ik heb geopteerd voor een beschrijving die neigt naar gedetailleerde regelgeving. Ik wil geenszins pretenderen — integendeel — dat het hier gepresenteerde dé oplossing voor de problemen in zich draagt. Waarnaar ik gestreefd heb is een bijdrage te leveren aan de oplossing van de juridische problematiek. De keuze voor de hier geschetste wijze van benadering is dan ook mede ingegeven door de gedachte dat hierdoor, wellicht meer dan door andere wijzen, reacties worden losgemaakt. De kwaliteitsbevordering is bezig zich een plaats binnen het ziekenhuis te bevechten. Daartoe is noodzakelijk dat management en medewerkers zich bewust zijn van het belang van kwaliteitsbevordering. Dat bewustzijn zal mede gevormd moeten worden door het scheppen van duidelijke contouren van de instrumenten daartoe. Pas dan kan de vaste, alom erkende plaats van de kwaliteitsbevordering worden ingenomen.

Voorgeschiedenis

Eind 1968 besluit de Nationale Ziekenhuisraad (NZR) op instigatie van de Geneeskundige Vereniging tot Bevordering van het Ziekenhuiswezen tot instelling van een Commissie Fouten en Ongevallen in ziekeninrichtingen. In april 1970 brengt de commissie verslag uit. In de loop van hetzelfde jaar krijgt de Landelijke Specialistenvereniging (LSV) de gelegenheid het rapport van een naschrift te voorzien. In januari 1971 worden rapport en naschrift gepubliceerd¹⁶. Eind 1973 verschijnt het (Interim)Rapport van de Taakgroep Fouten en Ongevallen van de Commissie Ziekenhuisstaven van de LSV. Daarbij is gevoegd een proeve van een huishoudelijk reglement. Die proeve zal in veel ziekenhui-

¹² Smalhout, 1972, p. 11.

¹³ Hendrickx, 1981, p. 1339.

¹⁴ Hendrickx, 1981, p. 1341.

¹⁵ Smalhout, 1980, p. 1.

¹⁶ Het Ziekenhuis, 1971, p. 25 e.v., tevens als aparte brochure verschenen.

zen de basis gaan vormen voor het functioneren van de FONA-commissie. Op 20 december 1973 publiceert de LSV «Enige aanbevelingen ter zake de te volgen gedragslijn bij fouten, ongevallen en near-accidents in een algemeen ziekenhuis». De samenstelling van dit rapport was het werk van een op initiatief van de LSV opgerichte studiec commissie, bestaande uit vertegenwoordigers van de Federatie van Verenigingen van Verpleegkundigen, de Geneeskundige Vereniging tot Bevordering van het Ziekenhuiswezen, de NZR en de LSV zelf. Het rapport werd in 1974 gepubliceerd¹⁷ en toegezonden aan de besturen en directies van de bij de NZR, sectie ziekenhuizen, aangesloten instellingen¹⁸. In november 1980 deed de Nederlandse Vereniging voor Anesthesiologie de «Richtlijnen voor handelingen in geval van FONA» het licht zien¹⁹. Vervolgens werd op 18 november 1981 een studiec ommissie in het leven geroepen ten einde de richtlijnen die in 1974 waren gepubliceerd te bezien om na te gaan of, en zo ja in hoeverre, deze aan herziening toe waren²⁰. Op 22 november 1982 publiceerde het Centraal Begeleidingsorgaan voor de Intercollegiale Toetsing (CBO) het concept «Notitie over FONA-commissies»²¹. Op 26 november 1984 werd in het Besluit eisen voor erkenning ziekenhuizen²² het functioneren van een FONA-commissie verplicht gesteld terwijl tevens werd bepaald dat de werkwijze van de commissie schriftelijk dient te zijn vastgelegd²³. Tot — voorlopig — slot werden op 1 februari 1985 de «Gedragslijnen bij fouten, ongevallen en near-accidents», geformuleerd door de in november 1981 geformeerde commissie, gepubliceerd²⁴.

Begrips- en werkomschrijving

Het onderscheid tussen fouten, ongevallen en near-accidents dateert uit het begin van de jaren zeventig. De navolgende definities²⁵ werden toen gehanteerd. Een fout is iedere verwijtbare handeling en nalatigheid van een in het ziekenhuis werkzaam individu waardoor aan een patiënt schade wordt toegebracht dan wel diens dood ten gevolge heeft. Onder ongeval wordt verstaan elk feit waardoor aan een patiënt schade wordt berokkend of waardoor diens dood wordt veroorzaakt, zonder dat er sprake is van schuld en voor zover dit feit niet valt onder een tevoren berekend en bewust genomen risico. Als near-accident wordt beschouwd

een gebeurtenis welke volgens de algemene ervaringsregels tot een fout of een ongeval zou hebben moeten leiden doch zulks niet deed ten gevolge van een niet van tevoren gepland ingrijpen of van een toevallige gebeurtenis.

Overigens is het juist te spreken van begrips- of werkomschrijvingen dan van definities, dit gelet op de gebruikte waardeoordelen. Gemelde omschrijvingen hebben tot kritiek aanleiding gegeven. De onderscheiding is onduidelijk, met name doordat de elementen van voorzienbaarheid, schuld en verwijtbaarheid er bij te pas komen²⁶. Voorts is gesteld dat de term ongeval zelden neutraal is voor de schuldvraag²⁷. Kritiek ook omdat de verwijtbaarheid van de gedraging als onderdeel van de definitie is opgenomen terwijl bovendien het verschil tussen fout en ongeval gelegen is in het al dan niet aanwezig zijn van schuld²⁸. Ook werd gesteld dat het element van de verwijtbaarheid gemist kan worden omdat dat element geen onderdeel is van fout of ongeval²⁹. Verder werd gesteld dat near-accidents niet in de reeks thuis horen omdat daardoor geen schade is veroorzaakt³⁰. Tot slot zij opgemerkt dat de begrippen fout, ongeval en near-accident nuances hebben die zich niet in strakke definities laten omschrijven³¹.

Nu de commissie met nadruk geen bemoeienis heeft met de schuldproblematiek moeten voormelde definities inderdaad als onbruikbaar van de hand worden gewezen. Overigens is inmiddels gebleken dat bij de melding in de praktijk geen behoefte meer bestaat aan deze specificatie³². Het gevolg hiervan is dat gepleit is voor een andere naam voor de commissie³³.

Resteert dan de vraag of het zinvol is om in de op te stellen begripsomschrijving het al dan niet aanwezig zijn van schade bij de patiënt een onderscheidende rol te laten spelen. In de literatuur komt men steeds tegen dat de schade een wezenlijk bestanddeel van het begrip is³⁴. Daarbij wordt nog onderscheid gemaakt tussen het aanwezig zijn van schade bij fouten en ongevallen en de redelijkerwijze te verwachten schade bij near-accidents.

Ik meen dat de schade niet tot de constituerende delen van de omschrijving behoren. De redenen hiervoor zijn de navolgende.

Op de eerste plaats is in een aantal gevallen feitelijk niet vast te stellen of er überhaupt schade door de patiënt is geleden. Verder is in een aantal gevallen niet na te gaan of de schade het gevolg is van het gemelde handelen of nalaten dan wel van een spontane of verwachte verandering in het ziektebeeld. Op de derde plaats is het zeer wel mogelijk dat een combinatie van verandering van de toestand gepaard

¹⁷ Medisch Contact, 1974, p. 599 e.v.; Tijdschrift voor Ziekenverpleging, TvZ, 1974, p. 459 e.v.

¹⁸ Bij brief van 3 mei 1974, nr. 1878/Ro/Ko.

¹⁹ In stencil verschenen.

²⁰ De commissie bestond uit vertegenwoordigers van de LSV, de organisatie van verpleegkundigen BVV/CFD, Het Beterschap, de NZR en de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuisdirecteuren.

²¹ Stencil, op 10 maart 1983 toegezonden aan belangstellenden, voor wie de notitie overigens ook op aanvraag verschenen is. De auteur is Touw, 1982.

²² Staatscourant, 29 november 1984, nr. 234, artikel 2.4.2.

²³ In de voorganger, Besluit normen en algemene voorwaarden voor erkenning van ziekenhuizen van 12 oktober 1977, gepubliceerd in Staatscourant 1977, 21 oktober, nr. 206 vindt men niets over een FONA-commissie.

²⁴ Medisch Contact, 1985, p. 144 e.v.

²⁵ Anoniem, TvZ, 1974, p. 459; Anoniem, Medisch Contact, 1974, p. 599; Rapport, Enige aanbevelingen, 1973, p. 1 e.v.

²⁶ Marlet, 1980, p. 146 e.v.

²⁷ Gerbrandy, 1978, p. 249

²⁸ Boekman, 1978, p. 178

²⁹ Boekman, 1974, p. 1202

³⁰ Boekman, 1978, p. 178

³¹ Korteling, 1981, p. 890

³² Gedragslijnen, 1985, p. 145

³³ Boekman, 1978, p. 178; Gedragslijnen, 1985, p. 145; Hoogwegt, 1985, p. 449 pleit voor het behoud van de bestaande terminologie, daarbij als reden aangevend dat deze is ingeburgerd.

³⁴ Hoozemans, 1984, p. 153; Boekman, 1978, p. 178; Van Mansvelt, 1974, p. 1203; Boekman, 1974, p. 1202; Gedragsregels, 1985, 145 e.v. (de punten 1 en 3); Hoogwegt, 1985, p. 449.

aan de gevolgen van het gemelde voorval tesamen een interactie hebben teweeggebracht die tot schade aanleiding was. Voorts is schade, en zeker psychische schade, niet of nauwelijks meetbaar en derhalve niet of nauwelijks registreerbaar. Tot slot is een zekere mate van schade inherent aan het ondergaan van medische ingrepen; daartoe wordt zelfs toestemming verleend waardoor de mogelijkheid om ter zake mishandeling te vervolgen of schadevergoeding te claimen, dubieus wordt of zelfs kan wegvallen. Het karakter van inspanningsverbintenis die veelal voor de arts wordt aangenomen³⁵ impliceert dat de patiënt de mogelijkheid moet openhouden dat een geringe mate van voorzienbare en vermijdbare schade in sommige gevallen geaccepteerd dient te worden.

Naar ik meen behoren de gevallen van de zogenaamde «calculated risks» niet tot het werkkerrein van de commissie³⁶. Het gaat hier om het nemen van risico's waarvoor de patiënt zelf tevoren uitdrukkelijk toestemming heeft verleend. Men kan dan moeilijk volhouden dat het ongunstig uitpakken van het bewust genomen risico afbreuk doet aan de kwaliteit van de zorg.

De nieuwe begripsomschrijving³⁷ omvat iedere gebeurtenis — al dan niet veroorzaakt door menselijk handelen of nalaten — bij onderzoek, behandeling, verpleging of verzorging van de patiënt(en), welke tot een schadelijk gevolg voor de patiënt(en) heeft geleid dan wel naar algemene ervaringsregels tot schadelijk gevolg voor de patiënt had kunnen leiden, indien dit niet was voorkomen door een toevallige gebeurtenis of door een tevoren niet gepland ingrijpen.

Afgezien van de kritiek ten aanzien van het opnemen van het element schade gaat deze omschrijving voorbij aan het element kwaliteitsbevordering. Als de commissie als voornaamste taak heeft de bevordering van de kwaliteit van de zorgverlening, zal dat in de begripsomschrijving tot uitdrukking moeten komen³⁸. Ik stel de navolgende omschrijving voor. Elk handelen of nalaten dat beneden de bereikbare mogelijkheden van diagnostiek, therapie, verpleging en verzorging blijft. In deze omschrijving ligt het accent op de doeltreffendheid van het medisch, paramedisch, verpleegkundig en verzorgend handelen of nalaten. Dat wordt afgezet tegen de binnen de instelling beschikbare mogelijkheden van menskracht, middelen, kennis en ervaring. Ik meen dat de norm of iets al dan niet gemeld moet worden niet gezocht moet worden in de aanwezigheid van schade als (mede-)resultaat van het handelen of nalaten, maar in het gebruik hebben gemaakt van de beschikbare mogelijkheden. Of er schade is ontstaan is een vraag van latere zorg en bovendien een vraag die de commissie niet regardeert omdat zij zich bezig moet houden met kwaliteitsbevordering door middel van het voorkómen van schade of mogelijke schade.

Voorts ga ik uit van menselijk handelen. Het defect raken van middelen als gevolg van eigen gebreken valt der-

halve niet onder mijn omschrijving. Wel is dat er onder begrepen als het defect raken het gevolg is van menselijk handelen, zoals onoordeelkundig gebruik of nagelaten onderhoud.

Naam

Begonnen als Commissie Ongevallen en Fouten³⁹ werd al spoedig de naam uitgebreid met Near-Accidents⁴⁰, kortweg FONA-commissie genoemd⁴¹. Nadat in een aantal ziekenhuizen de commissie zich wat meer had geprofileerd bleek dat een belangrijk deel van haar taken bestaat uit het zoeken naar preventieve maatregelen ten einde de kwaliteit van de zorgverlening te optimaliseren. Gevoegd bij de toenemende onvrede over de oorspronkelijke naam, welke onvrede zijn oorsprong vindt in het feit dat de terminologie «fout en ongeval» verwijst naar de schuldproblematiek, noopte dit tot het zoeken naar een nieuwe naam. Tot op heden zijn voorgesteld: Kwaliteitsbewakingscommissie⁴², Preventiecommissie⁴³, Meldingscommissie Incidenten Patiëntenzorg⁴⁴, Meldingscommissie Ongevallen Patiëntenzorg⁴⁵ en Ongevallencommissie⁴⁶. Geen enkele van de voorgestelde namen heeft voldoende onderscheidend vermogen ten opzichte van de overige interne instanties die zich met kwaliteitsbevordering bezig houden. De termen kwaliteitsbewaking en preventie zijn zonder nadere aanduiding te vaag, incidenten patiëntenzorg is te ruim omdat daar ook incidenten met betrekking tot de hotelfunctie van het ziekenhuis onder kunnen vallen en bovendien klachten ook onder het woord incidenten begrepen kunnen worden.

Het woord ongevallen in de naam acht ik te belastend door de associatie met de schuldproblematiek. Ik prefereer de naam Meldingscommissie Kwaliteitsbevordering Patiëntenzorg, in de wandeling de Meldingscommissie. Het woord melding onderscheidt de commissie van de medical, nursing en hospital auditcommissies, die immers niet uitgaan van individuele meldingen maar zelf via prioriteitenteams toetsingsonderwerpen zoeken. De kwaliteitsbevordering is gericht op de patiëntenzorg, medisch, paramedisch, verpleegkundig en verzorgend.

Doel

In de literatuur wordt het doel veelal samengevat en omschreven als preventie⁴⁷. Slechts éénmaal werd vermeld het

³⁵ Van Herten, 1984, p. 221 e.v.

³⁶ Anders: Gedragsregels, 1985, p. 146.

³⁷ Gedragsregels, 1985, p. 146.

³⁸ Touw, 1982, p. 2 definieert: De gebeurtenissen die niet in overeenstemming zijn met het verlenen van goede zorg. Naar mijn mening is dat te ruim omdat hier ook de hotelmatige zorg onder wordt begrepen.

³⁹ Rapport, 1971, p. 25; Rapport Taakgroep, 1973, p. 1

⁴⁰ Anoniem, TvZ, 1974, p. 459; Anoniem, Medisch Contact, 1974, p. 599.

⁴¹ Ook komt voor FOBO, hetgeen staat voor Fouten, Ongevallen en Bijna Ongevallen, alsmede FONAK, waarbij de K duidt op klachtenbehandeling. Verder komt voor KFO, hetgeen staat voor Klachten, Fouten en Ongevallen.

⁴² Touw, 1982, p. 3.

⁴³ Hoogwegt, 1985, p. 448.

⁴⁴ Gedragslijnen, 1985, p. 145.

⁴⁵ Roscam Abbing, 1985, p. 498.

⁴⁶ Marlet, 1980, p. 147.

⁴⁷ Van Gijn, 1974, p. 611, de mening van Van der Mijn vermeldend; Hoozemans, 1984, p. 153; W. Het Ziekenhuis, 1977, p. 278, de mening van Speekenbrink vermeldend; Korteling, 1981, p. 890 e.v.; Hoogwegt, 1985, p. 449; Hendrickx, 1981, p. 1339 zegt

vroegtijdig vaststellen van het al dan niet aanwezig zijn van verwijtbaarheid⁴⁸. Deze laatste visie is onjuist. Men komt ook omschrijvingen tegen van wat het doel niet moet zijn. Het uitschakelen van de justitie⁴⁹ en het functioneren met het oog op mogelijke juridische consequenties⁵⁰ worden als zodanig vermeld. Eén enkele maal werd preventie genoemd naast kwaliteitsverbetering van de patiëntenzorg⁵¹. Mij lijkt dat vorenbedoelde auteurs doel en middel met elkaar verwarren. Ik ben van mening dat het doel kwaliteitsbevordering is en dat het middel daartoe het nemen van preventieve maatregelen is. Als zodanig is de commissie een van de instrumenten die leiden tot kwaliteitsbevordering en -bewaking binnen de instelling⁵². Dat het goed functioneren van de commissie leidt tot het uitblijven van juridische procedures mag geen doel zijn; het is een — welkom — neveneffect⁵³.

Taak

De taak van de commissie is beperkt. Zij kan volstaan met het onderzoek en de vastlegging van feiten⁵⁴, het onderzoek naar mogelijke preventieve maatregelen⁵⁵, het opstellen van het onderzoeksrapport, het advies⁵⁶ en — tot slot — het samenstellen van het, geanonimiseerde, jaarverslag en het bijhouden van het archief⁵⁷. Ten onrechte wordt soms vermeld dat de commissie taken heeft op het terrein van de informatieverstrekking aan de direct bij de gebeurtenis betrokken medewerkers⁵⁸. De taak van de commissie strekt zich tot dat aspect evenwel niet uit; informatieverstrekking behoort tot het pakket van de directie als eerstverantwoordelijke voor het scheppen van de voorwaarden op grond waarvan naar behoren hulp aan patiënten kan worden verleend. Informatieverstrekking is daar een onderdeel van. Ook is niet juist dat de commissie adviezen geeft waardoor de directie kan bepalen of inschakeling van Officier van Justitie of Inspecteur van de Volksgezondheid geïndiceerd is⁵⁹. Commissiewerk en bemoeienis met beoordeling op juridische merites dienen volstrekt gescheiden te zijn.

Kwaliteitsbevordering mag niet dienstbaar gemaakt worden aan de besluitvorming om opsporingsambtenaren te informeren⁶⁰. Voor deze besluitvorming staan de directie andere informatiekanaalen ter beschikking. Nu de rapportage aan de directie anoniem behoort te zijn — waarover

straks — is dit gevaar overigens niet reëel aanwezig. De commissietaak naar buiten is derhalve beperkt tot het horen van betrokkenen ten behoeve van rapportage en advies en het rapporteren en adviseren aan de directie. Geen informatieverstrekking dus aan Inspectie Volksgezondheid, Openbaar Ministerie of de raadsman van de patiënt. Ook niet het aansporen van betrokkenen om die inlichtingen te verstrekken⁶¹. Dit laatste kan repercussies hebben voor de eigen rechtspositie binnen de instelling, voor de bereidheid van assuradeuren om de eventueel ontstane schade te vergoeden en voor de bewijsconstructie in enige rechtszaak tegen de betrokkene zelf. Overigens zijn verzekeraars er niet op tegen indien aan de patiënt feitelijke informatie wordt verstrekt over een gemeld voorval, mits daarbij de schuld- of aansprakelijkheidsvraag maar buiten beschouwing blijft⁶².

Plaats binnen de organisatie

De commissie adviseert de directie ten aanzien van kwaliteitsbevorderende aangelegenheden. Als zodanig heeft zij de status van adviescommissie van de directie⁶³. Ten einde de objectiviteit en de onafhankelijkheid te waarborgen dient de commissie geen plaats te krijgen binnen de lijnorganisatie⁶⁴. Hiërarchische bevoegdheden heeft de commissie niet. Zij is — ten aanzien van haar functioneren — gebonden aan de maatregelen die de directie afkondigt ter bevordering van een soepel lopende organisatie. De verantwoording die wordt afgelegd beperkt zich tot het jaarlijks uit te brengen — geanonimiseerde — verslag. Ten einde de onafhankelijkheid meer reliëf te geven moet vermeden worden dat de directie invloed kan uitoefenen op de benoeming van de leden. Het zou aanbeveling verdienen als de commissie zelf in de ontstane vacatures voorzag, waarbij een bindende voordracht van de in de commissie vertegenwoordigde disciplines gevolgd wordt. De voordracht zou door de leiding van de betrokken disciplines opgemaakt moeten worden. Indien het aan de medewerkers binnen de eigen discipline gedane voorstel geen bezwaren hunnerzijds ontmoet, kan de voordracht worden gedaan.

Bepleit, voor met name academische ziekenhuizen die uit meer klinieken bestaan, is de instelling van een centrale commissie die een aantal klinische subcommissies overkoepelt⁶⁵. Een dergelijke decentralisatie kan het functioneren gunstig beïnvloeden.

Hoe dichter de medewerkers bij de commissie staan, hoe groter de kans dat zij het zinvolle van de werkzaamheden zullen ervaren, waardoor de motivatie om te melden stijgt.

De aanbeveling om de controle op het goed functioneren van de commissie op te nemen in het eisenpakket van de Specialisten Registratie Commissie (SRC) lijkt mij geen gelukkige gedachte. Allereerst bereikt men hierdoor alleen die instellingen die opleidingsbevoegdheid hebben. Verder is de taak van de SRC weliswaar mede het bewaken van de kwa-

het met iets andere woorden: aanpassen of stoppen van ontwikkelingen; Van Kampen, 1974, p. 1201.

⁴⁸ Roosendaal, 1974, p. 242.

⁴⁹ Boekman, 1974, p. 1202.

⁵⁰ Marlet, 1980, p. 147; Boekman, 1978, p. 178.

⁵¹ Marlet, 1980, p. 141.

⁵² Gedragslijnen, 1985, p. 145.

⁵³ Schuurmans Stekhoven, 1979, p. 12.

⁵⁴ Boekman, 1978, p. 178; Gedragslijnen, 1985, p. 145; Korteling, 1981, p. 891.

⁵⁵ Gedragsregels, 1985, p. 145.

⁵⁶ Gedragslijnen, 1985, p. 145.

⁵⁷ Touw, 1982, p. 4 e.v.; Gedragslijnen, 1985, p. 147.

⁵⁸ Gedragslijnen, 1985, p. 145.

⁵⁹ Gedragslijnen, 1985, p. 145; Anoniem, 1973, p. 581 e.v. waar Maeijer wordt geciteerd.

⁶⁰ Marlet, 1980, p. 145.

⁶¹ Marlet, 1980, p. 146.

⁶² Gedragslijnen, 1985, p. 148; Boekman, 1978, p. 180 e.v.; Roscam Abbing, 1985, p. 499.

⁶³ Gedragslijnen, 1985, p. 145.

⁶⁴ Hoozemans, 1984, p. 153.

⁶⁵ Korteling, 1981, p. 1019.

liteit binnen de specialistenopleiding, doch dat impliceert niet dat daaronder tevens de controle op dergelijke commissies hoort te vallen. Ook zou bij het controleren door de SRC de persoonlijke levenssfeer van betrokkenen in gevaar gebracht kunnen worden.

Te melden voorvallen

Komen we aan de vraag welk handelen of nalaten voor onderzoek — en derhalve voor melding — in aanmerking komt. Ik kies voor een negatieve benadering van de beantwoording van de vraag. Niet tot het terrein van de commissie behoren klachten die betrekking hebben op de organisatie van de hotelfunctie van het ziekenhuis, een functie die voorwaardenscheppend is ten behoeve van de medische, paramedische, verpleegkundige en verzorgende hulpverlening. Voorts komen niet voor behandeling in aanmerking de klachten die betrekking hebben op het niet, niet voldoende of niet juist gebruik kunnen maken van de patiëntenrechten. Op de derde plaats zijn uitgesloten alle aanspraken, waaronder ik versta alle klachten waaraan een eis tot schadevergoeding of een andere vorm van genoegdoening is gekoppeld, zoals het aanbieden van excuses. Wat resteert zijn uitingen van ongenoegen, gegoten in de vorm van een melding, die betrekking hebben op het niet toekomen aan de bereikbare mogelijkheden van diagnostiek, therapie, verpleging en verzorging. Het totaalbeeld van de vier genoemde groepen weerspiegelt het beeld van een patiënt die buiten zijn eigen vertrouwde omgeving hulp moet zoeken en daarbij beschermd wordt door hem toekomende patiëntenrechten. De drie klachtencategorieën lopen in elkaar over. Ook is een scherpe grens met de meldingscategorie niet altijd te trekken⁶⁷.

Het te melden handelen of nalaten kan verder op verschillende manieren worden onderverdeeld⁶⁸, doch van praktisch belang is een dergelijke onderverdeling niet.

Het lijkt mij niet juist om de te melden voorvallen te beperken tot de degene die ernstige gevolgen hebben gehad voor de patiënt⁶⁹; dat criterium is voor velerlei uitleg vatbaar en daarom niet goed hanteerbaar.

Klachtenbehandeling hoort niet tot het werkterrein van de commissie⁷⁰. Weliswaar functioneren nog een aantal FONA-commissies die tevens klachten behandelen⁷¹, doch het besef lijkt door te dringen dat deze situatie ongewenst is⁷². Overigens kan uit een klacht zeer wel een melding voortvloeien⁷³, hetgeen trouwens omgekeerd ook het geval kan zijn.

⁶⁶ Marlet, 1980, p. 149.

⁶⁷ Zo is bijvoorbeeld het recht op informed consent een patiëntenrecht, doch het kan tevens gezien worden als een te melden nalaten.

⁶⁸ Marlet, 1980, p. 143 geeft een voorbeeld, evenals Hendrickx, 1981, p. 1339 e.v.

⁶⁹ Korteling, 1981, p. 890.

⁷⁰ Touw, 1982, p. 3.

⁷¹ Bijvoorbeeld de commissies van de Academische Ziekenhuizen te Leiden, Maastricht en Utrecht. In laatstgenoemd ziekenhuis worden inmiddels plannen ontwikkeld om de klachtenbehandeling los te maken van deze commissie, aldus deelde mevrouw J.H.C. de Vries-Kraan mij op 15 juli 1985 schriftelijk mede.

⁷² Korteling, 1981, p. 1019 e.v.

⁷³ Touw, 1982, p. 6.

Ongenoegen over de bejegening kan ook tot een melding leiden⁷⁴, waarbij moet worden aangetekend dat het onheuse van de bejegening wel concreet aantoonbaar moet zijn. Het moet derhalve niet gaan over gevallen als het gevoel van de patiënt niet begrepen of niet serieus genomen te worden door de arts. Het moet gaan om concreet falen in de behoorlijke bejegening zoals het onderscheid maken tussen particuliere patiënten en degenen die verplicht verzekerd zijn en het zonder aanvaardbare reden vele uren laten wachten van patiënten.

Sommige auteurs hebben gepleit voor het doorgeven van kennelijk ernstige misstanden aan de directie, die op haar beurt de Officier van Justitie en de Geneeskundig Inspecteur kan waarschuwen⁷⁵. Ik vind dat niet juist. De commissie moet onder geen beding tot individuele personen herleidbare gegevens aan derden verstrekken, inclusief de directie. De geringste inbreuk op dit uitgangspunt zal er ongetwijfeld toe leiden dat de medewerkers sceptisch gaan staan tegenover de geheimhoudingsplicht die de commissieleden hebben. Gevolg is minder meldingen. Adequate voorlichting, duidelijke uitgangspunten ten aanzien van anonimisering en geheimhouding waar nooit van wordt afgeweken, gekoppeld aan een doelstelling en wijze van functioneren die voor alle medewerkers herkenbaar is, zijn de belangrijkste voorwaarden voor het goed functioneren van de commissie.

Onderzoeksrapport en advies

Het onderzoeksrapport moet de navolgende gegevens — in geanonimiseerde vorm — bevatten:

- samenvatting van de melding;
- geconstateerde feiten en hun gevolgen;
- oorzakelijk verband tussen deze feiten en de gevolgen;
- voorzienbaarheid van feiten en gevolgen;
- vermijdbaarheid van feiten en gevolgen.

Vervolgens moet aan de hand van het vorenstaande een — eveneens geanonimiseerd — advies worden opgesteld ten behoeve van de besluitvorming over het al dan niet nemen van preventieve maatregelen door de directie. Indien het formuleren van een advies niet mogelijk is, kan dit achterwege blijven. Het is zaak dat bij de onderzoeksrapportage en het advies niet over de vakbekwaamheid van personen wordt geoordeeld⁷⁶.

De directie voegt de onderzoeksrapportage en het advies bij de informatie die langs de hiërarchische weg is verkregen en krijgt zo een volledig beeld van het gebeurde⁷⁷. Alleen de directie kan zich een compleet en genuanceerd beeld van de organisatorische, financiële en beleidsmatige aspecten alsmede van de precedentwerking van te nemen maatregelen, vormen. Vandaar dat de directie bij uitsluiting bevoegd is om beslissingen te nemen naar aanleiding van rapport en advies⁷⁸. Dat is ook de reden waarom niet aan

⁷⁴ Anders: Roscam Abbing, 1985, p. 498.

⁷⁵ Korteling, 1981, p. 891; Gedraglijnen, 1985, p. 146; W. Het Ziekenhuis, 1977, p. 279; Hendrickx, 1981, p. 1340.

⁷⁶ Marlet, 1980, p. 142.

⁷⁷ Marlet, 1980, p. 147; Hoozemans, 1984, p. 155.

⁷⁸ Roscam Abbing, 1985, p. 499. Zij gaat er van uit dat de directie op grond van rapportage en advies de Officier van Justitie en de Inspectie mag inlichten. Ik bestrijd dat standpunt.

andere instanties dan aan de directie gerapporteerd moet worden⁷⁹. Die andere instanties — of personen — zouden het directiebeleid kunnen doorkruisen waardoor onduidelijkheid gevormd zou kunnen worden, hetgeen zich uiteindelijk tegen de commissie keert.

Rapportage en advies zijn interne stukken van strikt vertrouwelijke aard waarbij de inhoud door de ontvanger niet aan derden ter kennis mag worden gebracht⁸⁰.

Naar ik meen moet de directie de commissie binnen korte termijn meedelen welke maatregelen zij heeft genomen of voornemens is te nemen. In het laatste geval zal daarbij de termijn genoemd moeten worden waarbinnen een en ander geëffectueerd zal worden.

Ten einde de motivatie van de medewerkers te bevorderen is terugkoppeling naar aanleiding van de berichtgeving door de directie, wenselijk⁸¹. Terugkoppeling zal beperkt moeten zijn tot de melder en — eventueel — tot degenen die de commissie desgevraagd hebben geïnformeerd.

Tot slot een kort woord over het jaarverslag. De commissie dient jaarlijks een verslag samen te stellen waarin summier de activiteiten van het afgelopen kalenderjaar worden vermeld⁸². Naast kwantitatieve gegevens dient het verslag gegevens over de samenstelling van de commissie te bevatten alsmede over de aard van de meldingen en de onderzoeksrapportages. Voorts zal verslag gedaan moeten worden van de maatregelen die naar aanleiding van de uitgebrachte adviezen zijn of worden geëffectueerd. Het verslag moet aan de directie worden uitgebracht en zal, als onderdeel van het algemene jaarverslag, gepubliceerd moeten worden.

Melders en de wijze van melden

Melders kunnen schriftelijk zowel als mondeling, zelfs telefonisch, melden⁸³. Schriftelijke meldingen dienen bij voorkeur op daartoe bestemde formulieren te worden gedaan⁸⁴. Niet nodig is dat rechtstreeks aan de commissie wordt gemeld; melding via het afdelingshoofd, het diensthoofd of de voorzitter van de medische staf is ook mogelijk⁸⁵. Uitgangspunt is dat de betrokkene zelf meldt; voorkomen moet worden dat de suggestie wordt gewekt dat men collegae aangeeft⁸⁶. Niet alleen medewerkers, ook patiënten, hun wettelijke vertegenwoordigers of hun nabestaanden hebben de mogelijkheid om te melden⁸⁷. Voorgesteld is wel melding via vertrouwenspersonen⁸⁸ of anoniem⁸⁹, doch

dit is een niet gewenste ontwikkeling, onder andere omdat terugkoppeling en het vragen van nadere informatie niet mogelijk zijn. Ook heeft anonieme melding de schijn van aangeven, hetgeen nadrukkelijk vermeden moet worden. Men moet in het algemeen alleen de voorvallen melden waarbij men zelf betrokken is of die men zelf heeft waargenomen⁹⁰. Melding van gegevens uit de derde hand kan leiden tot de idee van aangifte; overigens zijn dergelijke meldingen vaak minder exact en dus minder betrouwbaar. Geopperd is dat ingeval een patiënt meldt, de commissie niet zonder meer overgaat tot het onderzoek⁹¹. In verband met de arts-patiënt relatie zou de melder zich primair tot de behandelende arts moeten wenden. Heeft hij dat niet gedaan dan zou de commissie eerst daar naar toe dienen te verwijzen, alvorens de melding te behandelen. Naar ik meen moet het de commissie vrij staan om in uitzonderingsgevallen zelf het initiatief te nemen een onderzoek te starten, derhalve zonder dat er een melding is binnengekomen.

Zij verder vermeld dat in het Besluit eisen voor erkenning ziekenhuizen een bepaling is opgenomen waaruit blijkt dat alleen door medewerkers gemeld kan worden⁹². Patiëntenmeldingen en onderzoek op eigen initiatief zijn hier kennelijk uitgesloten.

Meldingsplicht

Het functioneren van de commissie is in de eerste plaats afhankelijk van de binnenkomende meldingen. Het welslagen van het commissiewerk staat of valt met aantal en aard van de gemelde voorvallen, aangenomen dat het voorval zelf voldoende concreet en — overigens — beoordeelbaar is.

Met name doordat de weerstand tegen het melden vrij groot is, veelal ingegeven door angst die niet door kennis over het functioneren van de commissie is ingegeven, is gedacht aan de invoering van een meldingsplicht voor allen die in de instelling werkzaam zijn. Deze meldingsplicht moet ruim worden opgevat en omvat ook de plicht om mee te werken aan het onderzoek⁹³, voor zover dat althans in redelijkheid van de betrokken medewerker kan worden verlangd. Wil de meldingsplicht rechtens relevantie bezitten, dan zal die moeten zijn vastgelegd binnen de juridische verhouding tussen directie en medewerker. Gesteld is wel dat voor de medewerkers in loondienst een meldingsplicht zou kunnen worden gebaseerd op de bepaling in de Collectieve Arbeidsovereenkomst voor het Ziekenhuiswezen (CAO), waarin is opgenomen dat de werknemer verplicht is de overeengekomen werkzaamheden te verrichten en zich daarbij te gedragen naar de aanwijzingen door of vanwege de directie gegeven⁹⁴. Die visie is niet juist. Op de eerste plaats is kwaliteitsbevordering niet iets dat tot de overeen-

⁷⁹ Anders: Gedragslijnen, 1985, p. 147, weliswaar dit afzwakend door te stellen dat de directie van alle adviezen op de hoogte moet worden gesteld en bovendien dat adviezen die tevens organisatorische gevolgen hebben steeds via de directie moeten lopen; anders: Korteling, 1981, p. 888.

⁸⁰ Gedragslijnen, 1985, p. 147.

⁸¹ Hoogwegt, 1985, p. 450.

⁸² Gedragsregels, 1985, p. 147.

⁸³ Korteling, 1981, p. 1019; Hendrickx, 1981, p. 1340 e.v.

⁸⁴ Touw, 1982, p. 4.

⁸⁵ Gedragslijnen, 1985, p. 146; Korteling, 1981, p. 888 en p. 891; Marlet, 1980, p. 145.

⁸⁶ Gedragslijnen, 1985, p. 146.

⁸⁷ Anoniem, 1973, p. 581, die Maeijer citeert; Marlet, 1980, p. 148; Korteling, 1981, p. 888.

⁸⁸ Van Mansvelt, 1974, p. 1203.

⁸⁹ Hoogwegt, 1985, p. 449; Gedragsregels, 1985, p. 146; Roscam Abbing, 1985, p. 499 is het hier niet mee eens.

⁹⁰ Korteling, 1981, p. 891.

⁹¹ Marlet, 1980, p. 148.

⁹² Staatscourant, 29 november 1984, nr. 234.

⁹³ Korteling, 1981, p. 891; anders: Leenen, 1981, p. 242.

⁹⁴ Art. 6, lid 1, CAO Ziekenhuiswezen; zulks is bepleit door Boekman, 1978, p. 179.

gekomen werkzaamheden behoort, zelfs al zou men dat laatste ruim interpreteren. Op de tweede plaats ontstaat door een dergelijke verplichting een conflict met de geheimhoudingsverplichting die elke werknemer heeft. Die geheimhoudingsplicht is meerledig. Met straf wordt bedreigd degene die opzettelijk enig geheim openbaart waarvan hij weet of redelijkerwijze moet vermoeden dat hij dat uit hoofde van zijn beroepsuitoefening moet bewaren⁹⁵. Civielrechtelijk kan openbaring van geheimen leiden tot een schadevergoedingsactie op grond van wanprestatie of onrechtmatige daad. Ook kan schending tuchtrechtelijke consequenties hebben. Tot slot bevat de CAO een geheimhoudingsplicht⁹⁶. Een meldingsplicht binnen dezelfde CAO die wordt gefrustreerd door deze geheimhoudingsplicht (en overigens ook omgekeerd), leidt al snel tot een beroep op overmacht⁹⁷. Daardoor worden de straf-, civiel- en tuchtrechtelijke sanctiemogelijkheden tot nul gereduceerd. Naar ik meen is uit deze impasse slechts te geraken door in de CAO een meldingsplicht op te nemen ten behoeve van de commissie die zich met kwaliteitsbevordering bezig houdt. Daarbij moet dan expliciet worden bepaald dat de geheimhoudingsplicht in de CAO posterieur is aan de meldingsplicht. Dit probleem speelt niet bij het melden van schade aan de directie; zo'n melding moet geacht worden te behoren tot de rechten die de patiënt heeft op grond van zijn hulpverleningsovereenkomst. Als zodanig behoort deze plicht wel tot datgene waartoe een werknemer zich jegens de werkgever heeft verplicht om aan mee te werken. Op dat punt zijn derhalve aanwijzingen door of vanwege de directie mogelijk.

Met toelatingsovereenkomsten is het eender. Een meldingsplicht opnemen die prioriteit heeft ten opzichte van de geheimhoudingsplicht lost het probleem op. Overigens kan een dergelijke verplichting ook in het stafreglement worden vervat, mits dat stafreglement onderdeel uitmaakt van het toelatingscontract.

In de literatuur is er vrijwel steeds van uitgegaan dat een meldingsplicht zonder meer zou kunnen worden opgelegd⁹⁸. Weliswaar wordt daarbij soms aangegeven dat deze plicht voldoende onderbouwd moet worden in toelatings- of arbeidsovereenkomst, doch tot een verdere analysering komt men niet⁹⁹.

Een enkele maal is niet gekozen voor een meldingsplicht¹⁰⁰. De reden daarvan is dat een meldingsplicht zou inhouden dat de melder gecontroleerd zou kunnen worden waarbij tevens sancties niet zouden zijn uitgesloten. Dat

lijkt een rechtvaardig argument dat aan validiteit wint naarmate de motivering bij ziekenhuismedewerkers om vrijwillig te melden, stijgt. Daartoe is een actief beleid met betrekking tot een positieve beeldvorming noodzakelijk¹⁰¹, naast het stimuleren van de motivering om te melden en het uit de weg ruimen van omstandigheden die het vertrouwen in de onafhankelijkheid en de nakoming van de geheimhoudingsverplichting van de commissie negatief beïnvloeden. Slechts éénmaal trof ik de opvatting aan dat het niet reëel is om van artsen een meldingsplicht te verlangen nu het publiek in de vorm van het niet geven van toestemming voor necrologiebesprekingen weigert om aan kwaliteitsbevordering mee te werken¹⁰². Hierbij wordt uitgegaan van de onjuiste veronderstelling dat toestemming van de nabestaanden voor een necrologiebespreking noodzakelijk is; dat is niet zo. Bovendien vormen deze besprekingen slechts een klein deel van het terrein dat de commissie bestrijkt. Tot slot is het argument om niet aan kwaliteitsbevordering mee te werken omdat anderen — van buiten de instelling — zouden weigeren om toestemming voor bepaalde vormen van patiëntenbesprekingen te geven — welke toestemming, zoals gezegd niet nodig is — niet overtuigend omdat het argument niet ter zake is.

Overigens bevat het Besluit eisen voor erkenning ziekenhuizen¹⁰³ de bepaling dat door de aan het ziekenhuis verbonden medewerkers fouten, ongevallen en near-accidents «worden gemeld»; van een verplichting is in het Besluit geen sprake.

Schuldvraag

Vrijwel unaniem¹⁰⁴ is men het erover eens dat de commissie zich nooit moet inlaten met de vraag wie schuld heeft aan een bepaald voorval, wie aansprakelijk is of wie iets verwijtbaar is¹⁰⁵. Veelal wordt het aldus geformuleerd dat de vermijdbaarheid en niet de verwijtbaarheid aan de orde is. Het behandelen van de schuldproblematiek behoort niet tot de taak van de commissie. Kwaliteitsbevordering laat zich zeer wel realiseren zonder dat de schuldproblematiek aan de orde komt. Schuldvragen betreffen eventuele vergoeding van schade in concrete gevallen. Kwaliteitsbewaking heeft geen doel dat in dit concrete geval is gelegen, maar in het voorkómen van dezelfde gevallen in de toekomst. Het belangrijkste argument dat tegen de bespreking van de schuldvraag wordt aangevoerd is het — niet denkbeeldige — risico dat de animo bij de medewerkers om te melden, afneemt. Als dat op grote schaal zou gebeuren — hetgeen gevreesd wordt —, disfunctioneert de commissie. Hiernaast kan nog vermeld worden dat voor het oplossen van de schuldvraag specifieke kennis en deskundigheid vereist is die binnen de commissie niet voorhanden is. Voorts is de kans aannemelijk dat intercollegiale behandeling van schuldvragen leidt tot vertroebelde verhoudingen

⁹⁵ Art. 272 Wetboek van Strafrecht.

⁹⁶ Art. 8 CAO Ziekenhuiswezen.

⁹⁷ Art. 40 Wetboek van Strafrecht en art. 1281 Burgerlijk Wetboek.

⁹⁸ Korteling, 1981, p. 891; Boekman, 1978, p. 180, op basis van art. 6 CAO; LSV, naschrift, 1971, p. 32, waarbij merkwaardigwijze alleen een meldingsplicht voor personeelsleden en niet voor specialisten wordt genoemd.

⁹⁹ Marlet, 1980, p. 144; Leenen, 1979, p. 935; Van Gijn, 1974, p. 611, die meedeelt dat Van der Mijn opnemings van de plicht in arbeidsovereenkomst, stafreglement, toelatingscontract en arbeidsreglement bepleit; Gedraglijnen, 1985, p. 146; Schuurmans Stekhoven, 1979, p. 11; Rapport, Het Ziekenhuis, 1971, p. 30; Touw, 1982, p. 5.

¹⁰⁰ Hoozemans, 1984, p. 153; Hoogwegt, 1985, p. 449.

¹⁰¹ Marlet, 1980, p. 148.

¹⁰² Gerbrandy, 1978, p. 249.

¹⁰³ Staatscourant, 29 november 1984, nr. 234.

¹⁰⁴ W. het Ziekenhuis, 1977, p. 278 vermeldt dat Speekenbrink stelt dat aan de schuldvraag niet altijd voorbij kan worden gegaan.

¹⁰⁵ Korteling, 1981, p. 891; Leenen, 1979, p. 935; Gedraglijnen, 1985, p. 145 en p. 148; Roscam Abbing, 1985, p. 499.

binnen de werksfeer. Dat aspect spreekt minder als de directie de beoordeling van de schuldvraag — in eerste instantie — aan zich trekt. De aard van de verhouding tussen de medewerkers onderling en de aard van de verhouding tussen medewerkers en directie, als werkgever, is wezenlijk verschillend. Kan de schuldvraag in eerste instantie door de directie niet worden opgelost, dan staat de weg naar de rechter open.

Meewerken aan eigen veroordeling

Tot iedere prijs moet worden voorkomen dat een potentiële melder door zijn melding het gevoel krijgt dat hij meewerkt aan zijn eigen veroordeling¹⁰⁶. Gesteld is wel dat de regel — die overigens niet in de wet is neergelegd — dat niemand aan zijn eigen veroordeling hoeft mee te werken, alleen zou gelden als men verdachte is¹⁰⁷. Dat lijkt mij niet juist en wel om verschillende redenen¹⁰⁸.

Als men verdachte is, is men nooit tot antwoorden op vragen verplicht¹⁰⁹. Dat impliceert niet dat men — vóórdat men de status van verdachte heeft — wel verplicht zou zijn om op vragen te antwoorden, althans in elk geval voor zover het vragen betreft die op de persoon van de melder zelf betrekking hebben. Daarbij komt dat men kan discussiëren over de vraag wanneer iemand verdachte is. Formeel is het criterium het ten aanzien van iemand uit feiten of omstandigheden voortvloeien van een redelijk vermoeden van schuld¹¹⁰. Dat is een vaak niet exact aan te geven tijdstip. Overigens weet de potentiële verdachte meestal pas op het moment dat hij wordt aangehouden, dat hij inderdaad verdachte is. Degene die melding maakt van een voorval en overigens meewerkt aan het onderzoek is — normaliter — geen verdachte. Hem komt de bescherming van de verdachte dan ook niet toe¹¹¹. Het recht om niet aan de eigen veroordeling te hoeven meewerken begint in deze visie pas op het moment dat de melder verdachte wordt en als zodanig wordt verhoord¹¹². Daaruit zou voortvloeien dat de contractuele meldingsplicht nagekomen moet worden tot op het moment dat de melder de status van verdachte verkrijgt. Tot aan dat moment is de medewerker derhalve op grond van zijn arbeidsovereenkomst gehouden zijn meldingsplicht na te komen, waardoor hij niet aan zijn eigen veroordeling zou meewerken. Deze visie onderschrijf ik niet. Op de eerste plaats lijkt mij onjuist dat de contractuele meldingsplicht eindigt door het feit dat men verdachte wordt. Ik ben van mening dat elk melden en elk meewerken aan het onderzoek van de commissie door degene die onjuist handelde of naliet, in beginsel gezien moet worden als het meewerken aan de eigen veroordeling. Wil men de meldingsplicht handhaven naast de geheimhoudingsplicht¹¹³ en

wil men bovendien de wettelijke zwijgplicht¹¹⁴ niet schenden waarbij voorts gegarandeerd moet worden dat opsporingsambtenaren geen inzagerecht hebben in de documentatie van de commissie, dan zijn de navolgende regelingen noodzakelijk:

1. verbod op inzage van de documentatie van de commissie door opsporingsambtenaren;

2. meldingsplicht in de CAO, gecombineerd met daaraan achtergestelde geheimhoudingsplicht, eveneens in de CAO;

3. bepaling in de hulpverleningsovereenkomst tussen arts en patiënt dat de patiënt de arts en diens medewerkers toestemming verleent om in geval van een te melden feit, dit feit te mogen melden, door welke toestemming óf de strafbaarheid aan de wettelijke zwijgplicht vervalt, óf het recht om ter zake te klagen verwerkt wordt¹¹⁵.

Bij een verplichting om te melden komt men in botsing met het eerder genoemde recht om niet aan de eigen veroordeling te hoeven meewerken. Dat conflict is alleen oplosbaar door justitiële opsporingsambtenaren de mogelijkheid te ontnemen om kennis te nemen — via inbeslagneming — van de melding. De melder kan zich dan onbespied achten als hij iets meldt.

Pas als aan alle voorwaarden is voldaan is de meldingsplicht afdwingbaar, kan de geheimhoudingsplicht en de zwijgplicht niet meer geschonden worden en is de vrees dat men door melding aan de eigen veroordeling meewerkt, ongegrond.

De wel verdedigde mening dat men bij het nakomen van de meldingsplicht niet meewerkt aan het verzamelen van gegevens tegen zichzelf, doch dat het uitsluitend gaat om de vermijdbaarheidsvraag¹¹⁶ is een onjuiste voorstelling van zaken. Zolang het risico bestaat dat opsporingsambtenaren met de wet in de hand, medische gegevens die onder de commissie rusten, in beslag kunnen nemen werkt de melder, op zijn minst indirect, mee aan de completering van de bewijsconstructie tegen zichzelf.

Overigens wordt de regel dat iemand niet mee hoeft te werken aan zijn eigen veroordeling zeker niet alleen toegepast als het gaat om verdachten; de redelijkheid gebiedt dat in een eerder stadium eenieder rechten van gelijke strekking heeft.

Geheimhouding

Ten aanzien van het beginsel van de geheimhouding heerst unanimiteit, zowel in literatuur als in rapporten en gedragslijnen¹¹⁷. Bij het operationeel maken van een regeling blijkt echter dat aan dit beginsel niet strak de hand wordt gehouden. Dat moge onder meer blijken uit de herhaaldelijk voorkomende opmerkingen dat gegevens die door de commissie zijn verzameld, ter beschikking van derden kunnen worden gesteld. Daarbij wordt in de eerste

¹⁰⁶ Marlet, 1980, p. 145.

¹⁰⁷ Boekman, 1978, p. 181.

¹⁰⁸ Overigens is Leenen, 1979, p. 935 van mening dat de regel dat niemand aan zijn eigen veroordeling hoeft mee te werken ook buiten het strikt verdachte zijn als redelijk wordt ervaren; Leenen, 1981, p. 241.

¹⁰⁹ Art. 29, lid 1, Wetboek van Strafvordering.

¹¹⁰ Artt. 27 e.v., Wetboek van Strafvordering.

¹¹¹ Boekman, 1978, p. 182.

¹¹² Boekman, 1978, p. 180 e.v.

¹¹³ Art. 8 CAO Ziekenhuiswezen.

¹¹⁴ Art. 272 Wetboek van Strafrecht.

¹¹⁵ Art. 272 Wetboek van Strafrecht: het gaat om een klachtdeelt.

¹¹⁶ Roscam Abbing, 1985, p. 499.

¹¹⁷ Leenen, 1979, p. 934; Marlet, 1980, p. 146 e.v.; Korteling, 1981, p. 891; Gedragslijnen, 1985, p. 147; Hoozemans, 1984, p. 154; Touw, 1982, p. 5.

plaats gedacht aan opsporingsambtenaren¹¹⁸, maar ook aan degenen die bij het gemelde voorval waren betrokken¹¹⁹, de patiënt¹²⁰ en de klachtencommissie¹²¹. De inhoud van het onderzoeksrapport regardeert hen allen — naar mijn stellige overtuiging — niet. Wel kunnen zij — geanonimiseerd — op de hoogte worden gesteld van genomen of voorgenomen preventieve maatregelen. De rapportage mag ook niet ter inzake worden gegeven aan de patiënt of de klachtencommissie¹²². De terughoudende opstelling ten aanzien van het inzagerecht is begrijpelijk tegen de achtergrond van het privacy-gevoelige karakter van de informatie¹²³.

Het is zelfs mogelijk dat de leden van de commissie zich aan smaad of smaadschrift schuldig maken¹²⁴ als zij iemands eer of goede naam aantasten door hem een bepaald feit ten laste te leggen met het kennelijke doel om daaraan ruchtbaarheid te geven. Het behoeft geen adstructie dat deskundigen die de commissie bijstaan, dezelfde geheimhoudingsverplichting hebben als de commissieleden zelf. Ook eindigt de geheimhoudingsplicht niet bij het aflopen van de zittingstermijn in de commissie.

Het scheppen van de mogelijkheid voor de melder om te eisen dat de door hem verstrekte gegevens onmiddellijk geanonimiseerd worden of dat de verstrekte informatie niet schriftelijk wordt vastgelegd¹²⁵ is wel een erg ruime interpretatie van het begrip geheimhouden. Overigens kan door het toestaan van dergelijke praktijken de schijn worden gewekt dat de commissie naar geheimhoudingsplicht niet absoluut opvat. Tevens kan de schijn worden gewekt dat de dossiers in juridische procedures gebruikt kunnen worden¹²⁶.

Beide mogelijkheden verdienen dan ook om niet te worden ingevoerd.

Informatie aan patiënt, pers en justitie

De taak van de commissie omvat niet het inlichten van de patiënt, diens familieleden of nabestaanden, alsmede persvertegenwoordigers en opsporingsambtenaren. Het enige contact dat de commissieleden met de patiënt kunnen hebben, bestaat uit het verzoek — naar aanleiding van diens melding — om nadere gegevens te willen verschaffen ten behoeve van onderzoek en rapportage. Voor het overige bepaalt de directie de houding ten opzichte van de patiënt¹²⁷. Hierbij kan gekozen worden tussen het inlichten door de directie zelf dan wel het inlichten door of namens de behandelende arts¹²⁸. Het gaat immers om een contractuele plicht van de arts ten opzichte van zijn patiënt, inhoudende dat de arts de patiënt behoorlijk moet inlichten over

onderzoek en behandeling¹²⁹. Daaronder is ook begrepen het inlichten ingeval er iets mis is gegaan bij diagnostiek of therapie. Onjuist is de opvatting dat de patiënt door of via de commissie informatie omtrent schade kan of moet ontvangen¹³⁰. Ten aanzien van het verstrekken van informatie aan de pers geldt dat zulks bij uitsluiting tot de bevoegdheden van de directie behoort, eventueel in of na overleg met betrokkenen¹³¹.

Complexer is de kwestie van het inlichten van de Officier van Justitie. De reden hiervoor is gelegen in het feit dat het Openbaar Ministerie beschikt over strafrechtelijke dwangmiddelen¹³² waarbij niet a priori vaststaat dat de commissieleden of de directie daartegen verweer hebben door een beroep te doen op het verschoningsrecht uit hoofde van de beroepsuitoefening¹³³. Hiernaast speelt de kwestie van de aangifteplicht een rol¹³⁴.

Of het verschoningsrecht ook van toepassing is als de medische gegevens niet in het kader van de hulpverlening zijn vergaard of als ze zich niet onder de behandelende specialist bevinden, is geen uitgemaakte zaak. Kwaliteitsbevordering kan men moeilijk begrijpen onder de aan de patiënt te verlenen hulp. Een adequater bescherming van medische gegevens tegen inbeslagneming of inzage door opsporingsambtenaren zij hier bepleit. In elk geval is het nimmer de bedoeling van de commissie of van de melder dat deze informatie gebruikt wordt voor justitieel onderzoek¹³⁵.

Justitie bepaalt haar eigen vervolgingsbeleid en dient haar eigen gegevens te verzamelen¹³⁶. Enig initiatief van de zijde van de commissie, zelfs enige medewerking, moet hier achterwege blijven.

Er moet onderscheid worden gemaakt tussen de plicht van medewerkers om handelen of nalaten te melden aan de commissie enerzijds en de plicht om vermeende strafbare feiten en feiten waardoor een patiënt schade aan zijn gezondheid of eigendommen lijdt, aan de directie te melden.

Dat zijn twee wezenlijk verschillende zaken. Daaraan doet niet af dat in een aantal gevallen beide meldingen — aan commissie en aan directie — nodig zijn ten aanzien van een en hetzelfde voorval¹³⁷. De melding aan de commissie heeft als doel kwaliteitsbevordering, de melding aan de directie strekt tot vergoeding van de door de patiënt geleden schade. Naar aanleiding van deze laatste melding kan de directie besluiten de Officier van Justitie en de Genees-

¹²⁹ Roscam Abbing, 1985, p. 499.

¹³⁰ Leenen, 1979, p. 936; Leenen, 1981, p. 243; W. Het Ziekenhuis, 1977, p. 278.

¹³¹ W. Het Ziekenhuis, 1977, p. 280; Korteling, 1981, p. 889; Smalhout, 1980, p. 2; Gedragsregels, 1985, p. 148.

¹³² Met name huiszoeking en inbeslagneming is hier relevant.

¹³³ Art. 98 Wetboek van Strafvordering juncto art. 218 Wetboek van Strafvordering.

¹³⁴ Art. 160 Wetboek van Strafvordering.

¹³⁵ Van Mansvelt, 1974, p. 1203 is van mening dat de vastgelegde feiten een rol kunnen spelen in de gevallen van strafrechtelijke vervolging.

¹³⁶ Marlet, 1980, p. 147; onjuist is dan ook het feit dat recent een Gerechtshof inzage heeft gekregen in een FONA-dossier en gebruik heeft gemaakt van de daarin vervatte informatie, aldus Touw, 1984, p. 1.

¹³⁷ Touw, 1982, p. 3.

¹¹⁸ Van Mansvelt, 1974, p. 1203.

¹¹⁹ Roscam Abbing, 1985, p. 499.

¹²⁰ Roscam Abbing, 1985, p. 499.

¹²¹ Gedragsregels, 1985, p. 147.

¹²² Gedragsregels, 1985, p. 147.

¹²³ Roscam Abbing, 1985, p. 499.

¹²⁴ Art. 261 Wetboek van Strafrecht; Leenen, 1979, p. 934.

¹²⁵ Richtlijnen, 1985, p. 147.

¹²⁶ Roscam Abbing, 1985, p. 499.

¹²⁷ Marlet, 1980, p. 148.

¹²⁸ Korteling, 1981, p. 888; Gedragsregels, 1985, p. 147; Smalhout, 1980, p. 2.

kundig Inspecteur van de Volksgezondheid te informeren¹³⁹. Het steeds beter gaan functioneren van de commissie wordt wel gezien als mogelijkheid om de Officier van Justitie buiten de deur te houden¹⁴⁰, ook in de gevallen die voor strafrechtelijke vervolging in aanmerking komen¹⁴¹. Dat kan een gevaarlijke tendens zijn¹⁴². Het is evenwel geen taak voor de commissie hier acht op te slaan; de verantwoordelijkheid voor het doorgeven van informatie aan Openbaar Ministerie of Inspectie berust bij de directie, terwijl het seponeringsbeleid exclusief aan het Openbaar Ministerie is toebedeeld.

Vorenstaande mag duidelijk hebben gemaakt dat de beoordeling van aspecten van civiel-, straf- en tuchtrechtelijke aansprakelijkheid niet binnen maar onafhankelijk van de commissie dient te geschieden¹⁴³. Kwaliteitsbevordering verdraagt zich niet met een onderzoek naar aansprakelijkheid, het zij hier herhaald. Het eerste roept bij de melder positieve, het tweede in elk geval andersoortige gevoelens op. Conflicteren die gevoelens doordat een en dezelfde commissie zowel meewerkt aan kwaliteitsbevordering als ook aan het verschaffen van informatie ten behoeve van de oplossing van aansprakelijkheidsproblemen, dan zullen bij de melder de positieve gevoelens waarschijnlijk minder sterk blijken te zijn dan de andere. Men kiest dan in de toekomst de weg van de minste risico's, de weg van de minste weerstand, dat houdt in niet meer melden. Een strikt onderscheid is derhalve eis.

Samenstelling van de commissie

Een van de belangrijkste voorwaarden voor het doelmatig functioneren van de commissie is de onafhankelijkheid. Overtuigend is als die onafhankelijkheid blijkt uit de samenstelling. Vandaar dat het naar mijn mening de voorkeur verdient om personen die hiërarchisch boven de medewerkers met de meldingsplicht staan, niet in de commissie op te nemen. Dat houdt in dat nóch leden van de directie¹⁴⁴, nóch het hoofd van de medische, paramedische verpleegkundige en verzorgende dienst in de commissie zitting behoren te nemen. De commissie is geen sluitstuk van de ziekenhuishiërarchie¹⁴⁵ en tot iedere prijs moet worden voorkomen dat de commissie een controleorgaan van de directie wordt¹⁴⁶ of zelfs maar lijkt. De leden van de commissie moeten uitsluitend gekozen worden op basis van hun

specifieke deskundigheid¹⁴⁷ enerzijds en, anderzijds, op grond van het vertrouwen dat zij uit hoofde van hun integriteit, kennis en ervaring bij collegae genieten¹⁴⁸. In zijn algemeenheid kan men nog stellen dat benoeming van plaatsvervangende leden nuttig is en dat het lidmaatschap van meerdere externe leden niet aanbevelenswaardig is¹⁴⁹. De commissie kan het best vrij beperkt van opzet zijn, dat verhoogt de efficiëntie. Vakatures zouden door middel van coöptatie moeten worden vervuld, waarbij een bindende voordracht zijdens de discipline een redelijk verlangen lijkt.

Conclusie

De commissie moet worden onderscheiden van klachtencommissies; beider doelstellingen zijn wezenlijk verschillend terwijl hun functioneren eveneens op essentiële punten anders is. Eveneens moet de commissie worden onderscheiden van de commissie intercollegiale toetsing. Uitgangspunt bij de kwaliteitsbevorderingscommissie is onderzoek en advisering naar aanleiding van een melding die betrekking heeft op een individueel geval bij een individuele patiënt. Bij toetsingscommissies bepaalt het prioriteitenteam welke onderwerpen behandeld zullen worden. Het doel van de commissie is kwaliteitsbevordering; het middel daartoe is advisering ten aanzien van te nemen preventieve maatregelen. De commissie is een adviesorgaan van de directie; zij zal uitsluitend aan de directie rapporteren en advies uitbrengen. Rapportage en advies hebben alléén betrekking op kwaliteitsbevordering. Op schuld- en aansprakelijkheidsvragen wordt nimmer ingegaan. De commissie dient onafhankelijk te zijn en te functioneren. Leden worden gekozen op basis van deskundigheid en vertrouwen, niet op basis van hun hiërarchische functie binnen de instelling. De werkzaamheden van de commissie dienen onder strikte geheimhouding plaats te vinden; de informatie die de commissie verlaat zal te allen tijde geanonimiseerd zijn. De commissie onthoudt zich van contacten met vertegenwoordigers van pers, justitie of Inspectie. Ook contacten met de patiënt regaderen de commissie niet, tenzij zulks geschiedt in het kader van de gegevensverzameling naar aanleiding van een melding door betrokken patiënt.

Het welslagen van het werk van de commissie is voor een groot deel afhankelijk van het vertrouwen dat de commissie in brede lagen van de instelling geniet. Voorlichting moet met name gericht zijn op het vergroten van de motivatie om vrijwillig te melden en op het wegnemen van misverstanden omtrent doel en functioneren. Bij het achterwege blijven van vrijwillige meldingen moet de mogelijkheid van een meldingsplicht bestaan. Deze meldingsplicht moet in de CAO zijn verankerd, waarbij de geheimhoudingsplicht op grond van dezelfde CAO posterieur moet zijn aan de meldingsplicht. Toestemming van de patiënt in de hulpverleningsovereenkomst moet erop gericht zijn dat strafrechtelijke vervolging op basis van de wettelijke zwijgplicht niet meer mogelijk is. De bescherming van de medische gegevens die zich onder de commissie bevinden moet van dien

¹³⁸ W. Het Ziekenhuis, 1977, p. 280, het wáárom van het overleg met de betrokken medewerker is overigens niet duidelijk gemaakt.

¹³⁹ Gedragslijnen, 1985, p. 147.

¹⁴⁰ Marlet, 1980, p. 148.

¹⁴¹ Boekman, 1978, p. 182.

¹⁴² Marlet, 1980, p. 148; Boekman, 1974, p. 1202 stelt dat het doel niet is het uitschakelen van justitie.

¹⁴³ Touw, 1982, p. 5.

¹⁴⁴ Van Kampen, 1974, p. 1201 e.v. bepleit de opname van de medisch directeur in de commissie. Gedragslijnen, 1985, p. 147 laat de mogelijkheid om een lid van de directie op te nemen afhangen van de feitelijke situatie in het ziekenhuis. Als een directielid zitting neemt, moet het wel de medisch of de verpleegkundig directeur zijn; Korteling, 1981, p. 890;

¹⁴⁵ Marlet, 1980, p. 142.

¹⁴⁶ Marlet, 1980, p. 148.

¹⁴⁷ Hoogwegt, 1985, p. 450; Korteling, 1981, p. 890.

¹⁴⁸ Gedragslijnen, 1985, p. 147; Hendrickx, 1981, p. 1342.

¹⁴⁹ Gedragsregels, 1985, p. 147.

aard zijn dat opsporingsambtenaren nimmer inzage in de documentatie van de commissie kunnen hebben.

Verder bestrijkt het functioneren van de commissie alle medisch, paramedisch, verpleegkundig en verzorgend handelen of nalaten ten aanzien van individuele patiënten, welk handelen of nalaten niet toekomt aan de in de instelling bereikbare mogelijkheden van diagnostiek, therapie, verpleging en verzorging. De vraag of de patiënt al dan niet schade heeft geleden is daarbij niet van belang.

Zij tot slot opgemerkt dat de resultaten van het onderzoek, neergelegd in de onderzoeksrapportage en het advies aan de directie, altijd anoniem zijn en voorts nooit mogen worden gebruikt voor een ander doel dan waarvoor deze stukken zijn opgesteld, namelijk kwaliteitsbevordering. Afgifte aan of inzage door derden van stukken die de commissie onder zich heeft, moet volstrekt onmogelijk zijn.

Drs. J.H.S. van HERTEN

Literatuur

- Anoniem, «Commissie voor het melden van fouten», *Het Ziekenhuis*, 1973, p. 581 e.v.
- Anoniem, «Richtlijnen bij Fouten en Ongevallen», *Het Ziekenhuis*, 1974, p. 243.
- Anoniem, «Fouten, ongevallen en 'near-accidents' in een algemeen ziekenhuis. Enige aanbevelingen ter zake van de te volgen gedragslijn», *Tijdschrift voor Ziekenverpleging (TvZ)*, 1974, p. 459 e.v.
- Anoniem, «De te volgen gedragslijn bij fouten, ongevallen en near-accidents in een algemeen ziekenhuis. Enige aanbevelingen van een gemengde studietoetscommissie», *Medisch Contact*, 1974, p. 599 e.v.
- «Besluit normen en algemene voorwaarden voor erkenning van ziekenhuizen», *Staatscourant*, 21 oktober 1977, nr. 206.
- «Besluit eisen voor erkenning ziekenhuizen», *Staatscourant*, 29 november 1984, nr. 234.
- BOEKMAN, S., «Fouten, ongevallen en near-accidents in het ziekenhuis», *Medisch Contact*, 1974, p. 1202.
- BOEKMAN, S., «Juridische aspecten van melding van fouten, ongevallen en near-accidents in het ziekenhuis», *Tijdschrift voor Gezondheidsrecht*, 1978, p. 177 e.v.
- «Gedragslijnen bij fouten, ongevallen en near-accidents», *Medisch Contact*, 1985, p. 144 e.v.
- GERBRANDY, J., «Melding van fouten en near-accidents», *Tijdschrift voor Gezondheidsrecht*, 1978, p. 249 e.v.
- G(IJN), M. VAN, «De patiënt in de schijnwerper van de relatie congressen», *Het Ziekenhuis*, 1974, p. 608 e.v.
- HENDRICKX, H.H.L. (et.al.), «Ongevallen in ziekenhuizen», *Medisch Contact*, 1981, p. 1339 e.v.
- HERTEN, J.H.S. VAN, «Het medisch contract als resultaatverbintenis», *Metamedica*, 1984, p. 221 e.v.
- HOOGWEGT, J., «Fouten en ongevallenmeldingen in verpleeghuizen. Preventiecommissie als maandelijks spiegel voor verpleeghuispersoneel», *Het Ziekenhuis*, 1985, p. 448 e.v.
- HOEZEMANS, J.A.M., «FONA-registratie in een verpleeghuis. Een tussentijdse evaluatie», *Medisch Contact*, 1984, p. 153 e.v.
- KAMPEN, F.J. VAN, «Fouten, ongevallen en near-accidents in het ziekenhuis», *Medisch Contact*, 1974, p. 1201 e.v.
- KORTELING, W.A., «Nieuwe criteria nodig voor beoordeling fouten en ongevallen. Rechtspositie van de patiënt nog erg onvolkomen», *Het Ziekenhuis*, 1983, p. 188 e.v.
- KORTELING, W.A., «FONA-commissie kan op specifieke wijze werken in het academisch ziekenhuis», *Het Ziekenhuis*, 1981, p. 1019 e.v.
- KORTELING, W.A., «FONA-commissie geniet te weinig bekendheid in het ziekenhuis», *Het Ziekenhuis*, 1981, p. 888 e.v.
- KUIJER, P.J. (et.al.), «Sterfte en medische tekortkomingen op een heelkundige afdeling; ons aandeel in de dood van onze patiënten», *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1963, p. 1256 e.v. en p. 1263 e.v.
- LEENEN, H.J.J., «Kwaliteitsbewaking in de gezondheidszorg», *Medisch Contact*, 1979, p. 931 e.v.
- LEENEN, H.J.J., «Gezondheidszorg en recht», Alphen aan de Rijn, 1981.
- L.S.V. Naschrift, *Het Ziekenhuis*, 1971, p. 31 e.v.
- MANSVELT, J.A. VAN, «Fouten, ongevallen en near-accidents in het ziekenhuis», *Medisch Contact*, 1974, p. 1203.
- MARLET, L.N., «FONA-commissies in het ziekenhuis. Preventie of Inquisitie?», *Tijdschrift voor Gezondheidsrecht*, 1980, p. 141 e.v.
- Rapport, «Ongevallen en Fouten in ziekeninrichtingen», *Het Ziekenhuis*, 1971, p. 25 e.v. (Tevens verschenen als brochure).
- Rapport van de Taakgroep Fouten en Ongevallen van de Commissie Ziekenhuisstaven der L.S.V., 1973, stencil.
- Rapport, «Enige aanbevelingen ter zake van de te volgen gedragslijn bij fouten, ongevallen en near-accidents in een algemeen ziekenhuis», 1973, stencil.
- ROSENDAAL, A., «Fouten en ongevallen», *Het Ziekenhuis*, 1974, p. 242.
- ROSCAM ABBING, H.D.C., «Meldingscommissies ongevallen patiëntenzorg in ziekenhuizen», *Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg*, 1985, p. 498 e.v.
- SCHUURMANS STEKHOVEN, W., «Medische letselschaden», *Tijdschrift voor Gezondheidsrecht*, 1979, p. 8 e.v.
- SMALHOUT, B. en MARLET, L.N., «Richtlijnen voor handeling in geval van FONA», 1980, *Nederlandse Vereniging voor Anesthesiologie*, stencil.
- SMALHOUT, B., «De dood op tafel», Utrecht, 1972 (rede).
- TOUW, P.P.J., «Notitie over FONA-commissies (Concept)», 1982, Centraal Begeleidingsorgaan voor de Intercollegiale Toetsing (CBO), stencil.
- T(OUW), P., «Toetsing en communicatie», *C.B.O.-Nieuwsbrief*, 1984, nr. 9/10, p. 1.
- W., «De Commissie fouten, en ongevallen in ziekenhuizen», *Het Ziekenhuis*, 1977, p. 278 e.v.

DE GENETISCHE VINGERAFDRUK EN ZIJN BETEKENIS IN HET NIEUWE AFSTAMMINGSRECHT*

Hoofdstuk 1 DE GENETISCHE VINGERAFDRUK

1. Toenemende kennis van ons erfelijk materiaal en van technieken die het mogelijk maken het genetisch karakter op te sporen, onthullen unieke aspecten van het erfbare patrimonium van elk individu. De originaliteit hiervan is zo groot dat kan worden gesproken van een unieke, hoogst individuele «genetische vingerafdruk». Dergelijke afdraken zijn produceerbaar aan de hand van minimale hoeveelheden intact celmateriaal. De techniek van de genetische vingerafdruk vindt toepassingen bij het aantonen van familieverbanden en is ook van waardevolle hulp bij criminologisch onderzoek.

A. Eigenschappen van het menselijke genetisch materiaal

1. *Ons erfelijk patrimonium*

2. Primair bevat de kern of nucleus van elke cel waaruit de mens is opgebouwd, DNA. Dit DNA, de afkorting van «deoxyribonucleic acid» is de dragermolecule van onze erfelijke gegevens. Bij elk individu is deze informatie identiek ongeacht de herkomst: DNA uit levercellen, hersencellen, huidcellen, enz., bevat dezelfde samenstelling, dezelfde code. Bij evolutionair ontwikkelde organismen zit DNA samen met eiwitmoleculen verstrengeld in complexe superstructuren die men chromosomen noemt. Menselijke lichaamscellen bevatten 23, van samenstelling verschillende chromosomenparen: 22 van deze paren zijn homoloog en het laatste paar is, symbolisch voorgesteld, ofwel XX voor vrouwen of XY voor mannen en is dus geslachtsbepalend. DNA is in elk van de chromosomen aanwezig als een langgerekte lineaire molecule. De afmetingen zijn verbazingwekkend: indien men van alle chromosomen uit één enkele cel het DNA achter elkaar kon schikken, zou het een ragfijne draad van enkele meters lengte vormen. Op moleculair niveau is bekend dat DNA een aaneenschakeling is van slechts vier bouwelementen, symbolisch voorgesteld door de letters A, C, G en T, en dat precies de opeenvolging of sequentie van deze bouwelementen de genetische code dicteert die verantwoordelijk is voor een bepaalde erfelijke eigenschap. Bijvoorbeeld: de opeenvolging T-A-C bevat de code voor de inbouw van het aminozuur methionine, C-G-G codeert voor inbouw van het aminozuur alanine. Aminosuren zelf worden aan elkaar geregen en bouwen een eiwit op. Eiwitten kunnen structurele componenten van een cel vormen, bijvoorbeeld als onderdeel van een stevige celwand, of ze kunnen werkende moleculen vormen zoals enzymen die bijvoorbeeld betrokken zijn bij de vertering van voedsel.

* Het eerste hoofdstuk van deze bijdrage is van de hand van prof. dr. Vandenberghe, A. en dr. Van Broeckhoven, Chr., Departement Biochemie, U.I.A., het tweede hoofdstuk van de hand van Heyvaert, A., Departement Rechten, U.I.A.

2. De complexiteit van DNA

3. DNA van elk van onze cellen is opgebouwd uit ongeveer drie miljard bouwelementen. Nu is het verrassend dat niet al deze informatie codeert voor erfelijke eigenschappen: slechts een kleine 2% bevat een bruikbare code voor de vorming van eiwitten. De overige 98% bevat ofwel totaal geen informatie en is in zekere zin «onzin»-DNA, ofwel bevat het nog gedeeltelijk informatie waarvan de juiste functie tot nu toe onbekend is. Deze niet-informatieve DNA-fractie is verspreid over de verschillende chromosomen. Sommigen menen dat «onzin»-DNA erfelijke ballast is die we tijdens onze evolutie verworven hebben. Het is bekend dat in deze DNA-fractie veel herhaalde of gerepeteerde sequenties voorkomen waardoor precies en vooral in deze gebieden veel variaties tussen individuen te vinden zijn. In deze gerepeteerde sequenties is de herhalingsfrequentie of het aantal keer dat de sequentie voorkomt op een bepaalde plaats op het chromosoom, sterk verschillend van individu tot individu. Contrasterend hiermee zijn de coderende of «zinnvolle» sequenties die in de bevolking sterk op elkaar gelijk zijn. In een «genetische vingerafdruk» maakt men nu juist deze individuele verschillen zichtbaar door specifiek korte gerepeteerde sequenties op te sporen.

B. Genetische vingerafdraken

4. Genetische manipulatietechnieken maken het mogelijk welbepaalde, in dit geval korte herhaalde sequenties, op het DNA op te sporen en ze zichtbaar te maken. DNA wordt normaliter geïsoleerd uit bloed, maar ook andere levende cellen zoals huid, sperma en zelfs haarwortels zijn mogelijke DNA-bronnen. Om de immense afmetingen van de DNA-molecule te reduceren tot praktische, technisch handelbare dimensies, wordt ze op een bijzondere manier gefractioneerd door gebruik te maken van restrictie-enzymen. Restrictie-enzymen herkennen korte welbepaalde opeenvolgende sequenties en knippen op die plaats het DNA. Het zijn in feite enzymen die uit micro-organismen geïsoleerd worden en daar fungeren als een soort primitief immuuniteitsysteem tegen vreemd binnendringend DNA, dus vreemde genetische informatie. Er zijn meer dan honderd restrictie-enzymen gekend met elk een verschillende sequentiespecificiteit. Dit is belangrijk omdat men voor de genetische vingerafdruk het enzyme zodanig kiest dat zijn knipplaats niet aanwezig is in de gerepeteerde sequenties die men wil aantonen. Sequenties buiten het repetitiegebied worden wel herkend en geknipt. Hierdoor wordt de totale lengte van elk van de repetitieve DNA-fragmenten bepaald door de herhalingsfrequentie van de repetitieve sequentie (fig. 1). Wanneer men DNA knipt met een restrictie-enzyme, krijgt men miljoenen verschillende fragmenten. DNA-fragmenten kan men scheiden door elektroforese: een techniek waarbij de negatief geladen DNA-fragmenten aangetrokken worden in een elektrisch spanningsveld. Elektroforese gebeurt in een vaste drager: een driedimensionaal netwerk opgebouwd uit agarose-moleculen die een soort «gel»

FIG. I. De specificiteit van de restrictie-enzymen wordt zodanig gekozen dat ze ze niet in maar buiten de trein van gerepeteerde sequenties knippen.

Individu A bevat in een welbepaalde plaats op een chromosoom minder herhalingen dan individu B: het DNA-fragment van A zal na knippen korter zijn dan dat van B.

vormen. Korte DNA-fragmenten ondervinden weinig weerstand en migreren sneller onder invloed van het elektrische veld; grotere fragmenten bewegen trager. De scheidingsresolutie is echter te klein om individuele DNA-fragmenten te onderscheiden: men ziet slechts een DNA-smeur waarin fragmenten van elke afmeting vertegenwoordigd zijn. Om praktische redenen wordt het DNA uit het agarose-gel overgebracht op een beter hanteerbaar filtermembraan. Een dergelijke bewerking noemt men in het vakjargon een Southern blotting en het beeld van de DNA-fragmenten op het filtermembraan is identiek aan dat in het agarose-gel. In de DNA-smeur is het nu mogelijk enkel die fragmenten zichtbaar te maken die de voor ons interessante repetitieve sequenties bevatten door een proces van hybridisatie met een geschikte DNA-probe. Deze DNA-probe gedraagt zich als een soort snuffelmolecule die spontaan de sequenties opspoort die overeenkomen met zijn eigen probe-DNA-sequentie en er ook op bindt. Andere sequenties hybridiseren niet met dezelfde DNA-probe. Door nu vooraf een radioactief element in te bouwen in de DNA-probe, en door gebruik te maken van een stralingsgevoelige röntgenfilm krijgt men een bandenpatroon of genetische vingerafdruk (fig. II). De genetische vingerafdruk is een weerspiegeling van die plaatsen in de DNA-smeur waar zich de fragmenten met de repetitieve sequenties bevinden. Momenteel zijn drie technieken gekend die het mogelijk maken dergelijke repetitieve sequenties op te sporen en ze zichtbaar te maken. Deze technieken verschillen onderling in de gebruikte DNA-probes¹⁻³.

C. De identificatiewaarde van genetische vingerafdruk

1. Zijn unieke karakter

5. Genetische vingerafdrukpatronen maken het mogelijk, afhankelijk van de gebruikte techniek, tien tot dertig fragmenten duidelijk te onderscheiden in het bandenpatroon en ze als zodanig ook te vergelijken met andere pa-

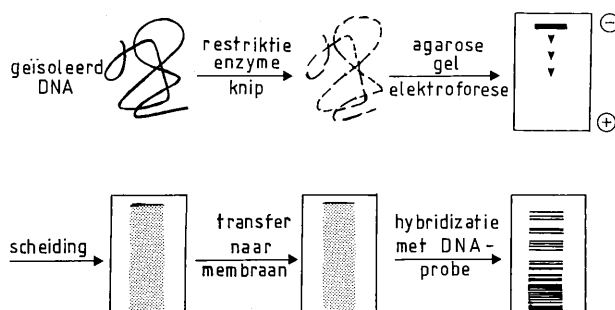

FIG. II. Geïsoleerd DNA wordt met behulp van een geschikt restrictie-enzyme geknipt tot korte fragmenten. De fragmenten worden in een drager onderworpen aan een spanningsveld waarbij korte fragmenten door hun geringe weerstand sneller migreren. Het aantal geproduceerde fragmenten is echter zo groot dat geen resolutie verkregen wordt, maar een diffuse smeur. Na transfer naar een beter hanteerbaar filtermembraan wordt gehybridiseerd met een radioactief gemerkte DNA-probe die specifiek corresponderende gerepeteerde sequenties opspoort. Een contactafdruk met een stralingsgevoelige röntgenfilm laat dan precies de posities van de DNA-fragmenten zien waarin de gerepeteerde sequenties voorkomen. Deze vormen een uiterst individueel genetisch vingerafdrukpatroon.

tronen. Gerepeteerde sequenties worden net zoals andere kenmerken in de bevolking op een Mendeliaanse manier overgeërfd. Onze voortplantingscellen bevatten geen 23 chromosoomparen, maar 23 enkelvoudige chromosomen. Na bevruchting vormen ze samen terug een cel met 23 chromosoomparen die zich verder gaat ontwikkelen door te verdubbelen. Dit betekent dat in deze primaire cel, de helft van het erfelijk materiaal van paternale en de helft van maternale oorsprong is. Doordat repetitieve sequenties op dezelfde wijze worden overgeërfd, komen ze met een zekere frequentie voor in de bevolking. Hun populatiefrequentie is zeer laag ten gevolge van de extreem grote diversiteit in herhalingsfrequentie van deze repetitieve sequenties, gaande van twee tot enkele honderden repetities. Het is juist deze lage frequentie en het simultaan aantonen van verschillende repetitieve DNA-fragmenten, die de genetische vingerafdruktechniek zeer geschikt maakt voor identificatiedoeleinden. Afhankelijk van de grootte van de fragmenten — korte fragmenten (weinig herhalingen) komen meer voor, lange (veel repetities) komen minder voor — varieert de frequentie in de populatie tussen 0,5 en 0,01. Een frequentie van bijvoorbeeld 0,1 betekent dat de kans om een bandje uit het scheidingspatroon aan te treffen in de populatie, 1 op 10 bedraagt. Dit is ook de kans om het bij een ander individu te vinden. De kans dat een tweede fragment, dat een zelfde populatiefrequentie bezit, gemeenschappelijk aanwezig is bij een ander niet erfelijk verwant individu bedraagt $1/10 \times 1/10 = 1/100$. Enzovoort... Wanneer men alle fragmenten met elkaar vergelijkt, komt men vlug tot een kans van 1 op 10^{10} (d.i. één op tien miljard) tot 10^{20} , zijnde diverse malen kleiner dan de totale wereldpopulatie. Bij alle berekeningen werd rekening gehouden met een «maximale» waarde voor de frequentie. Een recente gede-

¹ JEFFREYS, A.J., WILSON, V., THEIN, S.L., «Hypervariable 'minisatellite' regions in human DNA», *Nature* 314, 67-73 (1985).

² ALI, S., MULLER, C.R., EPPLIN, J.T., «DNA finger printing by oligonucleotide probes specific for simple repeats», *Human Genetics* 74, 239-243 (1986).

³ VASSART, G., GEORGES, M., MONSIEUR, R., BROCAS, H., LEQUARRE, A.S., CRISTOPHE, D., «A sequence in M13 phage detects hypervariable minisatellites in human and animal DNA», *Science* 235, 683-684 (1987).

tailleerde studie van één van de repetitiegebieden⁴ heeft aangetoond dat deze frequentiewaarden in realiteit nog lager liggen.

2. Zijn aanwending bij verwantschapsonderzoek

6. Door het maken van genetische vingerafdrukken kan de identificatie van verwante individuen nu uitgevoerd worden met een nooit eerder bereikte betrouwbaarheid. De voorwaarde blijft echter te beschikken over uitgangsmateriaal waaruit DNA van goede kwaliteit geïsoleerd kan worden. Verse bloedstalen stellen geen problemen, bloedvlekken mogen enkele jaren oud zijn, maar uit spermacellen in een vaginaal staal kan slechts tot enkele uren na gemeenschap DNA van voldoende kwaliteit geïsoleerd worden. Veel van de «klassieke» genetische markers zoals polymorfe eiwitten en bloedgroepkarakteristieken verliezen hun bruikbaarheid bij deze laatste stalen en bovendien kunnen ze slechts een negatieve zekerheid geven in termen van bijvoorbeeld een uitsluitel van paterniteit. In het geval van genetische vingerafdrukken dienen alle banden of DNA-fragmenten van een kind te corresponderen met banden van een van de ouders omdat een kind de helft van zijn genetisch materiaal ontvangt van de moeder en de helft van de vader (fig. III). In geval van paterniteitsbepalingen betekent dit meer concreet dat van dertig informatieve banden

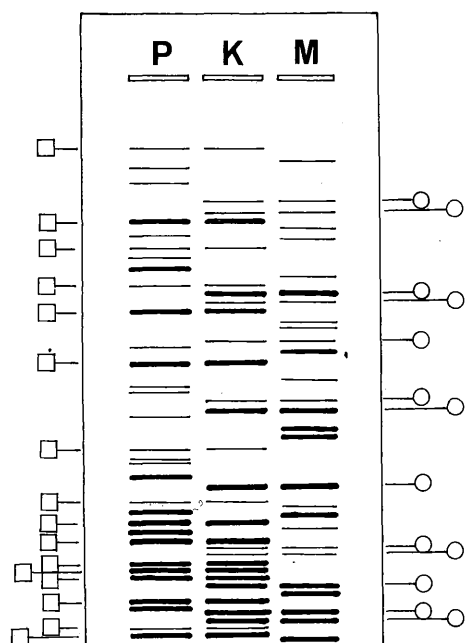

FIG. III. Vergelijkend genetisch vingerafdrukpatroon bij paterniteitsbepaling. Elk kind (K) erft *grosso modo* de helft van het maternale patroon (M) en de andere helft van het paternale (P). Kenmerkend is dat alle bandjes bij het kind, zonder uitzondering, toe te wijzen zijn als zijnde afkomstig van het paternale (□) of van het maternale patroon (○).

⁴ WONG, Z., WILSON, V., JEFFREYS, A.J., THEIN, S.L., «Cloning a selected fragment from a human 'fingerprint': isolation of an extremely polymorphic minisatellite», *Nucleic Acids Research* 14, 4605-4618 (1986).

bij het kind er *grosso modo* vijftien overeenkomen met het paternale patroon. De kans dat een ander individu dan de vader dezelfde vijftien banden bezit bedraagt slechts 1 op 10^{10} . In feite is de kans dat een andere de vader is nog kleiner omdat de vijftien bandjes niet alleen aanwezig dienen te zijn, maar ook alle doorgegeven moeten worden aan het kind.

De moeilijkste verwantschapsbepalingen zijn die waar familieleden bij betrokken zijn. Bijvoorbeeld, er bestaat twijfel over paterniteit tussen twee broers. Het aantal informatieve banden zal dan kleiner worden en de zekerheid dalen, maar daar staat tegenover dat in geval van twijfel gebruik kan worden gemaakt van verschillende DNA-proben en methodes om de betrouwbaarheid van de testen op te voeren en uitsluiting van vergissing te verkrijgen.

Hoofdstuk II DE BETEKENIS VAN DE GENETISCHE VINGERAFDruk IN HET NIEUWE AFSTAMMINGSRECHT⁵

7. Bij ons weten is het Hof van Beroep te Antwerpen de Belgische rechtsinstantie die het eerst rekening heeft gehouden met de resultaten van de hierboven beschreven onderzoeksmethode, zulks in zijn arrest van 18 maart 1987 dat verder in dit nummer wordt afgedrukt.

Die resultaten worden daarbij aangewend om de *exceptio plurium* te weren, die de man had opgeworpen tegen de vordering die tegen hem o.m. op grond van het oud art. 340b B.W. (toekomstige artikelen 336 e.v. B.W.) was ingesteld. Volkomen juridisch-logisch is die werkwijze volgens het oude recht niet. De *exceptio plurium* opgenomen in het oude artikel 340d B.W. is immers een afdoende exceptie, die alle verder onderzoek van de vordering overbodig maakt⁶. Indien wordt bewezen dat de vrouw tijdens de wettelijke conceptieperiode ook met een andere man geslachts-gemeenschap heeft gehad, moet niet verder meer worden opgespoord wie de verwekker is van het kind, maar moet de vordering zonder meer worden afgewezen. Indien het bewijs van de geslachtsgemeenschap met een andere man niet wordt geleverd, kan het genetisch onderzoek waardoor wordt aangetoond dat de verweerder de verwekker is van het kind, de *exceptio plurium* (die bij hypothese niet bewezen is) uiteraard niet ontkrachten (uitsluiten, zoals in het arrest van 18 maart 1987 wordt vermeld). In dat geval kan dat (positieve) onderzoek wel (mede) het bewijs helpen leveren van de vervulling van één van de voorwaarden voor de vordering opgenomen in het oud art. 340b B.W., nl. van de geslachtsgemeenschap die de verweerder met de moeder heeft gehad in de wettelijke conceptieperiode.

8. De betekenis die het arrest kan hebben voor het oude recht, moet dus sterk gerelativeerd worden. Zijn belang

⁵ In dit hoofdstuk worden de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek weergegeven met hun inhoud na de inwerkingtreding van de Afstammingswet. De bepalingen die nog van kracht waren op het ogenblik van het opstellen van de tekst doch door de Afstammingswet werden opgeheven of gewijzigd worden vermeld als oud art. ... B.W.

⁶ Cf. DE PAGE, H., *Traité élémentaire de droit civil belge*, I, nrs. 1115, D, 1210, 1220.

kan echter des te groter worden in het nieuwe afstammingsrecht, dat het hof a.h.w. anticipatief heeft toegepast.

Uit het arrest blijkt immers dat het hof van beroep de genetische vingerafdruk heeft erkend als een beproefde wetenschappelijke methode voor het onderzoek naar het (al dan niet) bestaan van een rechtstreekse bio-genetische band tussen twee personen (i.c. het kind en de vermoedelijke vader).

Welnu, het nieuwe afstammingsrecht gaat uit van een doorgedreven concrete biologisering van de grondslagen voor de vestiging van afstammingsrelaties. Voor het moederschap is dat de bevalling van de vrouw waaruit het kind is geboren (zie artt. 312-314 B.W.); voor het vaderschap de onmiddellijke bio-genetische band tussen een man en het kind (artt. 315-325 B.W.)⁷. Aan het oude recht lag weliswaar ook deze basisidee ten grondslag. Ingevolge de beperkingen van de mogelijkheid op wetenschappelijk verantwoorde wijze het bestaan of de ontstentenis van de biologische band met een man te bewijzen, moest men echter zijn toevlucht nemen tot sociale gegevens en ficties die, al dan niet weerlegbaar, moesten worden geacht het bestaan van die biologische band te bewijzen of uit te sluiten. Noodzakelijkerwijze moest daardoor, in de regeling van de vestiging en de betwistbaarheid van de afstammingsrelaties, de biologische realiteit vaak geweld worden aangedaan.

De ontwikkeling van de wetenschappelijke kennis inzake erfelijkheid, genetica, moleculaire biochemie en technologie, maakt het nu echter mogelijk de onmiddellijke biologische band tussen individuen wetenschappelijk te bevestigen of uit te sluiten. De nieuwe wet houdt daarmee verregaand rekening. In beginsel mag nu in ieder concreet geval op zich het al dan niet bestaan van de biologische band worden bewezen met de (be)vestiging of de uitsluiting van de afstammingsrelatie als gevolg. En het vereiste bewijs mag steeds door alle wettelijke bewijsmiddelen worden geleverd, eventueel door een deskundigenonderzoek (art. 331octies B.W.). Dank zij de nieuwe mogelijkheden, is er ook geen plaats meer voor de *exceptio plurium constupratorum*.

Het past dus dat hieronder een kort overzicht wordt gegeven van de geschillen waarin een bio-genetisch onderzoek zinvol kan worden aangewend om nadien de praktische betekenis van art. 331octies B.W. meer diepgaand te onderzoeken.

A. De afstammingsgeschillen waarin de genetische vingerafdruk dienstig kan zijn

9. De vraag in welke afstammingsgeschillen het genetisch onderzoek na de inwerkingtreding van de nieuwe wet nuttig kan zijn, is zeer eenvoudig te beantwoorden: in praktisch alle geschillen.

Behoudens wanneer een ontoelaatbaarheidsgrond, een afdoende exceptie of een afdoend bewijs kan worden geput

uit het bezit van staat⁸, zal om zo te zeggen iedere betwisting herleid worden tot het onderzoek naar het al dan niet bestaan van de beweerde of ontkende bio-genetische band.

Dat zal zo zijn bij de betwisting en het onderzoek naar het moederschap. Behoudens nog zeer uitzonderlijke gevallen, waarvan het bewijs zou moeten worden geleverd, zal de bevallen vrouw ook een genetische band hebben met het kind dat zij baart.

Dat zal tevens het geval zijn bij de betwisting van het vaderschap van de echtgenoot. De eiser(es) zal moeten bewijzen dat de echtgenoot niet de verwekker is van het kind; en daarover kan uitsluitend verkregen worden door genetisch onderzoek.

Dat zal eveneens het geval zijn bij onderzoek naar het vaderschap, waarbij de eiser(es) moet bewijzen dat de verweerder de verwekker is van het kind. Door genetisch onderzoek kan dat worden uitgesloten ofwel bewezen met een waarschijnlijkheidsgraad die zekerheid biedt.

Hetzelfde geldt voor de betwisting van een erkenning.

Ook inzake de vordering tot levensonderhoud, opvoeding en passende opleiding (artt. 336 e.v. B.W.), gelijkwaardig aan de vordering die het Antwerpse Hof te beslechten kreeg, kan dat onderzoek nu de oplossing brengen (artt. 336 en 338bis B.W.).

De mogelijkheid tot aanwending van de genetische vingerafdruk bij de toepassing van de nieuwe wet is dus zeer ruim.

10. Men verlieze echter niet uit het oog dat de aanwending van dat onderzoek nut kan hebben niet alleen voor afstammingsbetwistingen betreffende kinderen geboren na de inwerkingtreding van de nieuwe wet. Ingevolge de overgangsbepalingen van de Afstammingswet heeft dat onderzoek ook belang voor de nog aanhangige geschillen; het kan zelfs helpen vroeger definitief geworden beslissingen nu anders te doen beslechten.

De aanhangige vorderingen tot ontkenning van vaderschap kunnen immers worden beslecht met toepassing van de desbetreffende bepaling van de nieuwe wet (art. 113 Afstammingswet); d.w.z. dat de man door alle middelen zal mogen bewijzen dat hij niet de verwekker is van het kind (art. 318, § 2, B.W.). En één van die middelen is het bloedonderzoek of enig ander onderzoek volgens een beproefde wetenschappelijke methode (art. 331octies B.W.).

Op de aanhangige vorderingen tot onderzoek naar het vaderschap wordt art. 324 B.W. toepasselijk (art. 115 Afstammingswet); d.w.z. dat de bio-genetische band door alle wettelijke middelen mag worden bewezen. Hetzelfde geldt voor de aanhangige vorderingen gegrond op het vroegere artikel 340b B.W., die op het ogenblik van de inwerkingtreding van de nieuwe wet nog niet beslecht zijn door een in kracht van gewijsde gegane beslissing.

Zelfs wanneer een vroeger ingestelde vordering tot onderzoek naar het moederschap, tot onderzoek naar het vaderschap of tot onderhoudsuitkering op grond van art. 340b B.W. vóór de inwerkingtreding van de Afstammingswet bij definitief geworden gerechtelijke beslissing is afgewezen, kan het genetisch onderzoek nog dienstig zijn. Immers, indien die vorderingen zijn afgewezen krachtens regels die zijn opgeheven of gewijzigd door de Afstam-

⁷ Deze biologisering wordt enkel getemperd door de betekenis die het bezit van staat (bv. artt. 312, § 3, 318, § 3, eerste lid, 320, aanhef, 324, 330, § 2, tweede lid, B.W.) en het belang van het kind (artt. 319, § 3, vierde lid, 319, § 4, vijfde lid, en 322 B.W.) hebben bij de vestiging en betwisting van de afstamming en door de vervaltermijnen die voor de instelling van bepaalde vorderingen gelden (bv. art. 332 B.W.).

⁸ Zie voetnoot 7.

mingswet (bv. de exceptio plurium of het kennelijk wangedrag van de moeder), kan een nieuw geding worden ingesteld, waarin het genetisch onderzoek kan worden toegepast (art. 111 Afstammingswet).

11. De gevallen waarin het genetisch onderzoek in afstammingszaken kan worden aangewend, zijn dus vrij talrijk.

Het past dan ook nu te onderzoeken wat de draagwijdte is van de wettelijke bepaling (art. 331octies B.W.) waarbij de mogelijkheid is opgenomen een dergelijk onderzoek te gelasten. Van die draagwijdte hangt de praktische uitwerking van de nieuwe wet in belangrijke mate af. Daarbij moet ook de problematiek worden besproken van de toestemming tot het onderzoek; dat klemmt des te meer, daar er doorgaans jonge minderjarige kinderen bij betrokken zullen zijn.

B. De draagwijdte van art. 331octies B.W.

12. Art. 331octies B.W. luidt als volgt: «De rechtbanken kunnen, zelfs ambtshalve, een bloedonderzoek of enig ander onderzoek volgens beproefde wetenschappelijke methodes gelasten.»

In de memorie van toelichting werd opgemerkt dat de bepaling van art. 331octies B.W. «niet betekent dat iemand ertoe kan verplicht worden een dergelijk onderzoek te ondergaan»⁹. Daaraan werd evenwel toegevoegd dat de rechtbanken uit die weigering de passende besluiten moeten trekken¹⁰. Verder werd gepreciseerd dat de personen die overeenkomstig het gemene recht het ouderlijk gezag uitoefenen, dienen te beslissen of minderjarigen aan dergelijke onderzoeken mogen worden onderworpen¹¹. Bedenkingen in dezelfde zin werden gemaakt tijdens de eerste behandeling in de senaatscommissie¹². In het verslag van de kamercommissie is alleen n.a.v. de bespreking van art. 324 B.W. opgemerkt dat «het feit dat de eiser een bloedproef weigert bv. twijfel kan doen rijzen maar nog geen tegenproef (bedoeld is tegenbewijs) betekent»¹³.

Deze beschouwingen werden echter op de helling gezet bij de tweede behandeling in de senaatscommissie, zoals blijkt uit het verslag ervan¹⁴. Nadat werd bevestigd dat niemand kan worden gedwongen zich aan een bevolen onderzoek te onderwerpen, wordt in het verslag vermeld: «Er is in geen enkele sanctie voorzien zo hij weigert aan de beslissing gevolg te geven. Deze weigering moet als een fundamenteel recht worden beschouwd.» Deze stelling wordt verantwoord door erop te wijzen dat «dit standpunt trouwens volledig in overeenstemming is met de rechtspraak van het Hof van Cassatie (7 maart 1975, *Pas.*, 1975, I, 692)» en dat dit laatste ter zake heeft beslist «dat de rechtbank inderdaad een dergelijk onderzoek kan bevelen, doch dat enkel uit de weigering om zich daaraan te onderwerpen, geen conclusie mag worden getrokken».

De oorspronkelijk gegeven toelichting betekent juridisch

dat de ongemotiveerde weigering als een element van een feitelijk vermoeden in aanmerking mag worden genomen.

De toelichting gegeven bij de tweede behandeling in de senaatscommissie komt erop neer dat art. 331octies B.W. een slag in het water is.

Welke houding moet worden aangenomen?

13. In het cassatiearrest van 7 maart 1975 wordt een scherp onderscheid gemaakt tussen enerzijds het gerechtelijk bevel tot bv. een bloedonderzoek en anderzijds de verplichting het te ondergaan. Het bevel kan worden gegeven, hoewel de uitvoering ervan niet bij dwanguitoefening tegen de persoon kan worden afgedwongen. Precies omdat het dat onderscheid niet had gemaakt, werd het arrest van 16 oktober 1973 van het Hof van Beroep te Brussel door het Hof van Cassatie vernietigd.

Uit het cassatiearrest blijkt niet of in het betrokken geval de man tegen wie een psychiatrisch deskundigenonderzoek werd gevorderd, al dan niet reeds bij de formulering van de vordering te kennen had gegeven dat hij zou weigeren zich daaraan te onderwerpen. Dat onderscheid kan betekenis hebben. Immers, ingeval die weigering bij voorbaat wordt meegedeeld, verliest het onderscheid tussen het bevelen van het onderzoek en de verplichting het te ondergaan (veel van) zijn betekenis en wordt de handhaving van het onderscheid hypocriet. Welke zin kan het voor de rechter hebben een onderzoeksmaatregel te bevelen wanneer hij op het ogenblik van het bevel weet dat de maatregel niet vrijwillig zal worden uitgevoerd, dat de dwanguitvoering ervan uitgesloten is en dat hij niet vermag uit die weigering zelf gevolgtrekkingen te maken. Dit betekent dat de onderzoeksmaatregel niet zinvol kan worden bevolen, wanneer de partij die het onderzoek (mede) moet ondergaan zich bij voorbaat tegen het bevelen van die maatregel verzet; tenzij het zinvol zou kunnen zijn iets te bevelen met als enig resultaat dat het is bevolen ... en dat het de rechtspleging vertraagt.

Men mag niet onderstellen dat het Hof van Cassatie in zijn arrest van 7 maart 1975 de mogelijkheid tot dergelijke zinledige praktijken heeft willen waarborgen.

En het kan toch ook niet dat het Hof met de uitdrukking «die weigering zelf» iets bijzonders zou hebben bedoeld, zoals bv. een onderscheid tussen de weigering zelf en de eventueel ervoor ingeroepen motieven. Daar de weigering zelf steunt op (de uitoefening van) een grondrecht, hoeft ze immers niet gemotiveerd te worden.

Uit het bovenstaande volgt dat, indien uit de weigering zelf het onderzoek te ondergaan geen gevolgtrekkingen mogen worden gemaakt, het onderscheid tussen het bevelen van de onderzoeksmaatregel en de uitvoering ervan slechts zinvol is indien er tegen het bevelen van de maatregel geen verzet bestond.

En omgekeerd betekent dit dat, wanneer in de mogelijkheid wordt voorzien een dergelijk onderzoek te bevelen tegen de wil in van een persoon die het (mede) moet ondergaan, aangenomen moet worden dat uit een niet verantwoord weigering het te ondergaan, gevolgtrekkingen mogen worden gehaald. Anders zou die mogelijkheid geen zin hebben.

14. Het lijkt geen twijfel dat de wetgever met de bepaling van art. 331octies B.W. heeft beoogd af te wijken van het tot dan toe geldende gemene recht. Anders zou het geen zin hebben gehad die bepaling in de wet op te nemen.

⁹ M.v.t., p. 17.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² Verslag senaatscommissie I, p. 51.

¹³ Verslag kamercommissie, p. 49.

¹⁴ *Parl. St., Senaat*, 1985-86, nr. 338/2, p. 15.

De formulering van de tekst, zonder enig voorbehoud, wijst erop dat het onderzoek kan worden gelast op vordering van een der partijen tegen de andere. De rechtbanken kunnen het zelfs ambtshalve gelasten.

Het zou overigens moeilijk te verantwoorden zijn dat een wet, waarin t.a.v. de man zoveel belang wordt gehecht aan de bio-genetische band, de willekeur van de partijen zou hebben behouden t.a.v. het meest afdoende bewijsmiddel van het al dan niet bestaan van die band. Men mag niet uit het oog verliezen dat «het vaderschap wordt vermoed wanneer is komen vast te staan dat de verweerder gedurende het wettelijk tijdperk van de verwekking gemeenschap heeft gehad met de moeder» (art. 324, derde lid, B.W.), dat het kind wiens afstamming van vaderszijde niet vaststaat, «van degene die gedurende het wettelijk tijdvak van de verwekking met zijn moeder gemeenschap heeft gehad» de in artikel 336 B.W. bepaalde uitkering kan vorderen, zonder dat de exceptio plurium werd behouden. Gaat men de man zijn beste verweermiddel ontnemen, terwijl precies voor de vorderingen zelf geen voorafgaande voorwaarden worden gesteld, zodat de weg tot misbruiken wijd open ligt? Gaat men de vrouw van de erkennende man die in de homologatieprocedure wordt opgeroepen (art. 319bis B.W.) en die de homologatie enkel kan betwisten op grond dat haar echtgenoot niet de verwekker is van het kind, haar praktisch enige bewijsmiddel daarvan ontnemen? En wat voor deze procedures geldt, geldt mutatis mutandis voor nagenoeg alle betwistingen over de afstamming.

Het besluit is dat, zonder de mogelijkheid een passend onderzoek naar de bio-genetische band te bevelen tegen de wil in van de partijen, de wet in haar geheel onaanvaardbaar zou zijn.

Redelijkerwijze moet dus worden aangenomen dat de wet de mogelijkheid inhoudt de bedoelde onderzoeken te gelasten, eventueel tegen de wil in van de partijen. Derhalve moet nagegaan worden wat de uitwerking kan zijn van een dergelijk bevel.

15. Tegen de mogelijke dwanguitvoering van een gelast onderzoek wordt het algemene rechtsbeginsel opgeworpen dat het verbod inhoudt van dwanguitoeffening tegen de persoon. Positief komt dit erop neer dat de betrokken persoon zich beroept op zijn grondrechten op persoonlijke vrijheid en op onschendbaarheid van zijn fysieke integriteit.

Onmiddellijk moet worden opgemerkt dat dit recht niet absoluut is. In zijn arrest van 7 maart 1975 zelf preciseert het Hof van Cassatie dat het verbod van dwanguitoeffening tegen de persoon «inhoudt dat *buiten de door de wet bepaalde gevallen*, elke fysische dwanguitoeffening op een persoon ... verboden is».

Dit betekent dat in bepaalde omstandigheden het betrokken grondrecht moet wijken met het oog op de bescherming van een in die omstandigheden maatschappelijk hoger gewaardeerd goed. Uiteindelijk komt alles dus neer op een afweging van waarden. Of dwanguitoeffening tegen de persoon wettelijk al dan niet wordt toegelaten, zal o.m. afhangen van de waarde die daardoor moet worden beschermd of gerealiseerd, van de aard en het al dan niet ingrijpende karakter van de nodige dwanguitoeffening enz.

16. De waarden die inzake de afstamming op het spel staan, zijn maatschappelijk zeer belangrijk. Niet ten onrechte wordt het recht op afstamming in art. 8 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de

mens als een mensenrecht, een fundamenteel recht, erkend¹⁵. Het is dus een fundamenteel recht om in afstammingsrelatie te staan met de persoon t.a.v. wie de grondslag voor de vestiging van de afstamming bestaat en dus om die afstamming maatschappelijk te doen vaststellen en erkennen. En anderzijds is het even belangrijk dat men er niet toe gedwongen kan worden in afstammingsrelatie te staan met personen t.a.v. wie de grondslag daartoe niet voorhanden is.

Daar de bevalling van de vrouw en de bio-genetische band met een man de principiële grondslagen zijn voor de vestiging van de afstamming, is het duidelijk dat het onderzoek naar het bestaan van die biologische gegevens in verband staat met de realisering van een fundamenteel recht. Het klassieke bloedonderzoek, maar nu vooral de techniek van de genetische vingerafdruk, bieden een mogelijkheid om over die biologische gegevens uitsluitsel te krijgen¹⁶.

17. De toepassing van die onderzoeksmethodes onderstelt echter de beschikking over bloed van de erbij betrokken personen; voor de genetische vingerafdruk volstaat de beschikking over enkele bloeddruppels en kan eventueel ook gewerkt worden met andere levende cellen zoals huid, sperma en zelfs haarwortels¹⁷.

Er is dus slechts een zeer geringe ingreep nodig op de fysieke persoon om het onderzoek mogelijk te maken; een ingreep die een ieder ondergaat bij het meest eenvoudige geneeskundig onderzoek.

18. Tegenover elkaar staan dus enerzijds het grote maatschappelijk belang van het al dan niet vestigen of handhaven van een afstammingsrelatie en anderzijds de praktisch te verwaarlozen ingreep op de fysieke integriteit.

De wanverhouding tussen de belangen enerzijds en de inbreuk op een principieel erkende waarde anderzijds, is zo groot dat men voorstander zou durven zijn van de mogelijkheid tot dwanguitoeffening op de persoon om het onderzoek te laten plaatsvinden.

Daar die mogelijkheid echter zou neerkomen op een afwijking van een algemeen rechtsbeginsel en op een uitzondering op een fundamenteel recht, zou ze in de wet uitdrukkelijk moeten zijn opgenomen; en dat is niet het geval. Die mogelijkheid lag trouwens niet in de bedoeling van de wetgever; integendeel werd steeds het principe van de onmogelijkheid tot dwanguitvoering bevestigd.

Men moet dus aanvaarden dat er geen mogelijkheid bestaat om de onderzoeken die met toepassing van art. 331*locuties* B.W. zouden worden bevolen, met dwang op de persoon uit te voeren.

19. Het feit echter dat een door de rechtbank gelast onderzoek niet vatbaar is voor gedwongen tenuitvoerleg-

¹⁵ Dit althans in de draagwijdte die in het recht op eerbiediging van het gezinsleven werd onderkend door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in de zaak Marckx (E.H.R.M., 13 juni 1979, opgenomen in HEYVAERT, A. en WILLEKENS, H., *Beginnelsen van het gezins- en familierecht na het Marckxarrest*, Kluwer Rechtswetenschappen, Antwerpen, 1981, p. 13-51) en recent nog in de zaak Johnston (E.H.R.M., 18 december 1986).

¹⁶ Dat is niet steeds het geval t.a.v. de grondslag voor het moederschap, daar de eicel niet noodzakelijk afkomstig is van de bevalende vrouw; vanzelfsprekend is er meestal wel overeenstemming.

¹⁷ Zie hoofdstuk I.

ging in natura, doet niet af aan het bestaan van de plicht, die door het bevolen onderzoek wordt bevestigd (nl. de plicht om dat onderzoek te ondergaan)¹⁸.

Derhalve kan men zich afvragen of de gelasting van het onderzoek gepaard kan gaan met een veroordeling tot betaling van een dwangsom van de partij die zonder gegronde motieven zou weigeren het onderzoek te ondergaan. M.i. kan die vraag bevestigend worden beantwoord. De eenvoudige wet betreffende de dwangsom is immers ook van toepassing op gevallen waarin de hoofdveroordeling een onderzoeksmaatregel inhoudt strekkende tot nakoming van een verplichting uit het familierecht¹⁹.

20. Het is echter duidelijk dat zelfs de veroordeling tot een dwangsom niet noodzakelijk met zich brengt dat het onderzoek zal worden uitgevoerd.

Blijft het dan zo dat, wanneer iemand, zonder opgave van medisch aanvaardbare motieven, definitief weigert het krachtens art. 331octies B.W. gelaste onderzoek te ondergaan, «de rechter die het eindvonnis wijst niet vermog uit die weigering zelf gevolgtrekkingen te maken»²⁰?

Ik meen het niet. Allereerst al is de juridische hypothese verschillend van die welke het Hof in 1975 te beslechten kreeg. Het deskundigenonderzoek waarover het Hof van Cassatie te oordelen had, was in geen enkele wetsbepaling specifiek geregeld. Betreffende het bloedonderzoek of genetisch onderzoek in afstammingszaken, is er nu wel een uitdrukkelijke specifieke wetsbepaling, nl. art. 331octies B.W. De principiële wettelijke verplichting aan een dergelijk onderzoek mee te werken, kan uit die bepaling worden afgeleid.

Wanneer iemand zonder voldoende medische redenen weigert aan dat onderzoek mee te werken, blijkt daaruit dat hij i.v.m. de genetische relatie wat wil verbergen. Dat maakt hem verdacht i.v.m. de genetische relatie, grondslag voor de afstamming²¹.

Daarnaast is er het logische argument, geput uit de zinledigheid van de mogelijkheid het onderzoek te bevelen tegen de wil in van een der partijen, wanneer uit de weigering geen enkele gevolgtrekking mag worden gemaakt (zie boven nr. 13).

Bovendien werd de bedoeling de rechter toe te staan aan de weigering consequenties vast te knopen, in de voorbereidende stukken van de wet herhaalde malen bevestigd (zie boven nr. 12).

Ten slotte is het zo dat heel wat bepalingen van de wet niet behoorlijk kunnen functioneren en allerlei misbruiken

dreigen, mocht de mogelijkheid niet bestaan gevolgen te hechten aan de weigering mee te werken aan het krachtens art. 331octies B.W. bevolen onderzoek (zie boven nr. 14). Art. 331octies B.W. is in belangrijke mate het scharnier, waarmee de praktische aanwendbaarheid van de nieuwe wet staat of valt.

Indien men met dit alles rekening houdt, moet men ertoe besluiten dat de rechter de *weigering als een element van een feitelijk vermoeden* kan aanwenden. Het is echter geen wettelijk vermoeden, daar de wet geen vermoeden bepaalt.

C. De toestemming tot het onderzoek

21. De beslissing zich al dan niet aan het onderzoek te onderwerpen, is uiteraard strikt persoonlijk. Meestal zullen in de procedures minderjarige kinderen betrokken zijn. De mogelijkheid bestaat tevens dat andere onbekwamen of wilsonvrijen partij zijn. Wie beslist in dat geval?

Als toelichting desaan gaande wordt in de memorie van toelichting vermeld dat «de personen die overeenkomstig het gemene recht het ouderlijk gezag uitoefenen dienen te beslissen of minderjarigen aan dergelijke onderzoeken mogen worden onderworpen»²². Overigens bepaalt de wet dat, onverminderd wat in bepaalde gevallen geldt voor kinderen die de volle leeftijd van vijftien jaar hebben bereikt «de niet ontvoogde minderjarige, de onbekwaamverklaarde en de geesteszieke, in gedingen betreffende hun afstamming, als eiser of als verweerder worden vertegenwoordigd door hun wettelijke vertegenwoordiger en, indien er tegenstrijdigheid van belangen is, door een voogd ad hoc aangevoerd door de voorzitter van de rechtbank op verzoek van elke belanghebbende of van de procureur des Konings» (art. 331sexies B.W.). Moet in al die gevallen de vertegenwoordiger erover beslissen of de vertegenwoordigde aan het onderzoek zal worden onderworpen?

22. Wat de minderjarigen betreft, kan met de stelling weergegeven in de memorie van toelichting niet ongenueanceerd worden ingestemd. Uit de wet van 13 juni 1986 betreffende het wegnemen en transplanteren van organen²³, blijkt dat de minderjarige die de leeftijd van achttien jaar heeft bereikt, zelfstandig beslist over de toelating van ingrepen op zijn lichaam, die zelfs verder reiken dan wat nodig is om de in art. 331octies B.W. bedoelde onderzoeken te laten plaatsvinden²⁴.

Men mag zich overigens afvragen of voor het in afstammingszaken vereiste onderzoek, de eigen instemming van de minderjarige niet vereist is zodra hij de leeftijd van vijftien jaar heeft bereikt. Uit de nieuwe wet blijkt immers dat in afstammingsaangelegenheden in heel wat omstandigheden belang wordt gehecht aan het eigen oordeel van de minderjarige zodra hij de leeftijd van vijftien jaar heeft bereikt²⁵. Ik meen dan ook dat in elk geval vanaf de leeftijd van vijftien jaar het onderzoek niet kan plaatsvinden zonder de instemming van de minderjarige zelf.

Kan de minderjarige vanaf zijn vijftien jaar geldig beslissen het onderzoek te laten doorgaan, tegen het akkoord in

¹⁸ Evenmin als de stemplicht niet zou bestaan omdat de naleving ervan niet met dwanguitoefening op de persoon kan worden afgedwongen; of evenmin als de plicht van de echtgenoten wederzijds normale geslachtsomgang te dulden niet zou bestaan, omdat de naleving ervan met dwanguitoefening op de persoon niet toegelaten is en zelfs een misdrijf is (verkrachting).

¹⁹ Zie, voor de aanwendbaarheid van de dwangsom ook inzake familierechtelijke verplichtingen, Benelux-Gerechtshof, 11 mei 1982, *R.W.*, 1982-83, 289.

²⁰ Cass., 7 maart 1975, *R.W.*, 1974-75, 2264.

²¹ Cf. de betekenis die de verberging van de geboorte en de daarmee gelijkgestelde verberging van die zwangerschap hadden in het oude afstammingsrecht; oud art. 313 B.W. en Cass., 7 november 1963, *R.W.*, 1964-65, 195.

²² M.v.T., p. 17.

²³ *B.S.*, 14 februari 1987.

²⁴ Zie Orgaantransplantatiewet van 13 juni 1986, art. 5.

²⁵ Zie art. 319, §§ 3 en 4, en art. 322, eerste lid, B.W.

van zijn vertegenwoordiger? Om de bovenvermelde redenen (eigen beoordelingsrecht; minimale ingreep), meen ik dat ook deze vraag bevestigend moet worden beantwoord.

De minderjarige (beneden de vijftien jaar) zal in het geding meestal vertegenwoordigd zijn door een voogd ad hoc. De kans op mogelijke tegenstrijdigheid van zijn belangen met die van zijn wettelijke vertegenwoordiger is immers niet gering. Onder de toepassing van de oude wet moest het kind in een procedure tot ontkenning van vaderschap overigens steeds vertegenwoordigd zijn door een voogd ad hoc (oud art. 318 B.W.). Moet dan, in geval van vertegenwoordiging door een voogd ad hoc, deze laatste erover beslissen of het kind al dan niet het onderzoek zal ondergaan? Of blijft het recht om die beslissing te nemen een prerogatief van de persoon of personen die overeenkomstig het gemeene recht het ouderlijk gezag uitoefenen? De beslissing ligt m.i. bij de voogd ad hoc, die voor alle handelingen i.v.m. het geding waarin hij is benoemd, het kind vertegenwoordigt; dus ook in de beslissing over de uitvoering van de onderzoeksmaatregel.

23. Wat de andere onbekwamen betreft, moet een onderscheid worden gemaakt.

De verlengd-minderjarigen staan gelijk met kinderen beneden de vijftien jaar (art. 487bis, laatste lid, B.W.). Voor hen geldt dus wat hierboven voor die minderjarigen werd uiteengezet.

De gerechtelijk onbekwaamverklaarden worden verte-

genwoordigd door hun voogd, die hen ook vertegenwoordigt wat hun persoon betreft (art. 509 B.W.). Voor de gerechtelijk onbekwame kan echter zijn leeftijd geen rol spelen. De oorzaak van zijn onbekwaamheid houdt geen verband met zijn leeftijd. Derhalve moet de beslissing voor gerechtelijk onbekwamen steeds door de voogd worden genomen, behalve wanneer een voogd ad hoc moet optreden.

De wettelijk geïnterdiceerde treedt zelf op. Hij is immers enkel onbekwaam om zijn goederen te beheren en erover te beschikken en om sommen, voorschotten of gedeelten van zijn inkomsten te ontvangen (artt. 22 en 24 Sw.). Wat zijn persoon betreft, en daarover gaat het in afstammingsbetwistingen, blijft hij bekwaam. Hij beslist dus zelf over het al dan niet ondergaan van het onderzoek.

24. De wet bepaalt tevens dat de geesteszieke wordt vertegenwoordigd door zijn wettelijke vertegenwoordiger. Die zal dus beslissen.

Maar niet alle geesteszieken hebben een wettelijke vertegenwoordiger. Wie treedt op voor de geesteszieken die geen wettelijke vertegenwoordiger hebben?

Nu het principe van de vertegenwoordiging in afstammingszaken wettelijk is vastgelegd, meen ik dat, analoog met de bepaling van art. 232, tweede lid, B.W., de mogelijkheid tot benoeming van een beheerder ad hoc door de voorzitter van de rechtbank moet worden aanvaard. Die zal dan moeten beslissen.

A. VANDENBERGHE, Chr. VAN BROECKHOVEN
en A. HEYVAERT

RECHTSPRAAK

BENELUX-GERECHTSHOF

22 NOVEMBER 1985

President: de h. Moons

Advocaat-generaal: de h. Spielmann

Advocaten: mrs. Dasse, Demeur en Braun

Tekeningen en modellen — Art. 4.1.a BTMW — Bekendheid in de belanghebbende kring van het Beneluxgebied — 1. Beneluxgebied — Begrip — 2. Bewijskrachtige feiten of toestanden — Plaats.

1. *Opdat een tekening of model feitelijke bekendheid heeft genoten in de belanghebbende kring van het Beneluxgebied, in de zin van art. 4.1.a BTMW, is niet vereist dat er bekendheid is geweest over het gehele Beneluxgebied.*

2. *Zodanige bekendheid kan worden afgeleid uit een feit of toestand, gelokaliseerd in een van de Beneluxlanden of buiten het Beneluxgebied, of ook niet gelokaliseerd, of uit beiderlei gegevens samen.*

N.V. Anciens Etablissements Jean Delvaux t/
N.V. D.B.L. Belgium

Conclusie van de advocaat-generaal A. Spielmann

Bij arrest van 12 januari 1984 heeft het Hof van Cassatie van België het Benelux-Gerechtshof verzocht de uitlegging

van artikel 4.1.a van de Eenvormige Beneluxwet inzake Tekeningen of Modellen te geven

I. Probleemstelling

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 6, lid 5, van het Verdrag betreffende de instelling en het statuut van een Benelux-Gerechtshof, heeft het Hof van Cassatie in zijn arrest als volgt de feiten omschreven, waarop de door het Beneluxhof te geven uitleg moet worden toegepast:

«III. In zoverre het middel de schending aanvoert van artikel 4.1.a van de Eenvormige Beneluxwet en, voor zoveel nodig, van artikel 1 van de wet van 1 december 1970 houdende goedkeuring van het Benelux-Verdrag:

Overwegende dat uit de vaststellingen van het arrest volgt dat eiseres, ten einde zich het uitsluitend gebruik ervan te reserveren, betonelementen met een bijzondere kleur, 'Blanc de Bierges' genaamd, omvattende een straatsteen van 14 x 14 cm in datzelfde materiaal, op 11 juli 1972 ter griffie van de Arbeidsrechtbank te Nijvel, op 5 november 1973, 4 april 1974 en 30 december 1974 bij de Wereldorganisatie voor de Intellectuele Eigendom te Genève, op 30 december 1975 bij het Ministerie van Economische Zaken, en onder de nummers 0155601, 0155602 en 0155603 op 13 januari 1976 bij het Benelux-Bureau voor Tekeningen of Modellen te 's-Gravenhage had gedeponeerd, en dat verweerster in België voortbrengselen invoert die door een Nederlandse maatschappij worden vervaardigd, met name een bepaald soort betonnen straatsteen;

Overwegende dat eiseres, nu zij meent dat de door ver-

weerster ingevoerde straatsteen dezelfde is als die welke het voorwerp van de verschillende depots is geweest, verweerster heeft gedagvaard ten einde haar verbod te doen opleggen om met industrieel of commercieel oogmerk voortbrengselen die hetzelfde uiterlijk vertonen als de gedeponeerde modellen, te vervaardigen, in te voeren, te verkopen, te koop aan te bieden, te verhuren, te huur aan te bieden, tentoon te stellen, te leveren, te gebruiken of in voorraad te hebben voor een van die doeleinden;

Overwegende dat het arrest, enerzijds de rechtsvordering wegens namaak tegen verweerster aanneemt in zoverre zij gegrond is op 'vroegere' modellen, dat wil zeggen modellen die voor de inwerkingtreding van de Eenvormige Beneluxwet zijn gecreëerd, en die op 11 juli 1972 ter griffie van de Arbeidsrechtbank te Nijvel en op 30 december 1975 ter bevestiging bij het Benelux-Bureau zijn gedeponeerd, en, anderzijds, de oorspronkelijke vordering afwijst in zoverre zij gegrond is op de Benelux-modellen 0155601, 0155602 en 0155603 die op 13 januari 1976 zijn gedeponeerd, en de nietigverklaring van die Beneluxdepots en hun doorhaling uitspreekt;

Overwegende dat artikel 4.1.a van de Eenvormige Beneluxwet inzake Tekeningen of Modellen, die op 1 januari 1975 in werking is getreden, en in bijlage gehecht bij het Benelux-Verdrag inzake Tekeningen of Modellen, ondertekend te Brussel op 25 oktober 1966, goedgekeurd bij de wet van 1 december 1970 en in werking getreden op 1 januari 1974, bepaalt dat 'door het depot van een tekening of model geen uitsluitend recht wordt verkregen indien de tekening of het model niet nieuw is, dat wil zeggen wanneer op enig tijdstip van de periode van vijftig jaren, voorafgaande aan de datum van het depot of aan de datum van voorrang, welke voortvloeit uit het Verdrag van Parijs; een voortbrengsel dat hetzelfde uiterlijk vertoont als de gedeponeerde tekening of het gedeponeerde model, dan wel daarmee slechts ondergeschikte verschillen vertoont in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied feitelijke bekendheid heeft genoten';

Overwegende dat het arrest zegt dat 'zulks ten deze het geval is aangezien de litigieuze straatsteen waarop (eiseres) beweert een uitsluitend recht te bezitten, reeds sinds 1972, wat betreft het nieuwe uiterlijk voortvloeiend uit de bijzondere kleur van de grondstof en het geborsteld uiterlijk, is ontwikkeld, dat die straatsteen reeds in 1972 op grote schaal is aangewend bij de bestrating van Louvain-la-Neuve, dat hij feitelijke bekendheid heeft genoten in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied in die mate dat het Design Center hem in 1974 een notoire onderscheiding, het Gouden Teken van de Industrial Design, heeft toegekend';

II. De gestelde vragen

Na de feiten te hebben omschreven, waarop de door het Beneluxhof te geven uitleg moet worden toegepast, luidt het arrest van het Hof van Cassatie verder als volgt:

«Overwegende dat in het middel wordt beweerd dat, in de zin van artikel 4.1.a van de Eenvormige Beneluxwet, de feitelijke bekendheid die het model heeft genoten, moet hebben bestaan in de belanghebbende kring van handel van het Beneluxgebied, wat een bekendheid in het *gehele* Beneluxgebied zou impliceren, en dat in het arrest, door enkel erop te wijzen dat die bekendheid zou hebben bestaan in

een *bepaalde plaats in België*, Louvain-la-Neuve, en in de vorm van een eervolle onderscheiding die in een *niet nader bepaalde plaats* is toegekend, bovenvermelde bepaling schendt;

Overwegende dat het Benelux-Gerechtshof op grond van artikel 10 van het Benelux-Verdrag inzake Tekeningen of Modellen kennis neemt van de vragen van uitlegging van de eenvormige wet;

Overwegende dat het middel derhalve de twee hierna gestelde vragen van uitlegging doet rijzen, die aan het Benelux-Gerechtshof moeten worden voorgelegd.

De twee prejudiciële vragen zijn als volgt geformuleerd:

1. «Betekent het begrip 'feitelijke bekendheid in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied', in de zin van die bepaling, dat een bekendheid over het *gehele* Beneluxgebied is vereist, of is een bekendheid op *een of meer plaatsen* van dat gebied voldoende?»

2. «Kan 'feitelijke bekendheid in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied', in de zin van die bepaling, worden afgeleid:

a) alleen al uit een toestand die of een feit dat in *een* van de Beneluxstaten is gelokaliseerd (zoals bijvoorbeeld het gebruik op grote schaal van een tekening of model in een plaats van een van de Beneluxstaten)?

b) alleen al uit een toestand die of een feit dat *niet gelokaliseerd* is (bijvoorbeeld het feit dat aan een tekening of model een notoire onderscheiding is toegekend)?

c) uit een toestand die of een feit dat gelokaliseerd is in *een* van de Beneluxstaten (zoals bijvoorbeeld het gebruik op grote schaal van een tekening of model in een plaats van een van de Beneluxstaten) samen met een *niet-gelokaliseerde* toestand of een *niet-gelokaliseerd* feit (zoals bijvoorbeeld het toekennen van een notoire onderscheiding aan een tekening of model)?»

III. Analyse van de desbetreffende begrippen

Het is de eerste maal dat het Benelux-Gerechtshof wordt verzocht een uitlegging te geven van de Eenvormige Beneluxwet inzake Tekeningen of Modellen.

In het onderhavige geval gaat het om de uitlegging van *artikel 4.1.a* van de eenvormige wet, dat het volgende bepaalt:

«Door het depot van een tekening of model wordt geen uitsluitend recht verkregen indien:

1) de tekening of het model niet nieuw is, dat wil zeggen wanneer:

a) op enig tijdstip van de periode van vijftig jaren, voorafgaande aan de datum van het depot of aan de datum van voorrang, welke voortvloeit uit het Verdrag van Parijs, een voortbrengsel dat hetzelfde uiterlijk vertoont als de gedeponeerde tekening of het gedeponeerde model, dan wel daarmee slechts ondergeschikte verschillen vertoont in de *belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied feitelijke bekendheid* heeft genoten».

Voor de analyse van de tekst levert de bijbehorende memorie van toelichting niets op, aangezien daarin met deze bondige verklaring wordt volstaan:

«De rechter dient uit te maken of er al dan niet sprake is van feitelijke bekendheid.»

Mijns inziens zou het bepaalde in artikel 4.1.a van de eenvormige wet verhelderder geweest zijn indien de auteurs van de memorie van toelichting de moeite hadden ge-

nomen om deze tekst op concrete en reële situaties te richten.

Hoe dan ook, het staat thans aan Uw Hof uitsluitel te geven over het aan de orde gestelde vraagstuk dat als volgt kan worden omschreven:

«Opdat artikel 4.1.a van de Eenvormige Beneluxwet inzake Tekeningen of Modellen toepassing zou vinden, moet een gegeven voortbrengsel:

- tijdens een nader bepaalde periode
- een gewisse uitstraling hebben gekend
- in een bepaalde kring die
- op een juridisch omschreven grondgebied is gesitueerd».

Deze benadering van het probleem omvat de factoren:

- «tijd»
- «uitwerking»
- «kring» en
- «ruimte».

Deze vier factoren dienen aan een onderzoek te worden onderworpen.

1. *De factor «tijd».* De factor «tijd» levert geen moeilijkheden op. Te dien aanzien is de tekst van artikel 4.1.a wanneer deze bepaalt: «op enig tijdstip van de periode van vijftig jaren, voorafgaande aan de datum van het depot of aan de datum van voorrang, welke voortvloeit uit het Verdrag van Parijs», duidelijk en niet voor interpretatie vatbaar.

2. *De factor «uitwerking».* De factor «uitwerking» heeft betrekking op het in artikel 4.1.a van de eenvormige wet bedoelde begrip «feitelijke bekendheid».

Uit de stukken van het dossier blijkt dat beide partijen daaraan dezelfde interpretatie geven.

Aldus, volgens de naamloze vennootschap «Etablissements Jean Delvaux» «impliceert de term 'bekendheid', zowel in het algemeen spraakgebruik, als de specifieke terminologie van de industriële eigendom — waar dit begrip onder meer inzake merkenrecht opdaagt — de gedachte van een kennis die gedeeld wordt door een grote meerderheid van de betrokken personen — dat het om het publiek in het algemeen gaat of een welbepaald professioneel milieu» (zie pleitnota van 18 januari 1985, blz. 3).

Volgens de naamloze vennootschap «D.B.L. Belgium» is de kennis door een belangrijk deel van de belanghebbende kring ('bekendheid'), dat op een of meer plaatsen van het Beneluxgebied gelokaliseerd is, voldoende om de nieuwheid teniet te doen».

Uit het vorenstaande volgt dat het begrip «feitelijke bekendheid» geen interpretatiemoeilijkheden zou mogen opleveren. Het kan als volgt worden gedefinieerd: «de kennis door een representatief deel van de betrokken en belanghebbende kring».

3. *De factor «kring».* Naar luid van artikel 4.1.a van de eenvormige wet moet de vereiste uitstraling van het kwestieuze voortbrengsel hebben plaatsgevonden «in de belanghebbende kring van nijverheid of handel».

Ook in dit opzicht lijken beide partijen het eens te zijn.

De vennootschap «D.B.L. Belgium» citeert onder meer professor Perot-Morel die, aangaande de desbetreffende bepaling, het volgende schreef:

«La limitation est, au surplus, professionnelle. Seuls les 'milieux intéressés', c'est-à-dire voués à un même genre d'industrie ou de commerce, pourront être considérés. Peu

importe la notoriété d'un dessin ou modèle identique dans une industrie différente, ou dans les milieux artistiques ou scientifiques, ce qui permettra notamment d'admettre très largement la simple transposition de dessins ou modèles connus d'un domaine à un autre» (M.A. Perlot-Morel, *Les principes de protection des dessins et modèles dans les pays du Marché commun*, Ed. Mouton, Paris-La Haye, 1968, p. 259).

Ik kan mij enkel bij die zienswijze aansluiten.

Immers, het spreekt volgens mij vanzelf dat het t.a.v. het bepaalde in artikel 4.1.a van de eenvormige wet te enen male irrelevant is dat een Luxemburgs voortbrengsel, bv. de litigieuze straatsteen, eveneens feitelijke bekendheid in de kring van de wijnbouwers uit de Moezelstreek zou genieten.

Van belang is de uitstraling van het voortbrengsel in de betrokken en bijgevolg belanghebbende beroepskring.

4. *De factor «ruimte».* Mijns inziens ligt de kernvraag van de onderhavige zaak in de uitlegging van het begrip «Beneluxgebied». Het antwoord op deze vraag zal eveneens de antwoorden verschaffen op de overige door het Hof van Cassatie van België gestelde vragen of subvragen.

Deze kernvraag kan als volgt worden samengevat:

1. Een bepaald voortbrengsel dat in een van de drie Beneluxlanden is gelokaliseerd, heeft betrekking op en is bijgevolg van belang voor een kring van nijverheid of handel, die over het gehele Beneluxgebied, nl. in België, in Nederland en in Luxemburg is verspreid.

2. Is in dat geval, opdat artikel 4.1.a van de eenvormige wet toepassing zou vinden, een uitstraling (of feitelijke bekendheid) van dit voortbrengsel in de belanghebbende kring van het gehele Beneluxgebied, m.a.w. in België, in Nederland en in Luxemburg vereist, of volstaat het dat die uitstraling (of feitelijke bekendheid) zich heeft voorgedaan in de betrokken kring van een enkel van die drie landen, bv. van het land waar het voortbrengsel is gelokaliseerd?

Over deze vraag lopen de meningen van beide partijen duidelijk uiteen.

Het verdient dan ook aanbeveling deze twee standpunten te onderzoeken, doch uitsluitend in het licht van de bovenaangehaalde veronderstelling, m.a.w. het geval van een over het gehele Beneluxgebied verspreide belanghebbende kring (in het geval dat de belanghebbende kring strikt in een deel van een enkel Beneluxland is gelokaliseerd, doet het probleem van de uitlegging van het begrip «Beneluxgebied» zich immers niet voor).

— De stelling van de vennootschap «Etablissements Jean Delvaux» luidt als volgt:

Indien de belanghebbende kring over het gehele Beneluxgebied is verspreid, vindt artikel 4.1.a van de eenvormige wet slechts toepassing wanneer het model bij een belangrijk deel van voormelde kring bekend is.

De nationale rechter zou dan ook moeten vaststellen dat die — zelfs strikt gelokaliseerde — feitelijke elementen een uitstraling in de over het gehele Beneluxgebied verspreide belanghebbende kring hebben gekend.

— De vennootschap «D.B.L. Belgium» is echter van oordeel dat artikel 4.1.a niet vereist dat de bekendheid zich tot de kring van nijverheid of handel van het gehele Beneluxgebied uitstrekt. Ten einde tot deze conclusie te komen, steunt zij onder meer op de volgende twee argumenten:

a) De nadere aanduiding d.m.v. de woorden «van het

Beneluxgebied» heeft *enkel* ten doel de bekendheid in het buitenland als grond van niet-nieuwheid uit te sluiten.

De wetgever heeft dan ook gekozen voor een beperkte draagwijdte van de niet-nieuwheid wegens bekendheid in tegenstelling tot de vroegere situatie in België waarin de plaats van de bekendheid irrelevant was.

De vennootschap «D.B.L. Belgium» is dus de mening toegedaan dat de termen «van het Beneluxgebied» enkel ten doel hadden de in aanmerking te nemen kring van nijverheid of handel tot de Benelux te beperken.

b) Het tweede argument steunt op de tekst zelf van artikel 4.1.a en is als volgt verwoord: «Daaruit kan het vereiste van een bekendheid die zich tot de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het *gehele* Beneluxgebied uitstrekt, niet worden opgemaakt, aangezien ook artikel 4.1.a bepaalt dat de bekendheid *in* de — en niet in de *gehele* — belanghebbende kring van het Beneluxgebied moet bestaan.»

Het is voor de analyse van het vraagstuk noodzakelijk dat ik een standpunt t.a.v. deze twee argumenten inneem. *ad a:*

Ik kan mij met de stelling verenigen dat de nadere aanduiding d.m.v. de woorden «van het Beneluxgebied» ten doel heeft de bekendheid *in het buitenland* als grond van niet-nieuwheid uit te sluiten.

Ik ben het daarentegen niet eens met de door de vennootschap «D.B.L. Belgium» geformuleerde mening als zou dit *het enige* oogmerk van die woorden zijn geweest.

Mijns inziens zijn de termen «van het Beneluxgebied» ook de uitdrukking van het denkbeeld dat de Benelux een ondeelbare *eenheid* vormt.

Ik zou zelfs stellen dat dit denkbeeld — nl. *het gehele* Beneluxgebied — de bovenhand zou moeten krijgen op dat van het onderscheid tussen de Benelux en het buitenland.

ad b:

Het aan de tekst van het bepaalde in artikel 4.1.a ontleende argument lijkt mij weinig overtuigend.

Immers, als men dezelfde bewijsvoering aanhoudt, kan men tot de volgende conclusie komen:

Hadden de auteurs van de eenvormige wet de bedoeling gehad niet te vereisen dat de feitelijke bekendheid zich over het *gehele* Beneluxgebied zou uitstrekken, dan zouden zij beslist hebben gezegd: «op *een deel* van het Beneluxgebied».

Uit het vorenstaande volgt dat het op het vlak van de uitlegging van teksten die daarenboven in de bijbehorende memorie van toelichting geenszins van commentaar zijn voorzien, vaak moeilijk — zo niet onmogelijk is — bruikbare argumenten uit de tekst zelf aan te voeren.

Ik ben persoonlijk van mening dat in het stelsel van de eenvormige wet, waarin het Beneluxgebied een *eenheid* vormt, niet *uitsluitend* met een gegeven situatie in een *enkel* van de drie betrokken landen rekening kan worden gehouden, waarbij een gelijkaardige situatie die zich in de overige twee Beneluxlanden of in een ervan heeft voorgedaan volkomen buiten beschouwing zou worden gelaten.

Met andere woorden en overeenkomstig de geest van de eenvormige wet ben ik van oordeel dat in de onderhavige zaak de in het *gehele* Beneluxgebied gelokaliseerde belanghebbende kring in aanmerking dient te worden genomen.

IV. Antwoorden op de gestelde vragen

1. «Het begrip 'feitelijke bekendheid in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied' betekent, in de zin van die bepaling, dat een bekendheid *over het gehele* Beneluxgebied is vereist.»

2.a) «'Feitelijke bekendheid in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied' kan worden afgeleid *alleen al* uit een toestand die of een feit dat in een van de Beneluxstaten is *gelokaliseerd*, mits die gelokaliseerde toestand of dat gelokaliseerde feit *een uitstraling* in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het *gehele* Beneluxgebied heeft gekend.»

b) «'Feitelijke bekendheid in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied' kan worden afgeleid *alleen al* uit een *niet gelokaliseerde* toestand of een *niet-gelokaliseerd* feit, mits die niet-gelokaliseerde toestand of dat niet-gelokaliseerd feit een *uitstraling* in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het *gehele* Beneluxgebied heeft gekend.»

c) «'Feitelijke bekendheid in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied' kan worden afgeleid uit een toestand die of een feit dat *gelokaliseerd* is in een van de Beneluxstaten *samen met* een *niet-gelokaliseerde* toestand of een *niet-gelokaliseerd* feit, mits die toestand die of dat feit dat *gelokaliseerd* is in een van de Beneluxstaten of die toestand die of dat feit dat *niet gelokaliseerd* is in een van de Beneluxstaten een *uitstraling* in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het *gehele* Beneluxgebied heeft gekend.»

V. Commentaar

1. Voor de beantwoording van de eerste door het Hof van Cassatie van België gestelde vraag diende voor een van de volgende twee theorieën te worden gekozen:

a) Artikel 4.1.a van de eenvormige wet *vereist niet* dat de feitelijke bekendheid zich tot de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het *gehele* Beneluxgebied uitstrekt,

omdat het Beneluxgebied een eenheid vormt en bijgevolg eisen dat genoemde bekendheid in elk van de Beneluxstaten zou bestaan, is uitgaan van drie afzonderlijke nationale grondgebieden.

Met andere woorden, de feitelijke bekendheid in de belanghebbende kring van een der Beneluxlanden *volstaat*.

b) Artikel 4.1.a van de eenvormige wet *vereist* dat de feitelijke bekendheid zich tot de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het *gehele* Beneluxgebied uitstrekt,

aangezien het Beneluxgebied een eenheid vormt en bijgevolg aannemen dat genoemde bekendheid niet in elk van de Beneluxstaten is vereist, is uitgaan van drie afzonderlijke nationale grondgebieden, in feite en in rechte, alsof de Benelux slechts loutere fictie zou zijn.

Anders gezegd, de feitelijke bekendheid *dient* in de belanghebbende kring van het *gehele* Beneluxgebied te bestaan.

Mijn eigen voorkeur gaat uit naar de tweede theorie. Immers, ik beschouw «de Benelux» als een ondeelbare eenheid. Ofwel is er «de Benelux» ofwel bestaat «de Benelux» niet. Hoe dan ook, ik kan nauwelijks aannemen dat er nu en dan slechts «*een weinig*» Benelux zou bestaan.

2. De tweede vraag met de drie subvragen levert geen

moeilijkheden op en vergt geen commentaar, indien ervan wordt uitgegaan dat het begrip «Beneluxgebied» het «gehele Beneluxgebied» omvat.

In dat geval is het immers volstrekt irrelevant dat :

de «feitelijke bekendheid in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied» voortvloeit :

1. alleen al uit een toestand die of een feit dat in een van de Beneluxstaten is *gelokaliseerd*,

2. alleen al uit een toestand die of een feit dat *niet* in een van de Beneluxstaten is *gelokaliseerd*,

3. uit een toestand die of een feit dat in een van de Beneluxstaten is *gelokaliseerd* samen met een toestand die of een feit dat *niet* in een van de Beneluxstaten is gelokaliseerd.

Van belang is dat (die) al dan niet gelokaliseerd(e) feit(en) *een uitstraling* in de belanghebbende kring van nijverheid of handel heeft (hebben) gekend.

Het betreft hier een feitelijke kwestie die door de feiten-rechter dient te worden beoordeeld.

Arrest

(...)

Ten aanzien van de feiten

Overwegende dat de procedure welke tot voormeld arrest heeft geleid, kan worden samengevat als volgt :

Bij dagvaarding van 7 maart 1977 heeft Delvaux D.B.L. gedagvaard voor de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel, ten einde haar verbod te doen opleggen om met industrieel of commercieel oogmerk voortbrengselen die hetzelfde uiterlijk vertonen als een door Delvaux reeds vroeger vervaardigde straatsteen waarvan het model was gedeponeerd, te vervaardigen, in te voeren, te verkopen, te koop aan te bieden, te verhuren, te huur aan te bieden, ten toon te stellen, te leveren, te gebruiken of in voorraad te hebben. Bij vonnis van 15 februari 1980 heeft de genoemde rechtbank de vordering toegewezen wegens namaak, op grond van artikel 2 BTMW. Op het hoger beroep van D.B.L., ingesteld op 5 maart 1980, heeft het Hof van Beroep te Brussel, bij arrest van 15 februari 1982 het vonnis gewijzigd. Het hof van beroep wijst de vordering enkel toe in zoverre zij steunt op vroegere depots, maar wijst ze af voor zover zij steunt op de Benelux-modellen, spreekt, op de tegenvordering van D.B.L., de nietigverklaring van deze modellen uit en beveelt de doorhaling. Tegen deze laatste beslissingen heeft Delvaux cassatieberoep ingesteld, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot het voormelde cassatie-arrest van 12 januari 1984. De Université catholique de Louvain is in de zaak opgeroepen tot bindendverklaring van de beslissing ;

Overwegende dat de in het cassatiearrest gememoreerde feiten de volgende zijn : Delvaux heeft, ten einde zich het uitsluitend gebruik ervan te reserveren, materialen in fabrieks beton met een bijzondere kleur, «Blanc de Bierges» genaamd, omvattende een straatsteen van 14 × 14 cm in datzelfde materiaal op 11 juli 1972 ter griffie van de Arbeidsrechtbank te Nijvel, op 5 november 1973, 4 april 1974 en 30 december 1975 bij de Wereldorganisatie voor de Intellectuele Eigendom, op 30 december 1975 bij het Ministerie van Economische Zaken, en onder de nummers 0155601, -02 en -03 op 13 januari 1976 bij het Benelux

Bureau voor Tekeningen of Modellen te 's-Gravenhage gedeponeerd. D.B.L. voert in België produkten in die door een Nederlands bedrijf worden vervaardigd, met name een bepaald soort van straatsteen in fabrieks beton. Delvaux stelt dat de door D.B.L. ingevoerde straatsteen dezelfde is als die welke het voorwerp is van de verschillende depots. D.B.L. heeft daartegen opgeworpen en het hof van beroep heeft ten aanzien van de Beneluxdepots aangenomen dat het litigieuze model niet nieuw is zoals vereist door artikel 4.1.a BTMW, omdat de straatsteen, reeds sedert begin 1972, wat betreft het nieuwe uiterlijk voortvloeiend uit de bijzondere kleur van de grondstof en het geborstelde uiterlijk is ontwikkeld, die straatsteen reeds in 1972 op grote schaal is aangewend bij de bestrating van Louvain-la-Neuve en feitelijke bekendheid heeft genoten in de belanghebbende kring van nijverheid of handel in die mate dat het Design Centre hem in 1974 een notoire onderscheiding, het Gouden Teken van de Industrial Design, heeft toegekend. Delvaux stelt daarentegen dat bekendheid in een bepaalde plaats in België en in de vorm van een eervolle onderscheiding die in een niet nader bepaalde plaats is toegekend, niet kan leiden tot de volgens haar vereiste bekendheid in het gehele Beneluxgebied ;

Ten aanzien van het verloop van het geding

Overwegende dat het Hof van Cassatie van België het Benelux-Gerechtshof verzoekt de volgende vragen van uitleg van artikel 4.1.a van de Eenvormige Beneluxwet inzake Tekeningen of Modellen te willen beantwoorden : (*zie de conclusie van de advocaat-generaal Spielmann*) ;

(...)

Ten aanzien van het recht

Ten aanzien van de eerste vraag :

Overwegende dat, blijkens de verwijzing, in de Memorie van Toelichting bij het Verdrag inzake Tekeningen of Modellen en de desbetreffende wet, naar het Gemeenschappelijk Commentaar bij het Benelux-Verdrag en de Eenvormige Wet op de Warenmerken, de Eenvormige Wet inzake Tekeningen of Modellen ten doel heeft om, ter verwezenlijking van de bij het Verdrag van 3 februari 1958 tot stand gekomen Economische Unie, een regeling in te voeren krachtens welke modelrechten slechts voor het gehele Beneluxgebied verkregen kunnen worden ;

Dat ook artikel 4, aanhef en onder 1, van de Eenvormige Wet inzake Tekeningen of Modellen in het licht van die strekking moet worden gezien waar het bepaalt : «Door het depot van een tekening of model wordt geen uitsluitend recht verkregen indien : (1) de tekening of het model niet nieuw is, dat wil zeggen wanneer : a. op enig tijdstip (...) een voortbrengsel dat hetzelfde uiterlijk vertoont als de gedeponeerde tekening of het gedeponeerd model (...) in de belanghebbende kring van nijverheid of handel van het Beneluxgebied feitelijk bekendheid heeft genoten» ;

Dat de strekking van de Eenvormige Wet, als hiervóór aangegeven, meebrengt dat voor het antwoord op de vraag of het model in de belanghebbende kring feitelijk bekend is, niet ter zake doet waar in het Beneluxgebied de personen uit die kring die het model kennen, aan het economisch verkeer deelnemen of woonachtig zijn en dat met name niet de eis kan worden gesteld, dat zich in ieder van de drie Beneluxlanden, althans in meer dan één van de Beneluxlan-

den, personen van de belanghebbende kring bevinden die met het model bekend zijn, nu toch het Beneluxgebied voor de toepassing van de Eenvormige Wet als één geheel moet worden beschouwd;

Dat derhalve het antwoord op de eerste vraag moet luiden dat bekendheid over het gehele Beneluxgebied niet is vereist;

Ten aanzien van de tweede vraag:

Overwegende dat artikel 4, aanhef en onder 1, a, geen vereisten stelt met betrekking tot de plaats waar feiten zich hebben voorgedaan die ertoe hebben geleid dat een model feitelijk bekend is geweest; dat blijkens de eerder genoemde Memorie van Toelichting, in de opmerkingen betreffende artikel 4 BTMW, enerzijds, één enkel feit, al heeft het zich voorgedaan in het buitenland en al betreft het slechts één exemplaar, een bezwaar uit oogpunt van nieuwigheid kan opleveren, terwijl, anderzijds, de verkoop van een voorwerp of zelfs van verscheidene exemplaren daarvan niet noodzakelijkerwijze ertoe leidt dat feitelijke bekendheid moet worden aangenomen; dat alles ervan afhangt of de rechter op grond van de aangevoerde gegevens oordeelt dat er sprake is van bekendheid als vereist door de genoemde wetsbepaling;

Dat het antwoord op vraag 2, a, b en c derhalve bevestigend moet luiden;

(...)

Verklaart voor recht:

1. Opdat een tekening of model feitelijk bekendheid heeft genoten in de belanghebbende kring van het Beneluxgebied, in de zin van artikel 4, aanhef en onder 1, a, BTMW, is niet vereist dat er bekendheid is geweest over het gehele Beneluxgebied;

2. Zodanige bekendheid kan worden afgeleid uit een feit of toestand, gelokaliseerd in een van de Beneluxlanden of buiten het Beneluxgebied, of ook niet gelokaliseerd, of niet beiderlei gegevens samen.

NOOT—Zie het als gevolg aan bovenstaand arrest gewezen arrest: Cass., 20 februari 1986, *R.W.*, 1986-87, 1345.

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER — 16 FEBRUARI 1987

Eerste voorzitter: de h. Châtel

Raadsheer-rapporteur: de h. Rauws

Advocaat-generaal: de h. Lenaerts

Advocaten: mrs. Bützler en Simont

Arbeidsongeval — Aanspraak op vergoeding — Opzettelijk ongeval — Begrip — Zware fout.

Ingevolge art. 48, eerste lid, A.O.W. zijn de arbeidsongevallenvergoedingen niet verschuldigd wanneer diegene die door het ongeval getroffen is, het willens heeft teweeggebracht, ook al heeft hij de gevolgen ervan niet gewild. Het begaan van een zeer zware fout is niet voldoende.

S. t/ N.V. D.

Conclusie van de advocaat-generaal H. Lenaerts

Het arbeidshof ontzegt eiser het recht op arbeidsongevallenvergoeding, omdat het ongeval het gevolg is van een zeer zware fout van eiser die met een opzettelijke fout dient te worden gelijkgesteld.

Volgens het eerste onderdeel van het middel moet voor de toepassing van artikel 48 van de Arbeidsongevallenwet onderscheid worden gemaakt tussen de opzettelijke fout en het opzettelijk ongeval.

Het is zeer de vraag of de wetgever dit onderscheid heeft gemaakt, toen hij — reeds in de wet van 24 december 1903 — bepaalde dat de arbeidsongevallenvergoedingen niet verschuldigd zijn, wanneer het ongeval door de getroffen opzettelijk is veroorzaakt.

Nadat het Kamerverslag in een zeer uitvoerig betoog onderstreept dat de fout van de getroffen of van de werkgever — ook de zware fout — geen enkele invloed heeft op de herstellplicht¹, bespreekt het de hier aan de orde zijnde bepaling dat geen vergoeding verschuldigd is, «wanneer het ongeval door het slachtoffer met opzet werd teweeggebracht». Dit betekent, aldus het verslag, dat het ongeval «gewild (is) door de pleger der daad, die het veroorzaakte; niet alleen pleegde hij vrijwillig een onvoorzichtige daad, in strijd met een wet of verordening, hij wilde ook 't gevolg van die daad, het ongeval zelf, bij voorbeeld de ontplofing, de brand, de instorting.

Doch het hoeft niet dat de pleger opzettelijk de gevolgen zelf van het ongeval, 't is te zeggen dood of verwonding, wilde»².

Op uitdrukkelijk verzoek van kamerlid Destrée beaamt de minister deze opvatting in de openbare vergadering: «Il est nécessaire d'avoir voulu provoquer l'accident, il n'est pas nécessaire d'avoir voulu toutes les conséquences de l'accident»³.

De omschrijving die eiser van «opzettelijk ongeval» geeft en volgens welke men ook de gevolgen van de daad, m.n. het letsel, bewust wenst gerealiseerd te zien, komt dus niet overeen met die van de wetgever. Dichter bij deze laatste staat de voorgestelde definitie van «opzettelijke fout», die een bewuste overtreding van een norm inhoudt, zonder dat noodzakelijk ook de gevolgen van de daad worden gewild.

Het Kamerverslag merkt ook op dat de besproken bepaling strikt genomen niets toevoegt aan de wet, maar een eenvoudige toepassing is van het beginsel dat het ongeval alleen aanleiding geeft tot vergoeding, wanneer het in de loop en door het feit van de uitvoering van de arbeidsovereenkomst ontstaat; en dat is niet het geval, wanneer het opzettelijk is veroorzaakt⁴.

Legt het Kamerverslag geen enkel uitdrukkelijk verband tussen fout en opzet, dan spreekt het Senaatsverslag in dit verband wel van opzettelijke fout. Het sluit de toepassing van de wet uit, wanneer het ongeval is veroorzaakt «par la faute intentionnelle du patron ou de l'ouvrier. La faute

¹ Kamer, 1901-1902, *Gedr. St.*, nr. 302, blz. 112-123, nrs. XXXIII-XXXVI.

² *Ibid.*, blz. 123, nr. XXXVII.

³ Kamer, 1902-1903, *Hand.*, 24 juni 1903, blz. 1598.

⁴ Kamer, 1901-1902, *Gedr. St.*, nr. 302, blz. 123, nr. XXXVII.

intentionnelle, c'est le dol ; le plus souvent c'est le crime ou le délit, c'est, l'accident voulu, provoqué»⁵.

Met verweerster kan dus wel worden aangenomen dat het door eiser voorgestelde onderscheid geen steun vindt in de wet en het eerste onderdeel derhalve niet kan slagen.

Om het middel te beantwoorden is het ook niet noodzakelijk, dacht ik, nader in te gaan op de definitie van «opzettelijk veroorzaakt ongeval», omdat de bestreden beslissing daarop niet steunt. Enige redengeving van die beslissing is dat eiser een zware fout heeft begaan. En dat motief wordt terecht aangevochten in het tweede onderdeel.

Met de meeste nadruk werd tijdens de parlementaire voorbereiding van de wet van 24 december 1903 onderstreept dat de fout de toepassing van de wet niet uitsluit, ook de zware fout niet, hoe men deze ook noeme. Niet alleen heeft, zoals reeds is gezegd, de centrale afdeling van de Kamer een zeer grondige bespreking aan het vraagstuk gewijd⁶. Ook in de algemene vergadering en in de Senaat is het nogmaals aan de orde gekomen⁷. Alleen maakt het Senaatsverslag uitzondering voor «la faute intentionnelle, c'est-à-dire le dol»⁸.

De wetgever laat er geen twijfel over bestaan dat zware fout niet met opzettelijke fout mag worden gelijkgesteld.

In dezelfde zin heeft het Hof overigens beslist in verband met de bepaling van artikel 19 van de gecoördineerde wetten dat de werkgever gemeenrechtelijk aansprakelijk blijft, wanneer hij het ongeval opzettelijk heeft veroorzaakt ; deze rechtspraak bevestigt bovendien de hiervoor besproken definitie van het opzettelijk veroorzaakt ongeval : de bepaling van artikel 19 «doelt op het geval dat het ondernemingshoofd het ongeval gewild heeft, ook al heeft hij de daarvoor veroorzaakte schade niet gewild, dat evenwel de wil het ongeval teweeg te brengen niet blijkt uit iedere, zelfs zware, fout welke door het ondernemingshoofd in de organisatie van de arbeid begaan is»⁹.

Onwettig is derhalve de beslissing van het arbeidshof dat het ongeval door de getroffene opzettelijk is veroorzaakt op grond van de enkele vaststelling dat het ongeval het gevolg is van diens zeer zware fout.

Het tweede onderdeel is gegrond.

Conclusie : vernietiging.

Arrest

Gelet op het bestreden arrest, op 24 maart 1986 door het Arbeidshof te Brussel gewezen ;

Over het middel, afgeleid uit de schending van artikel 48, inzonderheid eerste lid, van de Arbeidsongevallenwet van 10 april 1971,

doordat het arbeidshof, na te hebben vastgesteld dat er geen enkel formeel vermoeden, laat staan bewijs voorhanden was dat eiser de bedoeling zou hebben gehad zich van het leven te beroven, oordeelt dat het optreden van eiser toch moet worden bestempeld als meer dan een gewone onvoorzichtigheid, en overweegt : «Is het immers niet zo dat het oversteken van spoorwegen, zoals (eiser) dat heeft gedaan, ten strengste verboden is, en dat verbod staat niet alleen vermeld in elk station, maar elke treinreiziger weet dit maar al te goed — (eiser) gebruikt dagelijks dat vervoer en weet het dus ook — ; trouwens het gevaar verbonden aan zo een optreden is zo groot dat een ieder moet afzien, zelfs zonder uitdrukkelijk verbod, van zulk roekeloos gedrag. Nu (eiser) toch heeft gemeend de spoorweg te moeten oversteken om een brieven tas aan de overkant te gaan oprapen, een reden, die zelfs bewezen, geenszins opweegt tegen het bestaand verbod, begaat hij een zeer zware fout die dient te worden gelijkgesteld met een opzettelijke fout, hetgeen dan krachtens artikel 48 van de Arbeidsongevallenwet geen aanleiding geeft tot vergoeding» ; het arbeidshof het hoger beroep ontvankelijk en gegrond verklaart en aldus voor recht zegt dat «het ongeval overkomen aan (eiser) het gevolg is van een zware fout van deze laatste die dient te worden gelijkgesteld met een opzettelijke fout, zodat hij geen recht heeft op de vergoedingen voorzien door de Arbeidsongevallenwet»,

terwijl (...)

Overwegende dat, ingevolge artikel 48, eerste lid, van de Arbeidsongevallenwet, de bij die wet bedoelde vergoedingen niet verschuldigd zijn, wanneer het ongeval opzettelijk door de getroffene is veroorzaakt, dit is wanneer diegene die door het ongeval getroffen is, het willens heeft teweeggebracht, ook al heeft hij de gevolgen ervan niet gewild ;

Overwegende dat het arrest eiser de arbeidsongevallenvergoedingen op grond van die bepaling weigert omdat het ongeval dat hem op 1 oktober 1979 trof, het gevolg was van zijn «meer dan gewone onvoorzichtigheid» van zijn «roekeloos gedrag», van de door hem begane «zeer zware fout die dient gelijkgesteld te worden met een opzettelijke fout» ;

Overwegende dat het arbeidshof, op grond van de enkele vaststelling dat het ongeval het gevolg is van de zeer zware fout van de getroffene, niet wettig beslist dat het ongeval door hem opzettelijk is veroorzaakt ;

(...)

HOF VAN BEROEP TE BRUSSEL

9e KAMER — 18 MAART 1985

Voorzitter : de h. Vossen

Raadsheren : mevr. Baeté-Swinnen (rapporteur) en de h. Durant

Advocaat-generaal : de h. Dubois

Advocaat : mr. Libeer loco Blontrock

Aanplakking — Reclamepanelen — Verkeerswegen — Overzichtsplannen.

Art. 1, 3°, K.B. 1 maart 1960 houdende bepaling van de

⁵ Senaat, 1903-1904, *Gedr. St.*, nr. 5, blz. 6.

⁶ Kamer, 1901-1902, *Gedr. St.*, nr. 302, blz. 112-123, nrs. XXXIII-XXXVI ; zie ook het aanvullend verslag : Kamer, 1902-1903, *Gedr. St.*, nr. 132, blz. 348, nr. XXIII.

⁷ Zie o.m. Kamer, 1902-1903, *Hand.*, 19 juni 1903, blz. 1543-1544, 24 juni 1903, blz. 1589-1591 en 1595-1597 ; Senaat, 1903-1904, *Gedr. St.*, nr. 5, blz. 5, *Hand.* 1 december 1903, blz. 11, en 9 december 1903, blz. 76-77.

⁸ Senaat, 1903-1904, *Gedr. St.*, nr. 5, blz. 6 ; zie ook blz. 21.

⁹ Cass., 18 maart 1957, *A.C.*, 1957, 588 ; zie ook Cass., 22 jan. 1951, *A.C.*, 1951, 263.

verkeerswegen waarvoor regelen worden gesteld op het aanplakken en reclame maken en dat genomen is ter uitvoering van art. 200 van het Wetboek der met het zegel gelijkgestelde taksen, overschrijdt geenszins de grenzen gesteld bij voornoemde wetsbepaling, die eraan ten grondslag ligt.

De wijziging van het karakter van een rijbaan is te beschouwen als een openstelling als rijksweg in de zin van artikel 1, 3°, K.B. 1 maart 1960.

De overzichtsplannen uitgegeven door het bestuur van stedenbouw gelden slechts als inlichting; zij vervangen of heffen geen wettelijke voorschriften op.

G.

Overwegende dat tweede beklagde zonder grond de wettelijkheid van het K.B. van 1 maart 1960 betwist, beweerend dat het niet beantwoordt aan de criteria bepaald bij artikel 200 van het Wetboek van de met zegel gelijkgestelde taksen, en die er ten grondslag aan liggen;

Overwegende dat, hoewel het hof de bevoegdheid heeft om op grond van artikel 107 van de Grondwet na te gaan of vermeld K.B. genomen is overeenkomstig de wet en de grenzen ervan niet overschrijdt, het hof echter geen bevoegdheid heeft om de opportuniteit of doeltreffendheid van het K.B. te onderzoeken;

dat blijkt uit de context van gezegd K.B. dat het genomen is met de bedoeling «de schoonheid der gebouwen, zichten en landschappen te vrijwaren» en dat het aldus beantwoordt aan het wettelijk criterium van esthetische aard;

dat, door de rijkswegen opengesteld of open te stellen na 1 januari 1959 te beschouwen «als bepaalde plaatsen» waar het aanbrengen van reclame gereguleerd wordt, het K.B. geenszins de grenzen gesteld bij de wet overschrijdt;

Overwegende verder dat tweede beklagde tevergeefs aanvoert dat, daar de Martelarenlaan te Leuven vóór 1959 reeds als gemeenteweg bestond, deze ter zake niet beschouwd kan worden als een na 1 januari 1959 voor het verkeer opengestelde rijksweg die onder toepassing valt van de bepalingen van artikel 1, 3°, van het K.B. van 1 maart 1960;

dat immers de Martelarenlaan te Leuven slechts rijksweg nr. 792 werd ingevolge de bepalingen van het K.B. van 5 februari 1971, verschenen in het Belgisch Staatsblad van 4 maart 1971;

dat aldus vaststaat dat de Martelarenlaan als rijksweg slechts opengesteld werd na 1 januari 1959;

dat een wijziging van het karakter van een rijbaan een openstelling is in de zin van de wettelijke bepalingen die ter zake van toepassing zijn;

dat, een verkeersweg niet als «rijksweg» voor het verkeer opengesteld kan worden zolang die verkeersweg dit karakter van «rijksweg» niet heeft;

Overwegende ten slotte dat tweede beklagde zich ook niet kan beroepen op het bestaan van een onoverwinnelijke dwaling voortvloeiend uit de overzichtsplannen uitgegeven door Stedenbouw (uitgave 1979-1980) en uit de houding van dit Bestuur;

dat hij, in het vak zijnde als reclameagent, weten moest dat «overzichtsplannen» en de interpretatie ervan, al gaan zij uit van het Bestuur van Stedenbouw, slechts als inlichting

of aanvulling bruikbaar zijn, en geen wettelijke voorschriften kunnen vervangen of opheffen;

dat hij hoe dan ook de mogelijkheid en de plicht had zich te laten inlichten en bijstaan ten einde de bestaande wettelijke voorschriften te kennen en geen inbreuken te begaan zoals die welke hem verweten worden;

dat geen redelijk en normaal voorzichtig persoon, geplaatst in dezelfde concrete omstandigheden als beklagde, gedwaald zou hebben;

dat in dit opzicht het feit dat andere reclameagenten dezelfde fout begingen en hiervoor niet vervolgd werden, ter zake irrelevant is; dat het hof enkel geadieerd is om te oordelen over de concrete feiten, tweede beklagde ten laste gelegd;

(...)

NOOT—Over artikel 200 van het Wetboek van de met het zegel gelijkgestelde taksen

1. Het aanplakken en de publiciteit maakt het voorwerp uit van de besluitwet van 29 december 1945 houdende verbod tot het aanbrengen van opschriften op de openbare weg, van de artt. 188 tot 201 van het Wetboek van de met het zegel gelijkgestelde taksen en van de artt. 228 tot 240 van de Algemene verordening op de met het zegel gelijkgestelde taksen, van het koninklijk besluit van 14 december 1959 en latere wijzigingen waarbij regelen worden gesteld op het aanplakken en reclame maken, van de koninklijke besluiten waarbij waterlopen en rijkswegen werden aangeduid waarvoor de bepalingen van de tweede paragraaf van het K.B. van 14 december 1959 gelden, en van verscheiden gemeentereglementen (zie *R.P.D.B.*, complément II, tw. «Affichage et publicité»; Wastiels, F., *Administratief Lexicon*, tw. «Aankondiging, aanplakking en reclame maken»).

2. Het Wetboek van de met het zegel gelijkgestelde taksen onderwerpt al de plakbrieven en advertenties die voor het publiek zichtbaar zijn aan een belasting of taks (zie Tiberghien, *Handboek voor fiscaal recht*, editie 1985, nr. 42.6).

Onder plakbrieven in de betekenis van art. 200 W.Z.G.T. zijn niet alleen aanplakbiljetten te begrijpen, maar ook elk vast of beweeglijk, al dan niet duurzaam visueel reclame- of publiciteitsmiddel, door welk procédé ook tot standgebracht, bv. publiciteitspanelen of -borden (Cass., 20 juni 1978, *A.C.*, 1978, 1220).

3. Art. 200 W.Z.G.T. machtigt de regering «ten einde de schoonheid der gebouwen, monumenten, zichten en landschappen te vrijwaren (...) de aanplakking van alle hoe ook genaamde plakbrieven of van plakbrieven die eene zekere grootte te buiten gaan op bepaalde plaatsen te verbieden». Het artikel geeft geen verdere aanduiding nopens de plaatsen waar aanplakking mag worden toegestaan, respectievelijk verboden worden. Oorspronkelijk vermeldde art. 200 W.Z.G.T. na de bepaalde plaatsen «en namelijk in de door de oorlog verwoeste streken». Deze precisering hield verband met het ogenblik van de invoering van de taks op plakbrieven. Dit geschiedde namelijk onmiddellijk na de eerste wereldoorlog, bij wet van 24 augustus 1919. Bij art. 9 van het koninklijk besluit nr. 63 van 28 november 1939 werd deze overbodige vermelding weggelaten.

4. De omstandigheid dat een plakbrief is aangebracht op een plaats waar dit verboden is, neemt niet weg dat de taxe

verschuldigd blijft. Het komt de ontvanger niet toe na te gaan of de aanplakking op de door de belastingplichtige aangeduide plaats verboden is (zie Algemene instructie TC-C 200 houdende commentaar van art. 200 W.Z.G.T.).

De taxe die vóór het aanbrengen van een plakbrief betaald is, zou stellig mogen worden terugbetaald wanneer bewezen wordt dat de aanplakking niet is geschied omdat de belastingplichtige inmiddels vernomen heeft dat de aanplakking op de aangeduide plaats verboden is.

5. Sommigen hebben beweerd dat aanplakking slechts verboden mag worden op esthetisch waardevolle plaatsen. Het Hof van Cassatie heeft evenwel reeds bij herhaling beslist dat de regering geschikt over de discretionaire bevoegdheid om te bepalen of de schoonheid van bepaalde gebouwen, monumenten, zichten of landschappen van die aard is, dat deze gevrijwaard moeten worden en blijven door een aanplakverbod (Cass., 20 juni 1978, *A.C.*, 1978, 1220; Cass., 5 mei 1981, *A.C.*, 1980-1981, 999; Cass., 2 februari 1982, *A.C.*, 1981-1982, 716).

Het is dus fout te denken dat de macht van de regering om aanplakkingen te verbieden beperkt zou zijn tot esthetisch waardevolle plaatsen (Hof Gent, 26 september 1985, *R.W.*, 1986-87, 529).

6. De regering heeft de bevoegdheid het aanplakken te verbieden zelfs op plaatsen die tot het gemeentelijk domein behoren en ongeacht of die plaatsen op, langs of buiten bepaalde wegen gelegen zijn (Cass., 20 juni 1978, *A.C.*, 1978, 1220). Anderzijds hebben de gemeenteraden krachtens de decreten van 14 december 1789 en 16-24 augustus 1780 nog steeds de bevoegdheid om met het oog op de verkeersveiligheid het aanbrengen van reclameborden op of over de openbare weg of daar waar ze van de weg zichtbaar zijn, afhankelijk te stellen aan een voorafgaande toelating van het college van burgemeester en schepenen (Cass., 11 mei 1971, *A.C.*, 1971, 909; Cass., 20 september 1971, *A.C.*, 1972, 65; Cass., 3 februari 1975, *A.C.*, 1975, 63).

7. Art. 200 W.Z.G.T. levert de grondslag op voor het K.B. van 14 december 1959 waarbij regelen worden gesteld op het aanplakken en reclame maken. Dit K.B. regelt onder meer het aanplakken en reclame maken langs sommige wegen. De eerste paragraaf van het K.B., dit zijn de artikelen 1 tot 3, stelt het principiële verbod in, maar met uitzonderingen, voor reclame in door de Koning aan te wijzen landschappen en langs toeristische wegen. De tweede paragraaf, artikelen 4 en 5, bepaalt regelen voor de reclame voor zeke- bossen, door de Koning bepaalde waterlopen en verkeerswegen. Art. 6 stelt een aantal plakbrieven of reclame-middelen vrij van de regelen van de paragrafen 1 en 2.

Krachtens art. 5, als gewijzigd bij K.B. van 27 februari 1964, mag langs de door de Koning bepaalde verkeerswegen slechts aangeplakt worden of reclame gemaakt op de zijgevels van sommige gebouwen of op de voorgevel van de gebouwen die voor handels- of nijverheidsdoeleinden gebruikt worden. Het artikel bepaalt verder aan welke voorwaarden de aanplakkingen of de reclame moeten voldoen. Aanplakking en reclame op de voorgevel van de gebouwen die voor handels- of nijverheidsdoeleinden gebruikt worden, of op hun markiezen en terrasoverkappingen mogen slechts uitsluitend betrekking hebben op een in die gebouwen uitgeoefend bedrijf. De reclame voor een bepaald benzinemerkt op een gebouw waar een dranksluiterij gevestigd is, heeft vanzelfsprekend geen betrekking op dat bedrijf

(Cass., 18 januari 1971, *A.C.*, 1971, 461). Reclame voor een bepaalde frisdrank of bier zijn dus wel geoorloofd op de gevel van een herberg onder welbepaalde voorwaarden in verband met de plaatsing en de afmetingen van het publiciteitsmiddel.

Onder het woord gevel dient te worden verstaan, de gevel die naar de weg is gericht en waarin een deur en/of vensteropeningen zijn gemaakt, dit in tegenstelling met blinde gevels (Cass., 18 januari 1971, *A.C.*, 1971, 461).

8. Bepaalde vormen van reclame vallen niet onder de regelen van het K.B. van 14 december 1959, onder meer niet het uithangbord, zoals vermeld in art. 6, 1°. Een uithangbord is een opschrift dat de ter plaatse geëxploiteerde handel of industrie of uitgeoefende beroep of verrichtingen aan het publiek kenbaar maakt: het individualiseert de instelling en onderscheidt ze van de andere (zie het verslag aan de Koning). Sommigen menen dat een uithangbord geen mededelingen mag bevatten, die derden tot voordeel zouden kunnen strekken, zoals de handelsnamen van hun produkten (Hof Gent, 26 september 1985, *R.W.*, 1986-87, 865, noot Vandeplas, A., die deze opvatting scherp hekelt).

9. De wegen waarvoor de regelen van de tweede paragraaf van het K.B. van 14 december 1959 gelden, worden omschreven in het K.B. van 1 maart 1960. Art. 1, 3°, van dit laatste besluit vermeldt «de na 1 januari 1959 voor het verkeer opengestelde en open te stellen rijkswegen».

In de geannoteerde zaak dook het probleem van de exacte bevoegdheid van de regering op grond van art. 200 W.Z.G.T. weer eens op bij de discussie omtrent art. 1, 3°, van het K.B. van 1 maart 1960. Het Hof van Beroep te Brussel volgde de opvatting van het Hof van Cassatie ter zake.

10. De verdediging riep ook in dat de weg waar reclame was gemaakt, reeds van voor 1 januari 1959 als gemeenteweg bestond en dus niet beschouwd kon worden als een rijksweg die na die datum werd opengesteld. Het is een verbazingwekkend argument.

Gemeentewegen kunnen immers overeenkomstig art. 8 van de wet van 9 augustus 1948 houdende wijziging van de wetgeving inzake wegen, opgenomen worden in de rijkswegen (zie over de totstandkoming van rijkswegen, Genot, V., *De la voirie publique par terre*, nrs. 60 e.v.; Wastiels, F., *Openbare wegen*, nrs. 83 e.v.).

Het Hof van Cassatie heeft overigens in een andere zaak maar in verband met dezelfde Martelarenlaan te Leuven beslist dat een weg die bestond vóór 1 februari 1959, eerst na die datum als rijksweg kon worden aangewezen (Cass., 5 februari 1985, *R.W.*, 1985-1986, 737).

11. Terloops kan eraan herinnerd worden dat reclame-inrichtingen kunnen vallen onder de verplichting van een bouwvergunning van de wet van 29 maart 1962 houdende organisatie van de ruimtelijke ordening en de stedenbouw, namelijk wanneer ze constructies betreffen die bestemd zijn ter plaatse te blijven en waarvan de steun op de grond zorgt voor de stabiliteit (Cass., 8 april 1974, *A.C.*, 1974, 869).

Voor zulke constructies is een bouwvergunning nodig. Ingevolge art. 1, 3°, d, van het K.B. van 16 december 1971, als gewijzigd bij K.B. van 25 april 1973, was evenwel geen medewerking van een architect vereist voor de inrichtingen bestemd voor het aanplakken en reclame maken. Ingevolge art. 3, 7°, van hetzelfde besluit waren de als een bouwwerk aangemerkte inrichtingen die zouden worden opgericht op

plaatsen die niet vallen onder de toepassing van de algemene regelen op het aanplakken en reclame maken, ook nog vrijgesteld van het eensluidend advies van de gemachtigde ambtenaar.

Art. 1 van het K.B. van 16 december 1971 is voor het Vlaamse Gewest vervangen door art. 1 van het besluit van de Vlaamse Executieve van 13 juli 1983. Art. 1, 6°, van dit besluit stelt de als bouwwerk aangemerkte reclame-inrichtingen eveneens vrij van de medewerking van een architect. Art. 3 van het K.B. van 16 december 1971 is voor het Vlaamse Gewest gewijzigd bij K.B. van 16 december 1981. Krachtens art. 3, 4°, van dit besluit is voor het Vlaamse Gewest evenmin een machtiging vereist voor de als bouwwerk aangemerkte reclame-inrichtingen van geringe omvang. Onder reclame-inrichtingen van geringe omvang worden de zelfstandig staande inrichtingen bedoeld, zoals reclameborden met een maximumoppervlakte van nagenoeg tien vierkante meter, geschoord op palen of gelijksoortige steunen en die bestemd zijn om permanent ter plaatste te blijven (verslag aan de Koning, *B.S.*, 5 februari 1982, 985).

Krachtens art. 60 van de Stedebouwwet kunnen de gemeenteraden de materie van de reclame-inrichtingen nog nader reglementeren.

12. Met toepassing van art. 2, § 1, van de Stedebouwwet verleent de Koning verbindende kracht aan de streek-, gewest- en gemeentepannen. Deze vormen een basis voor het nemen van de beslissingen in het kader van de Stedebouwwet door de ter zake bevoegde overheden. De verordenende kracht van die plannen reikt niet verder dan de toepassing op stedenbouwkundig vlak (Vekeman, R., *Ruimtelijke ordening en stedebouw*, nr. 24). Die plannen bepalen niet of een weg een gemeenteweg of rijksweg is.

Het bestuur van de stedebouw en de ruimtelijke ordening heeft ten behoeve van de reclamemensen plannetjes uitgegeven waarop per provincie de beschermde landschappen, toeristische wegen en waterlopen getekend zijn, alsmede de rijkswegen. Deze plannetjes hebben geen verbindende kracht. Bij twijfel geldt alleen de wet.

L. Huybrechts

HOF VAN BEROEP TE BRUSSEL

6e KAMER — 22 DECEMBER 1986

Voorzitter: de h. Van Malderen

Raadsheren: mevr. del Carril en de h. Londers

Advocaten: mrs. Ponet en Van der Straeten loco de Borghgraefe

Vervoer — Overeenkomst — C.M.R. — Kosten.

Expertisekosten die de geadresseerde na de beëindiging van het vervoer louter eenzijdig heeft gemaakt ter vrijwaring van zijn rechten en die van zijn verzekeraar, kunnen niet van de vervoerder gevorderd worden als met betrekking tot het vervoer gemaakte kosten in de zin van art. 23, lid 4, C.M.R.

N.V. De B. en N.V. S. t/ Vennootschap naar Frans recht D.

Overwegende dat de eerste rechter, op grond van oor-

deekundige motieven, welke het hof bijvalt en door appelconclusies niet worden weerlegd, terecht de oorspronkelijke vordering slechts deels gegrond verklaarde, ten belope van de tegenwaarde in Belgische frank tegen de hoogste koers op de dag der betaling van de som van 8.783 Franse frank, vermeerderd met de interesten;

Overwegende dat appellanten ter zitting van 1 december 1986 bij monde van hun raadsman verklaren dat tweede appellante volledig vergoed werd door haar verzekeraar nl. eerste appellante; dat de eis, in zoverre hij werd ingesteld door tweede appellante, derhalve geen reden van bestaan heeft; dat zulks dient te worden vastgesteld;

Overwegende dat thans in hoger beroep de betwisting tussen partijen zich beperkt tot twee punten, namelijk het ontbreken van vijf kartons bij de naar tweede appellante teruggestuurde goederen en het lot van de expertisekosten die eerste appellante heeft gemaakt; dat geïntimeerde, die concludeert tot de bevestiging van het aangevochten vonnis, immers niet langer betwist dat zij dient te worden beschouwd als een vervoerder die valt onder de toepassing van de bepalingen van het C.M.R.-Verdrag; dat beide resterende betwistingen hieronder achtereenvolgens zullen worden onderzocht;

Overwegende dat uit de briefwisseling gevoerd tussen tweede appellante en geïntimeerde, en meer bepaald uit de brief van 5 februari 1981 van geïntimeerde en die van 27 februari 1981 van tweede appellante, blijkt dat zich in de stapelhuizen van geïntimeerde 48 kartons bevonden met textielprodukten van tweede appellante die door haar klanten waren geweigerd; dat er daarnaast sprake is van vijf andere kartons die niet voorkomen op de lijst van geïntimeerde en die blijkbaar nooit door de klanten van tweede appellante, voor wie ze bestemd waren, werden betaald;

Overwegende dat uit de voorgelegde vervoerdocumenten blijkt dat geïntimeerde de bij haar beschikbare 48 kartons heeft verzonden door bemiddeling van de P.V.B.A. Transport Van Steen en de P.V.B.A. Atramef; dat deze kartons op 11 maart 1981 bij tweede appellante in ontvangst werden genomen; dat het derhalve uitgesloten is dat de vijf kartons in kwestie verloren zijn gegaan tijdens het transport van Garanor (Frankrijk) naar Brussel; dat dit ontbreken trouwens reeds was vastgesteld voordat dit transport een aanvang heeft genomen;

Overwegende dat eerste appellante niet bewijst dat de betrokken vijf kartons door de respectieve klanten van tweede appellante in Frankrijk bij de levering werden geweigerd of aan geïntimeerde werden terugbezorgd, zodat deze ervan in bezit zou moeten zijn; dat geïntimeerde dan ook niet aansprakelijk gesteld kan worden voor het ontbreken van deze vijf kartons;

Overwegende dat eerste appellante terugbetaling vordert van de expertisekosten die zij diende te betalen aan het expertisebureau Kiewit die door haar werd belast met de raming van de schade;

dat nu het gaat om een louter eenzijdige expertiseopdracht, gegeven na de beëindiging van het vervoer tot vrijwaring van de rechten van appellanten, de eerste rechter terecht heeft beslist dat het geen «met betrekking (in de Franse tekst «à l'occasion») tot het vervoer der goederen gemaakte kosten» betreft zoals bedoeld in artikel 23, lid 4, C.M.R.;

(...)

HOF VAN BEROEP TE GENT

16e KAMER — 13 MAART 1987

Voorzitter : de h. Forrier

Advocaten : mrs. Beele en Matthys

Faillissement — Vordering van een schuldeiser tegen een gefailleerde in persoon.

Een schuldeiser kan tegen een gefailleerde wiens faillissement nog niet afgesloten is, een veroordeling en dus een uitvoerbare titel vorderen voor zijn schuldvordering op de gefailleerde.

N.V. G. t/ C. en B.

De appellante vordert betaling van een saldo (518.555 fr., onverminderd de conventionele rente sinds 1 januari 1986 op 325.453 fr.) van een investeringskrediet dat zij heeft toegestaan aan de geïntimeerden.

De eerste rechter heeft de vordering, voor zover gericht tegen Ivo C., niet toelaatbaar verklaard en, voor zover gericht tegen Carina B., ingewilligd.

Daar de eerste rechter appellantes vordering tegen Carina B. volledig heeft ingewilligd, heeft zij geen belang om tegen haar in hoger beroep te komen van dit vonnis. Dit hoger beroep is dan ook niet toelaatbaar voor zover gericht tegen Carina B.

In tegenstelling met hetgeen de eerste rechter heeft beslist, kan de appellante tegen Ivo C., die failliet werd verklaard en wiens faillissement nog niet is afgesloten, een veroordeling, en dus een uitvoerbare titel vorderen voor haar schuldvordering op de gefailleerde. Die titel kan echter, zolang het faillissement niet is afgesloten, niet ten uitvoer worden gelegd en de veroordeling is evenmin tegenwerpelijk aan de gezamenlijke schuldeisers van het faillissement.

Dat de appellante ook haar schuldvordering op Ivo C. in het faillissement heeft aangegeven, ontnemt haar niet het recht tegen hem een uitvoerbare titel te vragen. Voor zover de appellante, na het verkrijgen van die titel, een dividend zou ontvangen, dient dit enkel als betaling van de uit te spreken veroordeling te worden afgetrokken.

Er is geen betwisting nopens het feit dat op heden de schuldvordering van de appellante op C. gelijk is aan het bedrag en de rente die de appellante thans vordert.

(...)

NOOT—Zie elders in dit nummer het vonnis van de Rb. Kortrijk, 9 september 1986, dat door bovenstaand arrest teniet wordt gedaan.

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

1e KAMER — 18 MAART 1987

Voorzitter : mevr. De Man

Raadsheren : de hh. Frère en De Vel

Advocaten : mrs. Impens en Six

Afstamming — Art. 340b B.W. — Exceptio plurium — Genetische vingerafdruk.

De exceptio plurium (art. 340d B.W.) is uitgesloten wanneer eerst uit een door de rechter bevolen bloedonderzoek reeds blijkt dat de man niet als verwekker van het kind kan worden uitgesloten, en volgens een tweede onderzoek, met akkoord van de partijen uitgevoerd met toepassing van de methode DNA-fingerprint of Genetic-fingerprint, de man de vader is van het kind en de mogelijke fout op de analyse maximaal één op één miljard bedraagt.

Van D. t/ G.

Gelet op het arrest van deze kamer van het hof gewezen op 17 december 1984 waarbij, onder aanhouding van de kosten, het hoger beroep alsmede het incidenteel beroep van geïntimeerde ontvangen werden en alvorens verder recht te doen een deskundigenonderzoek bevolen werd waarbij, mits geïntimeerde haar akkoord gaf, een bloedonderzoek diende te worden verricht op grond waarvan diende te worden vastgesteld of het vaderschap van appellant ja dan niet kon worden uitgesloten ;

Overwegende dat de oorspronkelijke vordering van geïntimeerde ertoe strekte met toepassing van artikel 340b B.W. een jaarlijkse uitkering voor het onderhoud en de opvoeding te verkrijgen van haar kind E.G., geboren te Antwerpen op 12 oktober 1979, waarover het vaderschap ontkend is door G.V.M., gewezen echtgenoot van geïntimeerde ; dat zij aanvankelijk vanaf 3 maart 1981, zegge de datum van de inleiding van de procedure, een jaarlijkse uitkering vorderde van 60.000 fr. per jaar, bedrag te koppelen aan het indexcijfer van de kleinhandelsprijzen, en de eerste rechter door zijn bestreden vonnis haar 30.000 fr. per jaar toekeende vanaf 3 maart 1981 tot het kind de volle leeftijd van twaalf jaar zal hebben bereikt en vervolgens 42.000 fr. per jaar totdat het de volle leeftijd van achttien jaar zal hebben bereikt, alle bedragen gekoppeld aan het indexcijfer der kleinhandelsprijzen en te vereffenen in maandelijksche schijven, maar geïntimeerde thans haar vordering beperkt en een jaarlijkse uitkering vordert van 42.000 fr. tijdens de eerstvermelde periode en 60.000 fr. tijdens de laatste periode, alle bedragen met indexering en te vereffenen in maandelijksche schijven ;

Dat geïntimeerde zich in haar laatste conclusie naar de wijsheid van het hof richt wat «het principe van het vaderschap» betreft en de bevestiging nastreeft van het bestreden vonnis «wat de cijfergegevens betreft» ;

Overwegende dat uit gegevens van het in eerste aanleg verrichte getuigenverhoor en tegenverhoor naar eis van recht blijkt dat partijen tijdens het wettelijk tijdperk van de bevruchting geregeld gemeenschap hadden en dit feit van algemene bekendheid was ; dat hieraan niets afdoet de omstandigheid dat zij niet op hetzelfde adres ingeschreven waren ; dat er geen reden is om aan de oprechtheid van de verhoorde getuigen te twijfelen ; dat de naaste familieleden, vrienden alsmede huisbazuin van het appartement gehuurd door geïntimeerde, beter dan wie ook, de ware toedracht van de feiten konden kennen, en niets erop wijst dat zij in hun relaas ervan niet objectief zouden zijn geweest ;

Overwegende dat appellant steeds heeft beweerd dat, tijdens het wettelijk tijdperk van de bevruchting, geïnti-

meerde met andere mannen gemeenschap had en van kennelijk wangedrag was; dat hij ten bewijze hiervan heeft aangestuurd op het in eerste aanleg gehouden getuigenverhoor en het in huidige instantie bevolen deskundigenonderzoek;

Overwegende dat uit dit deskundigenonderzoek verricht door prof. dr. M.E. Peetermans, waarvan het verslag op 1 april 1985 ter griffie neergelegd werd, reeds bleek dat appellant als verwekker van het betrokken kind niet uitgesloten kon worden;

Overwegende dat partijen sindsdien in gemeenschappelijk akkoord zich onderworpen hebben aan een nieuw onderzoek volgens de recent ontwikkelde methode DNA-fingerprint of Genetic-fingerprint; dat naar dit onderzoek uitgevoerd door prof. dr. A. Vandenberghen en dr. C. Van Broeckhoven van het Departement Biochemie van de Universitaire Instelling te Antwerpen, waarvan het verslag van 24 november 1986 berust in de dossiers van partijen, appellant de vader is van bedoeld kind en de mogelijke fout op de analyse maximaal één op één miljard bedraagt;

Overwegende dat hiermee de exceptio plurium (artikel 340d B.W.) die appellant deed gelden, uitgesloten is;

Overwegende dat in principe de vordering gegrond is;

Overwegende dat, naar de voorliggende beoordelingsgegevens, appellant in 1983 over een nettobelastbaar bedrijfsinkomen beschikte van 507.484 fr., wat netto per maand ongeveer 33.500 fr. vertegenwoordigde; dat dit inkomen in 1985 ongeveer 2.000 fr. netto per maand meer bedroeg, maar hij ook gehuwd was en sinds 7 januari 1986 een kind uit dit huwelijk ten laste heeft; dat hij, naast de gebruikelijke levenskosten, waaronder een huishuur van 8.250 fr. per maand en 8.377 fr. per maand afbetaling op een lening voor een auto, geen uitzonderlijke lasten blijkt te hebben;

Overwegende dat niet tegengesproken is dat geïntimeerde harerzijds sinds 30 januari 1979 als bediende heeft gewerkt; dat zij volgens voorliggende attesten sinds augustus 1986 werkloos is en deswege een vervangingsinkomen geniet (23.348 fr. in oktober 1986 en 24.246 fr. in november 1986); dat zij in september 1982 herhuwde maar op 12 mei 1986 opnieuw uit de echt gescheiden was; dat zij niet aantoonbaar lasten te hebben buiten de normale levenskosten;

Overwegende dat, gelet op de respectieve middelen van partijen, de beslissing van de eerste rechter bij te vallen is, mits de wijze van indexering nader gepreciseerd wordt als hierna aangestipt;

Overwegende dat er geen grond is om aan appellant termijnen toe te staan met betrekking tot de reeds verlopen uitkering; dat immers de uitkering bestemd is om in de dagelijkse behoeften te voorzien; dat overigens appellant op dit stuk niet verder blijkt aan te dringen;

(...)

NOOT—Zie elders in dit nummer het artikel van A. Vandenberghen, Chr. Van Broeckhoven en A. Heyvaert, «De genetische vingerafdruk en zijn betekenis in het nieuwe afstammingsrecht».

BURGERLIJKE RECHTBANK TE KORTRIJK

1e KAMER — 9 SEPTEMBER 1986

Voorzitter: de h. Vandewal

Advocaten: mrs. Beele en Matthys

Faillissement — Vordering van een schuldeiser tegen de gefailleerde in persoon.

De vordering van een schuldeiser tegen een gefailleerde in persoon is ingevolge art. 452 Fw. ontoelaatbaar.

N.V. G. t. C. en B.

Eiseres heeft aan de verweerders, die zich hoofdelijk verbonden, een investeringskrediet toegestaan ten belope van 500.000 fr. Op 20 december 1983 werd een einde gemaakt aan deze kredietopening. Eiseres vordert thans 325.452 fr. in hoofdsom, rente tot 31 december 1985, berekend op 193.102 fr., met de verdere rente à 15,5%.

De raadsman die optreedt voor beide verweerders betwist de vordering in niets en de verweerders vragen de schuld te mogen afbetalen a rato van 10.000 fr. per maand.

De vordering is gegrond tegen tweede verweerster en betalingsfaciliteiten mogen worden toegestaan a rato van 20.000 fr. per maand, nu eiseres met het principe akkoord gaat en terecht opmerkt dat 10.000 fr. te weinig is, gelet op de omvang van de schuld.

Het blijkt dat eerste verweerder failliet werd verklaard en dat het faillissement nog niet is afgesloten.

Art. 452 van de Faillissementswet is duidelijk. Van het vonnis van faillissement kan geen vordering door of tegen de gefailleerde uitgeoefend worden. Dat is overigens maar een logisch gevolg van het feit dat de gefailleerde het beheer over zijn goederen verloren heeft zoals bij art. 444 van dezelfde wet is bepaald.

Eiseres stelt ten onrechte dat zij zich een titel moet kunnen laten verschaffen om op voet van gelijkheid te staan met andere schuldeisers die zich wel een titel konden laten verschaffen vóór het faillissement, en dat het haar alleen verboden is die titel te gebruiken voor gedwongen uitvoering tijdens het faillissement.

De tekst is duidelijk en spreekt niet alleen van uitvoeringen, maar ook van rechtsvorderingen. Bovendien is het argument dat door de auteurs wordt ingeroepen om de stelling te rechtvaardigen dat een titel moet kunnen worden verkregen tijdens het faillissement tegen de gefailleerde persoonlijk zeer zwak, nl. de gelijkheid tussen de schuldeisers. De rechtbank ziet geen ongelijkheid omdat de ene schuldeiser een uitvoerbare titel heeft en de andere niet.

Ofwel zal eiseres alleen zijn om uit te voeren na het faillissement en dan moet zij een uitvoerbare titel hebben, ofwel zullen anderen uitvoeren met een uitvoerbare titel en dan kan eiseres zich daarbij voegen zonder uitvoerbare titel en zal zij mede delen in de verdeling op basis van haar opgegeven schuldvordering en zal haar deel gereserveerd worden indien de onderhandse titel wordt betwist. Eiseres verliest dus geen enkel recht en is niet benadeeld tegenover andere schuldeisers.

Overigens wordt daarbij uit het oog verloren dat een proces, nl. een vordering ingesteld tegen de gefailleerde, meer

is dan het verkrijgen van een uitvoerbare titel. Het proces strekt daartoe, maar daaraan gaat een debat met verweer van de gefailleerde vooraf. Dat verweer kan hij niet voeren. Zo kan hij zelfs niet zeggen dat hij een aanbod met gerede penningen doet om een veroordeling te voorkomen. Kortom, hij kan zich niet verdedigen met alle middelen die een verweerder ter beschikking staan.

De vordering tegen de gefailleerde in persoon is ontoelaatbaar.

(...)

NOOT—Zie elders in dit nummer het arrest van het Hof Gent, 13 maart 1987, dat bovenstaand vonnis tenietdoet.

KANTTEKENINGEN

Economische benadering van het begrip arbeidsongeval

Rekening houdend met de interpretatie van en met de recente rechtspraak over de thans gangbare definitie van het arbeidsongeval volgens de wet van 10 april 1971, namelijk de definitie voortspruitend uit het bekende cassatiearrest van 26 mei 1967, lijkt een ergonomische reactualisering ervan te zijn aangewezen, in acht genomen de uiteindelijke doelstelling van de sociale wetgeving: een zo volledig en zo perfect mogelijke bescherming van de werknemer te verzekeren.

«Een arbeidsongeval is een kortdurende wijziging van arbeidsvoorwaarde(n) met gezondheidsschade tot gevolg» (L'accident de travail est un changement de courte durée d'une ou de plusieurs conditions de travail, ayant comme conséquence un dommage de santé).

Deze definitie omvat alle elementen van de oudere thans gangbare definitie, doch is duidelijker, eenvoudiger en derhalve handiger. Tot nu toe is een arbeidsongeval een plotse gebeurtenis met een letsel tot gevolg, en waarvan de oorzaak of één der oorzaken buiten het menselijk organisme gelegen is, en die geschiedt tijdens en door de uitvoering van de arbeidsovereenkomst.

De nieuwe ergonomische definitie omvat vijf elementen: een verandering in arbeidsvoorwaarden, die kortdurend moet zijn en die gezondheidsschade tot gevolg heeft. Ook hier wordt niet gesproken over obsolete begrippen als «abnormale inspanning» of «uitwendige kracht». Ook hier geldt voor de getroffene het causaliteitsvermoeden. Zo een belanghebbende een kortdurende verandering in arbeidsvoorwaarden kan aantonen, alsmede gezondheidsschade, wordt deze laatste verondersteld veroorzaakt te zijn door de eerste, tenzij het tegengestelde bewezen kan worden.

1. De wijziging

De term «gebeurtenis» uit de vroegere definitie wordt vervangen door «verandering in arbeidsvoorwaarden». Dit is een minder abstract begrip, minder voor tegenstrijdige interpretaties vatbaar.

De term «verandering» impliceert immers onmiddellijk dat er een evenement moet zijn geweest, in tijd en ruimte gesitueerd, onderscheiden van de normale, gewone gang der arbeidsprestaties. Het zijn niet de arbeidsvoorwaarden die een ongeval veroorzaken, wel een verandering hierin.

2. De arbeidsvoorwaarden

Hier komen wij tot het sleutelement van deze nieuwe definitie: het ergonomisch aspect. Een accentuering van dit element biedt allerlei voordelen. De aandacht wordt gecentreerd op de geleverde arbeid, op de arbeidsvoorwaarden en ipso facto op de voorkoming van analoge arbeidsongevallen. Het feit dat er zich een ongeval heeft voorgedaan, doet veronderstellen dat de verandering in de arbeidsvoorwaarden nefast moet zijn geweest, aangezien er gezondheidsschade uit voortspoot. Door hiermee onmiddellijk geconfronteerd te worden, kunnen snel preventieve maatregelen genomen worden.

De term «arbeidsvoorwaarden» omvat drie deelelementen van de vorige definitie: de uitwendige oorzaak, «tijdens» en «door» de uitvoering van de arbeidsovereenkomst.

Arbeidsvoorwaarden kunnen van uiteenlopende aard zijn.

a) Eerst zijn er de persoonsgebonden arbeidsvoorwaarden.

Reconvalescente, pas herstelde of niet getrainde werknemers (bij voorbeeld na een lange verlofperiode) beschikken over een kleiner fysiek weerstandsvermogen. De overgang van de toestand van afwezigheid van arbeidsvoorwaarden tot de reïntegratie in het arbeidscircuit betekent, in het geval van zware arbeid, een belasting die wel eens gezondheidsschade zou kunnen veroorzaken. Dat de vooropgestelde definitie van arbeidsongeval concreet preventief gericht is, wordt meteen bewezen. Het is immers voldoende de fallende arbeidsvoorwaarden, die gezondheidsschade kunnen veroorzaken, in gunstige zin te wijzigen, door bij voorbeeld in een korte periode in aangepast werk te voorzien, hetzij minder intens, hetzij deeltijds.

Rechtstreekse toxische of infectieuze aggressies op het menselijk organisme tasten er eveneens het weerstands- en/of uithoudingsvermogen van aan en wijzigen aldus de persoonsgebonden arbeidsvoorwaarden. Zo kunnen bij voorbeeld een acute gasintoxicatie bij een petroleumarbeider, een bacteriële infectie zoals tetanos (wondklem) bij een grondwerker, een virale infectie zoals hepatitis (geelzucht) bij een verpleegster, een parasitologische aandoening zoals malaria (moeraskoorts) bij een luchthavendouanier als ar-

beidsongeval beschouwd worden hoewel zij, al dan niet na een min of meer lange incubatieperiode, in feite een «ziek-tebeeld» veroorzaken.

b) Er zijn anderzijds milieugebonden arbeidsvoorwaarden.

Denken wij aan de klimatologische omstandigheden waarin moet worden gewerkt zoals temperatuur, vochtigheidsgraad, luchtsamenstelling enz. Hier komen in het eerste geval bij voorbeeld niet alleen vries- en brandwonden ter sprake. Ook het feit op een bepaalde dag te moeten werken in een warmere of koudere omgeving dan gewoonlijk, kan een der arbeidsvoorwaarden uitmaken die een wijziging ondergaan hebben, en aldus een der oorzakelijke factoren van een arbeidsongeval zijn.

Ook kan worden gesteld dat insectenbeten in gesloten ruimten opgelopen, met gezondheidsschade tot gevolg, als arbeidsongeval kunnen worden aanvaard. Insectenbeten in open lucht niet (tenzij de insecten in een uitzonderlijk hoge dichtheid aanwezig zouden zijn geweest). Insecten komen immers normaal in open lucht voor, in gesloten arbeidsruimten niet.

c) Uiteindelijk zijn er de typisch arbeidsgebonden arbeidsvoorwaarden.

Hierbij wordt gerefereerd aan de aard van het werk, met blootstelling aan bepaalde beroepsrisico's, aan de zwaarte van het werk en het opgelegde werktempo, al dan niet «in shift», naar het gebruik van werktuigen, machines en vervoermiddelen op het werk, naar het volgen van de veiligheidsvoorschriften.

In elk van de hierboven aangehaalde punten kunnen er kortdurende wijzigingen optreden, met gezondheidsschade tot gevolg: de blootstelling aan nieuwe beroepsrisico's, het uitvoeren van zwaarder werk, het opvoeren van de werkdans, het omschakelen van gewoon dagwerk naar shiftwerk, een verkeerde manipulatie van werktuigen, machines en vervoermiddelen, het negeren van de veiligheidsvoorschriften.

Een verandering in deze arbeidsgebonden arbeidsvoorwaarden maakt veruit het grootste deel uit van de oorzakelijke factoren van arbeidsongevallen.

Het aantal vereiste wijzigingen van arbeidsvoorwaarden om gezondheidsschade te kunnen veroorzaken staat in omgekeerde evenredigheid tot de zwaarte van de geleverde arbeid. Hoe lichter de arbeid, des te waarschijnlijker er meer veranderingen in de arbeidsvoorwaarden zullen moeten zijn alvorens een arbeidsongeval kan optreden. Dit impliceert geenszins dat het feit dat het «normale» werk van de betrokkene licht of zwaar zij een rol zou spelen. Er wordt enkel gekeken naar de wijziging van arbeidsvoorwaarden gedurende een bepaalde korte tijdsspanne vergeleken met de habituele arbeidsvoorwaarden. Een louter ergonomische benadering.

De interpretatie hoeveel en welke gewijzigde arbeidsvoorwaarden gezondheidsschade kunnen veroorzaken, is een medische aangelegenheid. Voor een dergelijke vaststelling komen slechts geneesheren in aanmerking met een zekere ergonomische interesse en vorming: concreet in ons land diegenen die aan een van onze universiteiten een speciale vorming genoten, hetzij van verzekeringsgeneeskunde, hetzij van evaluatie van lichamelijke schade.

De aandacht dient erop te worden gevestigd dat het de arbeidsvoorwaarden zijn die een wijziging ondergaan moe-

ten hebben, niet de gewone leefvoorwaarden of hetgeen gangbaar doorgaat voor «de gewone handelingen uit het dagelijkse leven». Er moet een verandering kunnen worden aangegeven die niet van die aard is dat zij op welke plaats en op welk ogenblik ook had kunnen gebeuren, zonder enig verband met de uitvoering van het arbeidscontract. Zo kunnen het vooroverbukken, het terug rechtopkomen vanuit voorovergebukte houding, het rechtopstaan vanop een stoel, het hurken, het knielen, het wandelen, het eten, het nemen van een voorwerp in een kast, het zich keren, het rijden met een wagen, het bestijgen of afdalen van een trap, het dragen van een licht gewicht enz. niet als arbeidsvoorwaardenveranderingen beschouwd worden, maar enkel als gewone handelingen uit het dagelijkse leven.

3. Het kortdurend karakter

Tot op heden zei men: «Het arbeidsongeval is een plotseling gebeuren». Volgens alle verklarende Nederlandse woordenboeken betekent plots: schielijk, eensklaps, ogenblikkelijk. Volgens recente rechtspraak echter kon deze plotsheid uren duren, hetgeen toch op zichzelf een *contradictio in terminis* is, en, vanuit filologisch standpunt, een niet te verantwoorden interpretatie, die onvermijdelijk discussies uitlokt.

Om een onderscheid te kunnen maken tussen arbeidsongevallen en beroepsziekten moet er een conventionele maar niet arbitraire grens worden gesteld aan de duur, die een verandering van arbeidsvoorwaarden moet vertonen om hetzij een arbeidsongeval, hetzij een beroepsziekte te veroorzaken. Wat de arbeidsongevallen betreft, zal er meestal geen probleem zijn en beperkt deze duur zich in de meerderheid der gevallen tot enkele ogenblikken.

Gezondheidsschade ten gevolge van habitueel werk kan dus niet als een gevolg van een arbeidsongeval worden beschouwd. Bursitis (gewrichtsslijmbeursontsteking) na lange knusjithouding, epicondylitis (elleboogontsteking, kraakbeenderig en/of musculair) of crepiterende tendinitis (spierpeesontsteking) ten gevolge van repetitief werk, tenosynovitis (peesschedeontsteking) ter hoogte van een vinger- of teenpees, zonder dat er een precies arbeidsmoment kan worden opgegeven waarop deze letsels ontstaan, dienen als arbeidsongeval te worden verworpen. Het is medische nonsens te beweren dat de laatste inspanning die de pijn veroorzaakt het plotselinge gebeuren of de wijziging in de arbeidsvoorwaarden uitmaakt.

Anderzijds kan een opdracht die in feite niet dagelijks uitgevoerd wordt en die occasioneel gedurende een beperkte tijd dient te worden verricht, of een volledig nieuwe arbeidstaak, als gewijzigde arbeidsvoorwaarde gekwalificeerd worden, die eventueel gezondheidsschade kan veroorzaken. Hier snijden we dus weer het ergonomisch aspect aan: een verschil in de aard (niet noodzakelijk in de zwaarte, hoewel dit een medebepalende factor kan zijn) van de arbeid, vergeleken met de andere werkdagen.

Er kan dan van arbeidsongeval sprake zijn indien dat occasioneel of nieuw werk niet langer dan een halve arbeidsdag (= maximum vier uur) duurt. Indien het langer uitvalt, heeft men niet meer te maken met kortdurende arbeidsvoorwaardenwijzigingen maar met langdurige, met beroepsziekten. Het feit dat een aandoening tijdens (en door) het werk opgelopen, zoals een tendinitis, in ons land

niet als beroepsziekte erkend wordt, mag geen argument zijn om het in ieder geval onder te brengen in de categorie der arbeidsongevallen. Integendeel zou men, om een zo volledig mogelijke bescherming te garanderen aan de werknemers, het aantal soorten beroepsziekten niet meer mogen beperken op grond van officiële lijsten (Belgische, Europese of andere), maar, in het licht van de nieuwe voorgestelde definitie van arbeidsongeval, er een analoge uitwerken voor de beroepsziekten: «Een beroepsziekte is een langdurige wijziging van arbeidsvoorwaarde(n) met gezondheidsschade tot gevolg.» Al hetgeen met betrekking tot de wijziging der arbeidsvoorwaarden geen arbeidsongeval is, is een beroepsziekte en vice-versa, voor zover de beroepsziektenlijsten afgeschaft worden.

Een laatste opmerking betreffende het kortdurende karakter van de wijziging der arbeidsvoorwaarden is dat het duidelijk dient te worden onderscheiden van een eventuele plotselinge gezondheidsschade; maar daar komen wij bij de beschrijving van deze schade op terug.

4. De gezondheidsschade

De term «letsel» in de vroegere definitie zou moeten worden vervangen door het begrip «gezondheidsschade». Een letsel doet onmiddellijk denken aan een plotselinge rechtstreeks fysiek trauma. Wat dan met acute intoxicaties, met acute infecties? Als (vaak enig) synoniem voor het woord «letsel» geven de meeste woordenboeken «kwetsuur» aan. Anderzijds is er toch een duidelijke tendens in de huidige rechtspraak om een zo groot mogelijke bescherming te bieden aan de werknemer, zonder, gelukkigerwijze, ertoe te komen de toepassing van het begrip gezondheid volgens de Wereldgezondheidsorganisatie aan te nemen: een toestand van volledig welzijn op fysiek, psychisch en sociaal gebied.

Aanvankelijk, in het begin van deze eeuw, nam men slechts lichamelijke letsels aan. Reeds vóór de huidige arbeidsongevallenwetgeving werden psychische letsels aanvaard als kunnende een gevolg zijn van een plotseling gebeuren.

Het bestaan van gezondheidsschade moet door de getroffene zelf worden aangetoond. Het medisch getuigschrift van eerste vaststelling speelt daarbij een essentiële rol. Enkel een medicus is immers bevoegd om een dergelijke schade vast te stellen. In uitzonderlijke omstandigheden kan gezondheidsschade vermoed worden, voor zover de vermoedens gewichtig, bepalend en overeenstemmend zijn. Wij halen het voorbeeld aan van de verdrinking in een kanaal op de weg naar het werk (Cass., 21 december 1981). De gezondheidsschade kan niet bestaan uit de dood (een gevolg van die schade) noch uit de verdrinking (die een verandering is in de arbeidsvoorwaarden, hier, in casu, het zich normaal naar het werk begeven). Anderzijds impliceert de vaststelling dat iemand overleden is door verdrinking niet alleen dat hij de gezondheidsschade heeft opgelopen ten gevolge waarvan hij is overleden, maar tevens dat dit letsel ontstaan is door het terechtkomen in het water.

Een recent arrest van het Hof van Cassatie (het «brillen-arrest» van 25 november 1985) beslist zelfs dat er niet noodzakelijkerwijze gezondheidsschade in de enge zin van het woord aanwezig moet zijn, opdat er van een arbeidsongeval sprake zij. Dit in het geval van schade aan prothesen, orthopedische toestellen of aan brillen. Deze toestellen

worden dan beschouwd als integraal deel uitmakende van de getroffene, en hun herstel of vernieuwing kan verkregen worden, zelfs zonder enige aantasting van de fysieke of psychische integriteit van de getroffene, voor zover die prothesen, orthopedische toestellen of brillen functioneel zijn, dit wil zeggen nuttig zijn of ooit kunnen zijn bij het uitoefenen van een beroep door de getroffene, rekening houdend met zijn socio-economisch vermogen op de algemene arbeidsmarkt. Esthetische motieven worden dus uitgesloten.

Gezondheidsschade moet niet noodzakelijkerwijze arbeidsongeschiktheid teweegbrengen. Een dergelijke schade is aanwezig zodra er van herstel gesproken wordt, zodra er onkosten zijn van medische of van farmaceutische aard. Er moet dus meestal een economische schade aanwezig zijn. Een kortdurende lichte gezondheidsverandering ten gevolge van een kortdurende verandering van arbeidsvoorwaarden maakt dus niet per se gezondheidsschade uit (cf. de lichte kneuzingen, de beperkte verbrandingen van de eerste graad enz.).

Het overlijden van het slachtoffer is op zichzelf geen gezondheidsschade. Wel kan de dood het gevolg zijn van een dergelijke schade. Dikwijls zal zelfs een autopsie noodzakelijk zijn om, in de mate van het mogelijke, de doodsoorzaak (ongeval of ziekte) te achterhalen.

De psychische gezondheidsschade zou actueel steeds gedefinieerd en geformuleerd moeten worden in het kader van de «bijbel» der psychiatrie, de beruchte D.S.M. III, waarin alle psychische ziektebeelden nauwkeurig omschreven worden. Gewone emotionele veranderingen zijn niet gelijk te stellen met gezondheidsschade. «Renteneurosen» evenmin.

De voorgestelde nieuwe definitie van het arbeidsongeval zal ons beter in staat stellen «de gebeurtenis» van «het letsel» te onderscheiden. Men kan immers zonder moeite een verschil maken tussen een «wijziging van arbeidsvoorwaarden» en «gezondheidsschade». De gezondheidsschade is slechts het gevolg van de inwerking van de verandering in arbeidsvoorwaarden op het organisme.

Dikwijls is er simultaneïteit tussen beide. Niet altijd. Zo is bij voorbeeld een progressieve huidziekte die zich laat manifesteert, doch die wel het gevolg is van een kortdurende blootstelling aan een produkt, een ongeval.

Anderzijds is gezondheidsschade die plots tot uiting komt, niet altijd een gevolg van kortdurende veranderingen in de arbeidsvoorwaarden. Een hartinfarct, plotselinge spier- of peespijn ten gevolge van een evolutieve ontsteking, een hersenbloeding, een liesbreuk, zijn uitingen van gezondheidsschade en maken op zichzelf de kortdurende verandering in de arbeidsvoorwaarden niet uit. Meestal hebben zij er trouwens niets mee te maken en zijn zij het gevolg van een evolutief ziekteproces.

5. Het oorzakelijk verband

Een laatste element van de definitie is het causale verband tussen de kortdurende wijziging in arbeidsvoorwaarden en de gezondheidsschade. Volgens de Arbeidsongevallenwet staat het niet aan de getroffene dat verband te bewijzen (art. 9). Er is een wettelijk vermoeden dat dit verband bestaat, zolang de verzekeraar het tegenbewijs ervan niet kan leveren en dit in principe met absolute wetenschap

pelijke zekerheid, zonder de minste twijfel, hoewel we zullen zien dat dit door de recente rechtspraak wat genuanceerd werd.

Het mechanisme van wijziging in arbeidsvoorwaarden, zoals door belanghebbende beschreven, moet de gezondheidsschade veroorzaakt kunnen hebben. Voor ver uit elkaar liggende lichaamsdelen zal de tegenbewijsvoering nogal gemakkelijk zijn. Voor hetzelfde lichaamsdeel niet altijd. Het impact van een kracht op een knie of een elleboog bij voorbeeld moet nauwkeurig, zowel wat betreft de intensiteit als wat betreft de richting, kunnen worden beschreven. Een beschrijving waarbij enkel een contusio (kneuzing) kon worden opgelopen, kan moeilijk een distorsio (verwringing) veroorzaken. Om een ligamentair letsel te verkrijgen ter hoogte van een knie moet er reeds een belangrijk en geweldig krachtenmoment zijn geweest. Recente onderzoeken over liesbreuken hebben aangetoond dat dergelijke aandoeningen nooit posttraumatisch zijn, maar wel een gevolg van biologische stoornissen (collageen-metabolisme, spierverlammingen).

Ook moet er een zekere tijdsgebondenheid zijn, niet noodzakelijk een simultaneïteit, tussen de verandering in arbeidsvoorwaarden en de gezondheidsschade. Men zou eventueel kunnen bewijzen dat een dergelijke verandering dagtekt van lang voor de aangegeven datum van ongeval. Ook kan men bewijzen dat de gezondheidsschade volledig voorafbestaand is. Anderzijds kan men opwerpen dat het tijdsinterval tussen de verandering in arbeidsvoorwaarden en de gezondheidsschade veel te lang is. In het onderhavig geval komt men terug tot de bewijsvoering van het gemene recht en moet de getroffene zelf het causale verband bewijzen. Immers de betrokkene ontnemt, door de laattijdigheid van zijn aangifte, aan de verzekeraar de mogelijkheid om de waarachtigheid der feiten na te gaan. Uiteindelijk zou het tegenbewijs kunnen worden geleverd door aan te tonen dat de gezondheidsschade het gevolg is, hetzij van een ziekte zonder de minste verandering in arbeidsvoorwaarden, maar eventueel toch met een uitwendige oorzaak, zoals bij bacteriële, virale en parasitologische aandoeningen, alsmede bij intoxicaties, hetzij het gevolg is van een langdurige verandering in arbeidsvoorwaarden, m.a.w. van een beroepsziekte.

Met absolute wetenschappelijke zekerheid een tegenbewijs leveren (een omgekeerd bewijs, een bewijs dat er geen verband is, dat er geen causaliteit is) is dikwijls een onmogelijke taak. Indien de uitgevoerde inspanningen die ten grondslag liggen aan de gezondheidsschade, niet nauwkeurig in tijd en ruimte kunnen worden gespecificeerd en onderscheiden van de overige arbeidsmomenten, en indien er een pathologische predispositie van de getroffene kan worden aangetoond, volstaat de regel van de hoogste graad van probabiliteit opdat het tegenbewijs geleverd wordt geacht.

Een ander causaliteitsbeginsel, dat voortvloeit uit het eerste en voor ons als vanzelfsprekend voorkomt, is dat er een verband moet bestaan tussen het letsel en de gemaakte medische en farmaceutische kosten, de ongeschiktheid of de dood. Apothekersrekeningen voor cosmetica bij voorbeeld, zoals frequent aan de wetsverzekeraar worden voorgelegd, vallen niet te zijnen laste; ongeschiktheid of overlijden wegens ziekte na het ongeval opgelopen, doch zonder enig verband ermee, evenmin. Belanghebbende getroffenen vertonen te snel de neiging het beroemde adagium «post

hoc, ergo propter hoc» toe te passen.

Een laatste opmerking betreffende multicausale arbeidsongevallen: voldoende is dat één der oorzaken van de gezondheidsschade een kortdurende wijziging van arbeidsvoorwaarden is, opdat er, ook t.a.v. zieke en gehandicapte personen met een verminderd weerstandsvermogen, een arbeidsongeval zou zijn. In het licht van die stelling wordt er veel gediscussieerd over de mogelijke invloed van stressfactoren op het ontstaan van het myocardinfarct. In de huidige samenleving dient stress als een normale leefvoorwaarde te worden beschouwd: de «habituele» stress. Enkel zo er kortdurende (niet voorziene) veranderingen in arbeidsvoorwaarden zijn, kan buitengewone supplementaire stress worden beschouwd als een der medeoorzaken van een myocardinfarct.

De hierboven voorgestelde gedetailleerde definitie van het arbeidsongeval is dus een ergonomische reactualisering van de vorige. Een algemeen begrip, de «plotselinge gebeurtenis» wordt preciezer, concreter en refereert aan de geleverde arbeid: een «kortdurende verandering in arbeidsvoorwaarde(n)». Een te eng geworden begrip, het «letsel», wordt vervangen door een ander dat actueler, breder en socialer is: de «gezondheidsschade». De aard van het oorzakelijk verband tussen beide begripsgroepen blijft dezelfde.

Dr. med. Jean-Pierre TRICOT

BOEKEN

ALLEN, A. en DUJARDIN, J., **Casebook Belgisch Grondwettelijk Recht**, E. Story Scientia, Gent, 1986, 994 blz.

Het Casebook Belgisch Grondwettelijk Recht moet in samenhang worden gezien met het «Overzicht van het Belgisch Grondwettelijk Recht» van professor-emeritus A. Mast waarvan de professoren Allen en Dujardin sinds enige tijd mede-auteur zijn. In het Casebook zijn bij elk van de hoofdstukken van het «Overzicht» de belangrijkste teksten ter illustratie samengebracht. Bij elke tekst wordt verwezen naar de vindplaats in het handboek. Achtereenvolgens komen daarbij aan bod: De grondslagen van het grondwettelijk recht (I), De wetgevende macht (II), De uitvoerende macht (III), De Rechterlijke macht (IV), Het belastingwezen, de openbare financiën en het Rekenhof (V), De onschendbaarheid van de Grondwet en de herzieningsprocedure (VI), De Belgen en hun rechten (VII).

De opgenomen teksten zijn divers van aard. Naast belangrijke wetteksten, werden uittreksels opgenomen van hoogtepunten uit de parlementaire besprekingen van constitutionele problemen. Daarnaast treft men in het Casebook ook documenten en nota's aan over problemen van grondwettelijk recht van de hand van eminente juristen en politici, leesstukken over belangrijke politieke en constitutionele vraagstukken, en tal van adviezen van de Raad van State.

Wat de rechtspraak betreft hebben de auteurs zich niet tot België beperkt. Ook de meest relevante arresten van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen werden opgenomen en bijzondere aandacht werd eveneens besteed aan de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.

Het Casebook is zonder twijfel een nuttig werkinstrument en een interessante aanvulling bij het handboek.

Het is echter meer dan dat. Door de adekwate selectie en de veelheid aan teksten die men elders nog maar zeer moeilijk kan vinden, is het een unieke verzameling geworden. Een must voor ieder die zich voor grondwettelijk recht interesseert.

Riet Leysen

W.C.E. HAMMERSTEIN-SCHOONDERWOERD, M.J.A. VAN MOURIK en W.C.J. ROBERT, **Bijzondere wijzen van voortplanting, draagmoederschap en de juridische problematiek**, Boekenreeks Familie- en Jeugdrecht nr. 3, Tjeenk Willink, Zwolle, 1986, 34,50 gulden.

Het voorliggende boek bevat drie gedeelten. Het eerste, het omvangrijkste gedeelte, met een identieke titel als het gehele boek, bevat het Rapport van de werkgroep «Studie problematiek rond bevruchting en afstamming», uitgebracht voor de Nederlandse vereniging voor Familie- en Jeugdrecht in 1985. Deze werkgroep werd in augustus 1983 door het bestuur van de genoemde Vereniging ingesteld ter bestudering van en rapportering over de juridische aspecten van de moderne ontwikkelingen in de voortplanting van de mens. Het tweede deel bestaat uit een bijdrage van de Amsterdamse hoogleraar gezondheidsrecht Leenen en handelt over de gezondheidsrechtelijke status van het embryo in vivo en in vitro, waarbij de aandacht, zoals tot uitdrukking wordt gebracht in de ondertitel, vooral gaat naar het wetenschappelijk onderzoek op en de medische behandeling van embryo's. Deze tekst werd ook elders, onder andere in Familie- en Jeugdrecht, november 1985, gepubliceerd. Het derde gedeelte, «Juridische aspecten van kunstmatige bevruchting, in-vitro-fertilisatie en draagmoederschap», bevat de inleiding en het verslag van de studiedag die op 12 december 1985 werd georganiseerd door de reeds genoemde vereniging. De inleidingen zijn van de hand van prof. Kuitert, ethicus, prof. J.A.R. Sanders-Woudstra, kinderpsychiater, en mr. N. Holtrust, juriste. Behalve deze inleidingen, had de studiedag het rapport (deel 1) en de bijdrage van Leenen (deel 2) als basis.

In deze bespreking zal ik mij uitsluitend richten op het rapport van de werkgroep «bevruchting en afstamming». Wat hier allereerst opvalt is de ruime, ambitieuze titel waarmee het werd bedacht: «... de juridische problematiek». In hoofdstuk 1, waarin het huidige recht van kunstmatige inseminatie, in-vitro-fertilisatie en embryo-transfer en van draagmoederschap worden besproken, worden echter vooral de familierechtelijke kanten van de zaak in ogenschouw genomen, zoals terecht in de Samenvatting op blz. 73 wordt opgemerkt. Ook sommige aspecten van de mensenrechtelijke problematiek — met name artikel 8 E.V.R.M., het recht op gezinsleven en het recht op procreatie — komen in dit hoofdstuk aan bod. De gezondheidsrechtelijke problematiek blijft hier totaal buiten beschouwing. Rekening houdend met de opdrachtgever van de studie is dat niet vreemd. Maar wellicht was een meer aan de lading aangepaste vlag op haar plaats.

Belangrijke onderwerpen als de aansprakelijkheid van de arts die kunstmatige inseminatie of in-vitro-fertilisatie verricht, of het geoorloofd zijn van een medische ingreep waaraan risico's zijn verbonden bij een vrouw zonder dat zij van deze ingreep enig direct nut kan verwachten (met name bij zogenaamde eiceldonatie) blijven nu totaal onbesproken. Dit is toch wel te betreuren, ook al omdat de opdracht van de commissie geenszins beperkt was tot de afstammingsrechtelijke aspecten.

Hieronder zal blijken dat in het tweede hoofdstuk de werkgroep haar focus wel heeft verruimd; toch is men ook in dit hoofdstuk niet toegekomen aan de twee onderwerpen die ik bij wijze van voorbeeld hierboven heb vermeld. In dat tweede hoofdstuk geeft de werkgroep haar beschouwingen weer over «de bijzondere wijzen van voortplanting» en het draagmoederschap. Ook hier een bemerking bij het opschrift: «de bijzondere wijzen van voortplanting» is een bijzondere titel. Aan de voortplanting ten gevolge van kunstmatige inseminatie of in-vitro-fertilisatie gevolgd door embryo-transfer is namelijk noch feitelijk noch juridisch iets bijzonders. Wel kan men stellen dat in beide gevallen de bevruchting op een bijzondere wijze verloopt. Maar goed, over de correcte terminologie in dit verband zal wellicht nog lang worden geredetwist. «Medisch begeleide voortplantingstechnieken» de kop waaronder op 4 en 5 mei 1987 een Internationaal Colloquium werd georganiseerd op initiatief van de minister voor Justitie, de heer Gol, is al even bekritiseerbaar. Al was het maar omdat kunstmatige inseminatie toe te passen is, en toegepast wordt, zonder de tussenkomst van een arts (zie bijvoorbeeld wat Holtrust schrijft op blz. 142 in verband met Z.I. of zelfinseminatie).

Dit tweede hoofdstuk is opgebouwd rond negen themata die onderling een grote samenhang vertonen.

Het eerste thema is tevens uitgangspunt voor de beschouwingen van de werkgroep geweest. Ik kan er mij wel in vinden. Het luidt

als volgt: «Een kind behoort — ook in juridisch opzicht — zoveel als mogelijk een moeder en een vader te hebben». Daaruit volgt dat kunstmatige inseminatie en in-vitro-fertilisatie niet wordt toegepast bij alleenstaande vrouwen. Vreemd is dat een meerderheid van de werkgroep bereid is om dit uitgangspunt uitzonderlijk te laten schieten. Wanneer en waarom wordt echter niet duidelijk gemaakt (zie echter wel hieronder, bij thema 4). Het uitgangspunt is in overeenstemming met principe 1.1 van de ontwerp-aanbeveling van de Raad van ministers van de lid-staten van de Raad van Europa met betrekking tot kunstmatige voortplanting. Als men in-vitro-fertilisatie en kunstmatige inseminatie ziet als medische technieken die slechts op medische indicatie kunnen worden gebruikt als alternatief voor bevruchting langs natuurlijke weg (en niet voor voortplanting; de success-rate is uiterst gering), is het niet in te zien hoe een recht op toegang tot deze technieken voor alleenstaanden kan worden geconstrueerd. Ook op grond van de artikelen 8 en 12 E.V.R.M. niet.

Het tweede onderwerp van beschouwing is het moederschap: de werkgroep beveelt aan noch de definitie van het juridische moederschap te wijzigen, noch een mogelijkheid tot ontkenning van het juridische moederschap te introduceren. Uitgebreid wordt dan ingegaan op het vaderschap en met name het vaderschap in bepaalde gevallen van «kunstmatige bevruchting», waarin niet bij voorbaat vaststaat dat een man in juridisch opzicht de vader van het toekomstige kind zal zijn. Een van deze gevallen is de zogenaamde inseminatie post mortem of in-vitro-fertilisatie post mortem. Een meerderheid van de werkgroep wijst deze praktijk af. Dit stemt overeen met principe 7.4 van de genoemde ontwerp-aanbeveling van de Raad van Europa.

Als vierde thema wordt behandeld de in-vitro-fertilisatie, gevolgd door embryo-transfer en de kunstmatige inseminatie met zaad van een donor als alleen een vrouw daarom verzoekt. Een meerderheid van de werkgroep is van mening dat «een verzoek van alleen een ongehuwde vrouw niet op voorhand behoeft te worden afgewezen» (p. 41). Hoe dit zich verhoudt tot het uitgangspunt, wordt niet duidelijk gemaakt. Wel zou «een zodanig verzoek door ter zake deskundigen vanuit verschillende gezichtshoeken beoordeeld behoren te worden». Een eigenaardige paragraaf betreft de «andere vormen van opheffing van eigen infertiliteit», zoals hersteloperaties na sterilisatie, opening van geheel of gedeeltelijk afgesloten eileiders en het voorschrijven van bepaalde hormoonkuren. De werkgroep ziet verschillen met de kunstmatige bevruchtingstechnieken maar ook overeenkomsten. Daarom zou het uitgangspunt — een kind dient een moeder en vader te hebben — ook t.a.v. dergelijke ingrepen moeten gelden. Wil dit zeggen dat bijvoorbeeld een hersteloperatie voor sterilisatie moet worden geweigerd bij een alleenstaande vrouw? Het lijkt me dat hier niet te vergelijken handelingen met elkaar worden vergeleken. Kunstmatige bevruchting is gericht op het ter wereld brengen van een kind; een hersteloperatie als zodanig niet.

Vervolgens gaat het rapport in op de vraag of het wenselijk is dat nog andere vereisten worden gesteld aan kunstmatige voortplanting, zoals het bestaan van een duurzaam samenlevingsverband tussen het receptorkoppel. De werkgroep is daar niet voor. Deskundige begeleiding van dat koppel acht zij zeer gewenst. Volgens de werkgroep kan er voorlopig mee worden volstaan aanvullende vereisten neer te leggen in een gedragscode, waaraan de arts gebonden is. Schiet dit te kort, dan zal wettelijk moeten worden ingegrepen.

Uitgebreid wordt een zevende thema behandeld, namelijk de positie van de donor van zaad- of eicellen. Achtereenvolgens komen daarbij aan bod: de vraag of een donor een vergoeding mag krijgen (neen, enkel de kosten worden terugbetaald) en of de donor voorwaarden mag verbinden aan zijn «gift». Dit sluit de werkgroep niet uit (bijvoorbeeld gebruik voor bepaalde vrouwen); de selectie van donors; de registratie van gegevens en daarmee samenhangend het ter beschikking stellen van informatie over de donor aan derden. De werkgroep kiest voor wettelijke waarborgen van de anonimiteit, maar voegt daaraan toe: «In zeer bijzondere gevallen zou er aanleiding kunnen zijn de anonimiteit van de donor prijs te geven» (blz. 51). Daarbij wordt gedacht aan de geboorte van een kind met erfelijke afwijkingen (de aansprakelijkheidsvraag t.a.v. de arts die de donor selecteerde, wordt opnieuw niet gesteld).

Vervolgens wordt het in bewaring geven van gameten bekeken. Een meerderheid van de werkgroep pleit voor vernietiging van de gameten na het overlijden van de bewaargever, behalve wanneer

deze een beschikking heeft getroffen voor gebruik ervan bij experimenteel onderzoek of voor kunstmatige bevruchting van een onbekende vrouw. Een minderheid — dezelfde als die welke post-mortem-inseminatie voorstaat — ziet het anders.

Kort wordt ingegaan op het statuut van het embryo in vitro: de werkgroep pleit voor een wettelijke regeling van de zeggenschap over een dergelijk embryo.

Ten slotte wordt, als negende onderwerp, het draagmoederschap uitvoerig aangepakt. Ook hier lijkt een zekere inconsistentie in de gedachtengang van de werkgroep merkbaar. Het uitgangspunt is duidelijk: «De werkgroep als geheel neemt tegenover het verschijnsel draagmoederschap een zeer terughoudend standpunt in.» Dit is in overeenstemming met principe 15 van de ontwerp-aanbeveling van de Raad van Europa. Toch voelt de werkgroep niets voor een strafrechtelijk verbod van alle vormen van draagmoederschap omdat dit toch niet te handhaven zou zijn. Een alternatief is de wettelijke regeling van het anonieme draagmoederschap, waarbij draagmoeder en wensmoeder vreemden voor elkaar zijn. Op grond van dit alternatief zouden bepaalde vormen van draagmoederschap en bemiddeling bij draagmoederschap worden toegelaten. Een minderheid binnen de werkgroep kiest voor deze benadering. Treffend is dat het hier gaat om de enige Belgen in het gezelschap, namelijk Christiaens en Senaev. De meerderheid van de werkgroep kiest voor het status-quo: geen wettelijk verbod maar ook geen wettelijke regeling: zo'n regeling zou kunnen overkomen als een goedkeuring van de praktijk van het draagmoederschap. Een strafrechtelijk verbod van beroepsmatige, commerciële bemiddeling vindt de werkgroep daarentegen wel zinvol.

In hoofdstuk 3 van deel 1 worden de twee vorige hoofdstukken samengevat en wordt een «lijst van aanbevelingen voor toekomstige regelgeving in verband met in-vitro-fertilisatie gevolgd door embryo-transfer, kunstmatige inseminatie en draagmoederschap» opgesomd.

Tot besluit: mijn opmerkingen richten zich veeleer op wat niet wordt gezegd — en dat is nogal wat — dan, op de eigenlijke inhoud. Als verkennende studie is dit boek zeker geslaagd te noemen. Het bevat trouwens een uitvoerige literatuurlijst voor wie zich in de materie verder wenst te verdiepen.

Herman Nys

Serge L. LEVITSKY en William B. SIMONS, *Copyright in Russia and the USSR — Le droit d'auteur en Russie et en URSS*, Band 61 van de Schriftenreeke van het Internationale Gesellschaft für Urheberrecht, Wenen, Manzsch Verlag- und Universitätsbuchhandlung, 1985, 282 p. (ISBN 3-124-00309-7 Art. Nr 3-102-394-11)

Beide auteurs zijn bekend als specialisten in het Sovjetrecht. Vooral Levitsky heeft hieromtrent verschillende publikaties op zijn naam. Beiden zijn verbonden aan de rechtsfaculteit van Leiden en Levitsky is tevens werkzaam in het vermaarde Max-Planck-Instituut voor Intellectuele Rechten te München. Voor dit werk hebben zij de handen in elkaar geslagen, althans voor het tweede gedeelte ervan. Het valt inderdaad uiteen in twee delen.

Het eerste deel «Un aperçu du droit soviétique en matière de droits d'auteur» — de titel spreekt voor zichzelf — is van de hand van Levitsky en beslaat 122 bladzijden tekst, waarin het overzicht van het auteursrecht in de Sovjetunie achtereenvolgens is geschreven en vertaald in het Engels, het Duits, het Frans en het Russisch.

In een eerste deel worden de algemene beginselen van het auteursrecht in de Sovjetunie onderverdeeld in zeven paragrafen. In een eerste paragraaf worden de beschermingsvoorwaarden verklaard, het verschil in behandeling tussen gepubliceerde en niet gepubliceerde werken (waaronder die gepubliceerd *pro manuscripto*), de al of niet noodzakelijkheid van fixatie. Zoals in het westen speelt het doel van de publikatie en de waarde van het werk principieel niet mee, wat niet wil zeggen dat men in de praktijk ook op het juridisch vlak tendensen waarneemt om werken in het algemeen naar hun sociaal nut te beoordelen. Verder handelt deze paragraaf over de originaliteitsvoorwaarde en over die werken (zoals de fotografie bijvoorbeeld) welke aan een zekere formaliteit onderworpen zijn (meestal het symbool (c) gevolgd door de naam van de auteur en de datum der eerste publikatie). De tweede paragraaf handelt over de subjecten van het auteursrecht; wie wordt be-

schermde? De derde paragraaf gaat over de inhoud van het auteursrecht, de morele en de exploitatierechten van de auteurs. Paragraaf 4 handelt over de duur, vijftig jaar post mortem. Paragraaf 5 over de vrije beschikking die de auteur over zijn werk heeft en de gevallen van wettelijke of gedwongen licentie. Paragraaf 6 over de contracten en ten slotte 7 over de rechtsmiddelen.

De delen II en III zijn veeleer addenda, die handelen respectievelijk over de hervormingen van 1961-1964 van het Sovjetauteursrecht en de aansluiting van de Sovjetunie in 1973 aan de *Universele Auteursrecht Conventie*.

Het tweede deel van dit boek is het werk van beide auteurs. Het beslaat 143 bladzijden en bevat een «selectie» (maar dan blijkbaar toch een zeer uitgebreide) van de bibliografie over het auteursrecht in Rusland en de USSR in vier delen: 1° de werken en artikelen in het Engels geschreven (27 bladzijden, gaande van 1912 tot 1983); 2° in het Duits (12 bladzijden, van 1887 tot 1983); 3° in het Frans (18 bladzijden, van 1886 tot 1983) en ten slotte 4° in het Russisch (75 bladzijden van 1827 tot 1983). In verband met deze laatste lijst vallen twee eigenaardigheden op. Een van formele aard: ze is geheel in Latijnse letters gesteld. Een van inhoudelijke aard: het eerste werk is van 1827. In Frankrijk (1886) en Duitsland (1887) werd dus vroeger geschreven over het Russische auteursrecht dan in Rusland zelf, althans volgens deze bibliografie.

Een andere eigenaardigheid van dit werk is dat de «Preface» en het stukje «About the authors» alleen in het Engels is gesteld. Afgezien daarvan is dit merkwaardige werk ook voorzien van een zeer uitvoerige naamindex (11 bladzijden), zodat de Schriftenreeke met deze titel een werk aan haar lange rij publikaties toevoegt met schitterende namen als Troller, Möhring, Hirsch Ballin en Galtieri dat ongetwijfeld van groot nut zal zijn voor de noeste zoekers op het terrein van het Sovjetauteursrecht.

F. Van Isacker

BERENDSEN, *Auteursrecht*, in de reeks Kleine Gids, Amersfoort, Uitgeverij Bekking, 1984, 88 p. (ISBN 90 6109 0326)

Een klein boekje om de leek wegwijs te maken in het auteursrecht van Nederland. Eerst worden de bronnen vermeld, met name de Nederlandse Auteurswet 1912, de Berner Conventie en de Universele Auteursrecht Conventie.

Daarna twee korte hoofdstukjes over «De maker» (zo noemt de Nederlandse wet de auteur, en de vertalers — in 1981 sic — van de Belgische Auteurswet van 1886 hebben helaas deze predikanten-term overgenomen) en «De werken», waarin summier de verschillende uitingen van laten we zeggen «het makerschap», gewone auteurs, vertalers, verfilmers, illustrators en ook anonieme auteurs worden vermeld en vervolgens de grote variatie van werken aan bod komt.

Het vierde hoofdstuk, «Overdracht en licentie» (3,5 blz.), legt het verschil uit tussen beide begrippen. Art. 2 van de Nederlandse wet bepaalt dat de overdracht schriftelijk moet gebeuren. In België is dat niet het geval, wat niet belet dat het enige redelijke bewijsmiddel van overdracht een geschrift is.

Hoofdstuk 5 handelt over «Openbaar maken en verveelvoudigen». De eerste term dekt de verschillende vormen van executie (op- of uitvoeren, reciteren, film afdraaien, etc.). De tweede term bedoelt de verschillende vormen van reproductie, daarin begrepen de reproductie door adaptatie.

Hoofdstuk 6 bespreekt de «Beperkingen en duur», dus de restricties en de beperking in de tijd. Hoofdstuk 7 gaat over «Het persoonlijkheidsrecht», waarmee de morele rechten worden bedoeld.

Ten slotte zijn er nog drie hoofdstukjes over het «Internationaal auteursrecht», de «Berner Conventie» en de «Universele Auteursrecht Conventie», de «Auteursrechtenbureau's» en een «Beknopt literatuuroverzicht», dat wel zeer beknopt is en alleen de meest recente en uitsluitend Nederlandse (geen Belgische) werken bevat.

Voor wie nog nooit van auteursrecht heeft gehoord in Nederland, kan dit inderdaad een kleine gids zijn. Voor juristen is het te summier.

F. Van Isacker

Het ABC van het auteursrecht, 's-Gravenhage, Vuga Uitgeverij B.V., 1985, 112 p. (ISBN 90-6095-346-0)

Dit is de Nederlandse vertaling door Lydia Verhagen van een boekje in 1982 uitgegeven door de UNESCO, een soort ABC inderdaad voor niet-ingewijden en aangevuld «met een beschrijving van de situatie in Nederland door dr. Th. Limperg», zoals de ondertitel luidt en waarin andermaal een abc-tje, beperkt tot Nederland, uit de doeken wordt gedaan.

F.V.I.

W.R. CORNISH (red.), **Copyright in Free and Competitive Markets**, Oxford, ESC Publishing Ltd, 1986, 138 p. (ISBN 0906214467)

Dit werk bevat de studiedagen van de ALAI van 10 tot 12 april 1985 in Oxford: R. Joliet & P. Delsaux, «Le droit d'auteur dans la jurisprudence de la cour de justice des communautés Européennes» (met Engelse vertaling); Michel Walter, «The right of distribution and the principle of exhaustion»; Jan Rosén, «Free trade, Competition and copyright»; David Ladd, «Anti-trust policy and copyright» (met Franse vertaling).

F.V.I.

Droit d'auteur et droits voisins, Parijs, Librairies techniques, 1986, p. 308.

Bevat de referaten van het colloquium van de IRPI op 21 en 22 november 1985 te Parijs. Naar aanleiding van het tot stand komen van de nieuwe Franse wet van 3 juli 1985: André Bourdele-Dufau, «L'élaboration du projet de loi»; J. Huet, «La protection des logiciens»; D. Gaudel, «Le câble et le satellite»; A. Francon, «Le contrat de production audiovisuelle»; R. Plaisant, «Les créations publicitaires»; C. Colombet, «Les droits voisins»; P. Chesnais, «La copie privée»; C. Joubert, «Les sociétés de perception et de répartition des droits»; A.M. Foncelle, «Garanties et sanctions».

Het boek bevat ook drie bijlagen: De nieuwe wet; een vergelijkende tabel met de gewijzigde wetten; een analyse van de voorbereidende teksten.

F.V.I.

J. CORBET (red.), **Honderd jaar auteursrecht**, Antwerpen, Kluwer rechtswetenschappen, 1986, p. 268 (ISBN 9063214022)

Dit boek bevat de referaten van de studiedagen te Brussel op 19 en 20 maart 1986 gehouden door de rechtsfaculteit van de VUB en de SABAM naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van de Auteurswet van 22 maart 1886: F. Van Isacker, «Lex ferenda na honderd jaar auteursrecht»; F. Gotzen, «Gebreken en tekortkomingen van de Belgische Auteurswet op het gebied van het contractenrecht»; P. Eeckman, «De morele rechten van de auteur»; H. Cohen Jehoram, «De Nederlandse wettelijke regeling van de leenvergoeding, een voorbeeld voor België?»; W. Juwet, «Het volgrecht»; L. Van Bunnin, «Les droits voisins du droit d'auteur: plaidoyer pour une théorie extensive»; A. Berenboom, «Les nouvelles technologies»; M. Flamee, «Computer software en chips»; J. Perlberger, «Contrefaçon et piraterie»; A. Dietz, «Bedeutung des Europäischen Gemeinschaftsrechts für die Ausgestaltung des geplanten neuen Belgischen Urheberrechtsgesetzes»; J. Vermeire, «De staatsvorming en het auteursrecht», J. Cornet, «Voorstellen tot wetswijziging».

F.V.I.

MEDEDELINGEN

Over de invoering in Nederland van het Nieuw Burgerlijk Wetboek

Op 18 september 1986 werd onder voorzitterschap van mr. H.F. Van den Haak een commissie van «wijzen» ingesteld, die als taak kreeg de regering te adviseren over de voortzetting van de invoering van de boeken 3, 5 en 6 van het Nieuw Burgerlijk Wetboek.

Het advies van deze Commissie werd op 13 januari 1987 aan de minister van Justitie aangeboden.

De belangrijkste aanbeveling van de Commissie is dat de boeken 3, 5 en 6 van het Nieuw BW met inbegrip van de wijzigingen en aanvullingen die bij de Invoeringswet nog zullen worden vastgesteld, integraal dienen te worden ingevoerd.

De Commissie komt tot deze conclusie na afweging van de voordelen nadelen van invoering, het onderzoeken van mogelijke alternatieven en het bestuderen van de gevolgen van invoering voor de verschillende beroepsgroepen.

Overige aanbevelingen:

— Mocht het parlementaire debat over de bij de Invoeringswet voorgestelde wijzigingen en aanvullingen van de boeken 3, 5 en 6 Nieuw BW niet op korte termijn kunnen worden voltooid, dan verdient het aanbeveling die onderdelen die tot vertraging aanleiding geven uit de Invoeringswet te lichten en bij afzonderlijke wet te doen vaststellen. Dat geldt uiteraard alleen voor die regelingen die niet een essentieel deel uitmaken van het systeem van het Nieuw BW.

— Voor een zo goed mogelijk verloop van de voor de praktijk belastende invoeringsoperatie is het noodzakelijk dat aan een aantal voorwaarden wordt voldaan.

- De praktijk heeft nu allereerst behoefte aan de vaststelling op korte termijn van de inhoud van de boeken 3, 5 en 6 en aan definitieve nummering van de wetsartikelen. De wetgever zou er wijs aan doen terughoudendheid te betrachten bij het telkens opnieuw ter discussie te stellen van reeds vastgesteld wetsteksten. Technisch perfectionisme kan waarschijnlijk in dit stadium meer kwaad dan goed doen.

— Dat neemt niet weg, dat inmiddels gebleken gebreken van de vastgestelde wetsteksten nog bij de Invoeringswet moeten kunnen worden opgeheven. Het betekent wel, dat aanvullende regelingen die strikt genomen niet nodig zijn om tot invoering van de boeken 3, 5 en 6 te komen slechts tot onderdeel van de invoeringswetgeving moeten worden gemaakt, indien de behandeling daarvan niet leidt tot verdere vertraging van de invoering.

De huidige stand van zaken met betrekking tot de behandeling van de invoeringswetgeving geeft de Commissie het vertrouwen dat de inhoud van de boeken 3, 5 en 6 thans op korte termijn definitief kan worden vastgesteld.

- Verder dient de datum van invoering definitief te worden vastgesteld en niet meer te worden gewijzigd.

De Commissie stelt voor de invoeringsdatum vast te stellen op de datum die 24 maanden ligt na die, waarop ook het laatste gedeelte van de invoeringswetgeving in het Staatsblad is gepubliceerd. Aan de praktijk wordt aldus een ruime termijn gegund om allereerst de kennis van het Nieuw BW op peil te brengen en vervolgens op basis daarvan de cliënt c.q. werkgever te adviseren, alsmede om voor zover nodig bestaande contractuele- en financieringspatronen na te lopen en eventueel aan te passen.

Ook voor het wetenschappelijk onderwijs is dit van belang.

- Voorts dient ook voor de huidige parlementaire periode in overleg tussen departement en volksvertegenwoordiging een schema van de verdere behandeling van de invoeringswetgeving te worden vastgesteld, opdat het verloop van het invoeringsproces voor de praktijk zo overzichtelijk mogelijk zal zijn.

Van overheidswege dient te worden bevorderd dat, zodra zekerheid is verkregen over de inhoud van het Nieuw BW en over de invoeringsdatum, de gelegenheid wordt geboden voor het volgen van cursussen. Door het Ministerie van Justitie zal hiertoe tijdig overleg dienen te worden gevoerd met de onderscheiden beroepsgroepen en met de juridische faculteiten. De onderwijs capaciteit van de juridische faculteiten moet zodanig zijn of blijven, dat de extra onderwijslast, die zal voortvloeien uit het geven van na-

scholingscursussen in verband met de invoering van het Nieuw BW, ook metterdaad kan worden gedragen.

- Ten slotte vergt het algemeen belang, dat de overheid ten behoeve van de rechterlijke macht tijdig passende maatregelen treft om de invoering van het Nieuw BW, gelet op de daaruit voortvloeiende taakverzwaring, te kunnen opvangen.

BERICHTEN

Studiedag : Les institutions financières et le droit communautaire

Deze studiedag, georganiseerd door de vereniging Interdisciplinair Trefpunt Ondernemingen Administraties Universiteiten (I.T.O.A.U.) vindt plaats op 22 mei 1987 in de salons van de Cercle Royal Gaulois, Wetstraat 5, 1000 Brussel.

Inlichtingen en inschrijving bij I.T.O.A.U., Tervurenlaan 52, 1040 Brussel (tel. 02/736.05.36).

Beknopt programma :

- 9.00 u. : Accueil des participants
- 9.15 u. : Allocution de bienvenue par le président.
- 9.30 u. : La liberté d'établissement des Institutions Financières, par Jean Le Brun, professeur à l'Université Catholique de Louvain, conseiller à la Commission bancaire.
- 10.00 u. : La prestation de services financiers, par Jean-Paul Hordies, avocat, chercheur à l'Institut d'études européennes de l'ULB.
- 11.00 u. : Vers un marché européen du crédit hypothécaire, par Jean Baudhuin, secrétaire général de la Fédération hypothécaire auprès de la CEE.
- 11.30 u. : La réalisation du marché intérieur en matière financière, par Paolo Clarotti, chef de la division banques et établissements financiers de la Commission des Communautés européennes.
- 14.30 u. : La libre circulation des capitaux, par Marc Dassesse, avocat, chargé de cours à l'Université Libre de Bruxelles.
- 15.00 u. : L'intégration des marchés de valeurs mobilières en Europe, par Claude Lempereur, chargé de cours à l'Université Libre de Bruxelles, conseiller à la Commission bancaire.
- 16.00 u. : Le secteur financier et les règles de concurrence, par Jacques Steenberghe, avocat, chargé de cours extraordinaire Katholieke Universiteit Leuven.
- 16.30 u. : Débat
- 17.30 u. : Conclusions générales, par Walter Van Gerven, président de la commission bancaire, professeur à la Katholieke Universiteit Leuven.

Studiedag K.U.-Leuven : Volmachten en Sociale Zekerheid 1986-87

Op vrijdag 5 juni 1987 organiseert het Instituut voor Sociaal Recht een studiedag over het bijzondere machtenbeleid dat in uitvoering van de wet van 27 maart 1986 tot toekenning van bepaalde bijzondere machten aan de Koning, is gevoerd op het domein van de sociale zekerheid. De bedoeling van de studiedag is niet enkel informatie te verschaffen, maar ook via discussie met deskundigen — en met de deelnemers — de betekenis van de doorgevoerde hervormingen te onderzoeken en deze, waar mogelijk, te plaatsen in perspectief tegenover het geheel van het bijzondere machtenbeleid over de sociale zekerheid.

De volgende zeven thema's worden behandeld :

1. Bijzondere arbeidscircuits
Rapport : R. Wuyts, assistent U.I.A.
Commentaar : O. Vanachter, buitengewoon docent K.U.-Leuven en E. Schuermans, kabinetsmedewerker minister van Werkstelling en Arbeid

2. Ziekteverzekering en gezondheidszorg
Rapport : J. Van Langendonck, hoogleraar K.U.-Leuven
Commentaar : A. Prims, hoogleraar K.U.-Leuven en C. De Coster, kabinetsmedewerker minister van Sociale Zaken.
3. en 4. Gezinsbijslagen. Rijksregister
Rapport : F. Robben, assistent K.U.-Leuven en kabinetsmedewerker minister van Sociale Zaken.
Commentaar : J. Verstraeten, administrateur-generaal R.K.W.N.
5. en 6. Pensioenen. Privatisering.
Rapport : D. Simoens, buitengewoon docent K.U.-Leuven
Commentaar : R. Van Gompel, directeur-adviseur B.V.V.O. en R. Masyn, administrateur-generaal R.W.P.
7. Bijdrageregeling
Rapport : C. Persyn, assistent K.U.-Leuven
Commentaar : M. Meersschaut, administrateur-generaal R.S.Z. en M. De Block, adjunct-adviseur R.S.V.Z.

Plaats en tijdstip : vrijdag 5 juni 1987 van 9u30 tot 17u., in auditorium Zeger Van Hee, College De Valk, Tiensestraat 41 te 3000 Leuven.

Inlichtingen : prof. Dries Simoens, Rechtsfaculteit, Tiensestraat 41 te 3000 Leuven, tel. 016/23.93.38.

ERRATA

Computercriminaliteit

In Mededelingen (kol. 2397) moet de prijsvermelding van het rapport : Informatietechniek en strafrecht, uitgegeven door de (Nederlandse) Staatsdrukkerij worden verbeterd. De prijs luidt 45 f i.p.v. 45 f.

TIJDSCHRIFTEN

Nederlands Juristenblad, 1986

nr. 32, 20 september

Kuitenbrouwer, F., De Raad voor de Journalistiek en vijftientig jaar regels van de kunst ; Doomen, J., De journalist aan de telefoon, de bandrecorder in de aanslag ; de Raad voor de Journalistiek en de gouden bergen ; Hartkamp, A., Rechterlijke rechtsvorming via jaarverslagen ? ; Roos, N., Something funny happening on the way to the forum ! (met naschrift van H. van Maarseveen ; Bossers, G., Wie zwijgt stemt toe, of het probleem van de ontkennende verdachte ; Halsema, G.W., De «doctors-hoed» ; Rechtspraak Hoge Raad (civiele kamer en strafkamer) ; X., Nieuws : Duurt het wetgevingsproces te lang ? ; De notaris en de maatschappij ; Verbetering van procedures voor Europese Commissie voor de Rechten van de Mens ; Striktere toepassing criteria uitstel militaire dienst ; Kinderrechtswinkel ; Notaristelefoon ; X., Kamervragen : Schadevergoeding vanwege ramp te Tsjernobyl.

nr. 33, 27 september

Verwoerd, J.R.A. en Blankenburg, E.R., Beroep op de rechter als laatste remedie ? Enige vergelijkingen tussen de rechtsculturen in Nederland en de Westduitse deelstaat Nordrhein-Westfalen ; Pels Rijcken, L.D., Bindend advies als middel tot beslechting van rechtsgeschillen ; Polak, J.M., Een register voor psychotherapeuten ; Heldeweg, M., Lites finini opoortet, doch niet in Beek ; Boven'd'Eert, P.P.T., Het geheim van het noordeinde als ambtsgeheim (met naschrift van J.W.M. Engels) ; Krul-Steketee, J., De strafrechtelijke plaatsing in een krankzinnigengesticht ; Rechtspraak Hoge Raad (strafkamer) ; X., Nieuws : Justitiebegroting 1987 (het tempo van het wetgevingsproces ; overzicht wetgeving) ;

Jaarverslag openbaar ministerie; Wetsvoorstel produktaansprakelijkheid; X., Kamervragen: Fiscaal ondernemerschap van commanditaire vennoten; X., Universitair nieuws: promotie.

nr. 34, 4 oktober

Ter Brugge, M., De gewijzigde Wet op de Ruimtelijke Ordening; De Winter, R.E., Het ontwerp Wet openbare manifestaties en de grondwettelijke toedeling van bevoegdheden; Kirchheiner, H.H., De Nationale ombudsman en het kenbaarheidsvereiste; Winter, R.R., Nadelcompensatie bij bestuursoptreden: publiek- of privaatrecht? Hoe het (niet) verder ging; Krul-Steketee, J., Verslag vergadering Psychiatrisch Juridisch Gezelschap van 12 april 1986; Winkel, H., Het jubilerend Paleis van Justitie te Amsterdam (1836-1986); Rechtspraak Europese Commissie voor de Rechten van de Mens en Hoge Raad (civiele kamer en strafkamer); X., Wetgeving; X., Nieuws: Commissie van Wijzen Nieuw B.W.; Actieprogramma van het kabinet voor 1987; Sociaal en Cultureel Rapport 1986; Particuliere veiligheidssector gegroeid; «7 april Proces» van Amnesty International in Rome; X., Kamervragen: Hardheidsclausule in de wet op de studiefinanciering (II); X., Universitair nieuws: Oratie en promoties.

nr. 35, 11 oktober

Hirsch Ballin, E.M.H., Het stellen van regels — kwaal, middel en doel; Stolk, J.P.A., Strafwet en grondwet in de euthanasie-discussie; De Vries, L., De Hoge Raad als pseudo-wetgever; Snijders, H.J., Ons recht een massa-product of een confectie-artikel?; Demeersman, H.A., De advocaat als rechter-plaatsvervanger; Akkermans, P.W.C., Middenschool. Een reactie; Hegheyn, J.Th., De eensporigheid van de middenschool (naschrift); Polak, J.M., De notaris en de maatschappij; Rechtspraak Hoge Raad (civiele kamer en straf-kamer); X., Wetgeving; X., Nieuws: Bestrijding voetbalvandalisme; Wat de Minister van Justitie werkelijk zei over massaproduct en confectie; Effectieve inning geldboeten; Justitieel drugbeleid in B.R.D.; Asielverzoeken in West-Europa en asielverlening in Nederland; Wetgevingsproces voltrekt zich buiten volksvertegenwoordiging om; Lesbesque, V., Gijzeling: spotgoedkoop dwangmiddel; X., Kamervragen: Partnerpensioenregelingen: fiscale aanvaardbaarheid.

nr. 36, 18 oktober

Verkruisen, W.G., De Wet op de Individuele Beroepen in de Gezondheidszorg: een big met vier manke poten; Pessers, D., Echtgenoten en ouderlijk gezag; Hornings-Jacobs, F.M. en Mink-Van Schaïjck, B.H.C.C., De huishoudelijke maatschappij als samenwerkingvorm; Van Wouw, J., De ontginning van de oceaانبodem: Nederland op een tweesprong; De Boer, J., De klopp op de slaapkamerdeur: Sodemie-uitspraken van het Amerikaanse Hoogerechtshof en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens; Schoordijk, H.C.F., Ten minste drie gevallen van een anachronistische persoonsbeschrijving; Holtrust, N. en De Wit, R., De prikpijl; Borchardt, G.M., Sociale zekerheid migrerende werknemers; Rechtspraak Hoge Raad (civiele kamer); X., Wetgeving; X., Nieuws: publiciteit individuele strafzaken; Integratie van kanton-gerechten en rechtbanken; Kosten van echtscheiding; Deeltijdse rechters; Zwaardere categorie gedetineerden in «half-open» inrichtingen; Overschrijding limieten onroerend-goedbelasting; Migrantenrecht; X., Kamervragen: Anonieme getuigen; X., Universitair nieuws: promotie.

nr. 37, 25 oktober

Boeks, P., Het lastige vreemdelingenrecht; Jessurum d'Oliveira, H.U., Internationale reikwijdte van een wet op de rechtsbijstand; Schwanebeck, B.J.J., Een aanvechtbare beschikking van de Amsterdamse rechtbank; Kirchheiner, H.H., Verslag van het eerste Europese ombudsman-congres in Wenen; Van Wijk, G.J.M. en Van de Voort, L.P.F., Nederlandse Vereniging voor Informatica en Recht: EFT en expertsystemen; Rechtspraak Europees Hof voor de Rechten van de Mens, Hoge Raad (civiele kamer) en Raad van State; X., Wetgeving; X., Nieuws: Echtscheiding en het beslag op collectieve middelen; Pensioenverrekening bij echtscheiding; Lage opkomst migranten en werklozen bij gemeenteraadsverkiezingen; Readers; Erkenning en tenuitvoerlegging beslissingen in burgerlijke en handelszaken; X., Kamervragen: Gebruik

van voorzieningen door illegalen; X., Universitair nieuws: promotie.

Rechtsgeleerd Magazijn Theunis, 1986

nr. 4

Redactionele kanttekeningen, Rechtsgeleerd Magazijn Themis: in 1987 een nieuwe koers? Met enige kanttekeningen bij het lezersonderzoek van 1985; Swart, A.H.J. en Paridaens, D.J.M.W., Recente wetgeving inzake de internationale rechtshulp in strafzaken; Boekbeschouwingen; Vakgroep Staatsrechtelijke Vakken R.U. Leiden, Kroniek van het staats- en bestuursrecht over de periode april 1985 - april 1986

Recueil général de l'enregistrement et du notariat, 1986

juli

Wetgeving: K.B. van 26 oktober 1984 om het K.B. nr. 225 van 7 januari 1936 tot reglementering van de hypothecaire leningen en tot inrichting van de controle op de ondernemingen van hypothecaire leningen in overeenstemming te brengen met de wet van 9 juli 1975 betreffende de controle der verzekeringsondernemingen.

augustus

A.C., noot onder Rb. Brugge, 7 februari 1983 (registratierechten — teruggave — vertrekpunt — ingebrekestelling — vorm — deurwaardersexploot of daarmee gelijkstaande akte — gewone brief).

september

A.C., noot onder administratieve beslissingen van 5 augustus en 11 december 1985 (registratierechten — schenkingen — aandelen met fiscale voordelen); X., noot onder Rb. Veurne, 3 januari 1980 en 19 maart 1981 (registratierechten — aankoop van bescheiden woning — bewijs van werkelijke bewoning — bewijslast ten laste van de verkrijger).

oktober

X., noot onder antwoord van de Minister van Financiën op parlementaire vraag van senator Kelchtermans van 29 april 1986 (successierechten — portefeuille van verzekeringsagent — huwelijksvermogensrechtelijk regime).

Revue trimestrielle de droit civil, 1986

nr. 2, april-juni

Sériaux, A., «Tes père et mère honoreras». Réflexions sur l'autorité parentale en droit français contemporain; De Naurois, L., Nature juridique des «attributions» aux associations culturelles de biens affectés au culte consenties par les personnes privées propriétaires de ces biens; X., Bibliographie des ouvrages sur le droit civil et ouvrages auxiliaires; Jurisprudence française en matière de droit civil: Rubellin-Devichi, J., Personnes et droits de famille; Mestre, J., Obligations en général; Huet, J., Responsabilité civile; Rémy, Ph., Contrats spéciaux; Giverdon, C. en Salvage-Gerest, P., Propriété et droits réels; Patarin, J., Successions et libéralités; Jurisprudence française en matière de droit judiciaire privé: Normand, J., Organisation judiciaire et juridiction; Perrot, R., Procédure, jugements et voies de recours; Zénati, F., Législation française et communautaire (30 décembre 1985 - 31 mars 1986); Baudouin, J.-L., Chronique de droit civil québécois.

nr. 3, juli-september

Petit, B., L'évidence; Cuillieron, M., Revendication des meubles perdus ou volés et protection possessoire; Atlas, C., Variété: Droit, législation et épistémologies; X., Bibliographie des ouvrages sur le droit civil et ouvrages auxiliaires; Jurisprudence française en matière de droit civil: Rubellin-Devichi, J., Personnes et droits de famille; Mestre, J., Obligations en général; Rémy, Ph., Contrats spéciaux; Salvage-Gerest, P., Propriété et droits réels; Patarin, J., Successions et libéralités; Jurisprudence française en matière de droit judiciaire privé: Normand, J., Organisation judiciaire et juridiction; Perrot, R., Procédure, jugements et voies de recours; Zénati, F., Législation française et communautaire (1er avril 1986 - 1er juillet 1986).